

בִּצְלֵם
B'TSELEM
بتسيلم

אדמה שדודה

חסימת הגישה של פלסטינים לקרקע סביב התנחלויות

ספטמבר 2008

אדמה שדודה

**חסימת הגישה של פלסטינים
לקרקע סביב התנחלויות**

ספטמבר 2008

"תאר לעצמך מה עובר על אדם כשהוא רואה את הנכסים ואת הקרקע שלו נגזלים מול עיניו בעוד הידיים שלו קשורות והוא חסר אונים. האדמה נמצאת מול העיניים שלי. היא רחוקה ממני רק עשרות מטרים, ואני רואה אותה כל יום, בבוקר ובערב, אבל לא יכול להגיע אליה מתי שאני רוצה."

עבאס עלוואן, חקלאי, תושב הכפר עין יברוד שבמחוז רמאללה

מחקר וכתובה: אופיר פוירשטיין

עריכה לשונית: מישל בוביס

ריכוז מידע: אנטיגונה אשקר, מעין גבע, יעל הנדלסמן, שמחה לבנטל,
סוהיר עאבדי-חביב אללה, נועם פרייס, רונן שמעוני

עבודת שטח: נגיב אבו רקייה, סלמה א-דיבעי, עאטף אבו א-רוב,
מוסא אבו השחש, אבי ברג, כרים ג'ובראן, סוהא זייד, איאד חדאד, אורן יעקובוביץ',
יחזקאל ליין, עבד אל-כרים סעדי, עיסא עמרו, אופיר פוירשטיין, אסף פלד

תמונת השער: כרם ענבים בבעלות פלסטינית שצורפה להתנחלות קריית ארבע, תצלום: אופיר פוירשטיין

בצלם מבקש להודות לאנשים הבאים על סיועם בהכנת הדו"ח: הרב אריק אשרמן,
נעם הופשטר, פרופ' אורן יפתחאל, אלון כהן, חגית עופרן, רועי פלד, ד"ר מנחם קליין
ועו"ד ויאם שביטה.

דוברים רשמיים מצדיקים חלק מסגירת האדמות, בעיקר את תכנית "שטח ביטחוני מיוחד", בצורך ביטחוני. לטענתם, לאחר הקמת מכשול ההפרדה בגדה המערבית, ההתנחלויות ממזרח לו נותרו חשופות להתקפות אלימות מצד פלסטינים, וטבעות אדמה מגודרות יכולות לתפקד כשטח התרעה. ואמנם, בשנים 2002-2004 הרגו פלסטינים 31 אזרחים ישראלים בתוך התנחלויות בגדה, ופצעו רבים אחרים. אך ישראל מתירה למתנחלים להיכנס באופן חופשי וללא פיקוח אל האדמות, האמורות לכאורה לשמש מרחב התרעה ריק מאדם ואשר בפועל נסגרו רק בפני פלסטינים. כתוצאה, מתנחלים מסיירים באדמות הפלסטינים הסגורות דרך קבע, גוזלים את יבוליהם, ואף גרים ועובדים באדמות אלה. נוהג זה נוגד הן את הגיון "שטח ההתרעה" והן את הצווים הצבאיים המגדירים אדמות אלה כשטחים סגורים.

האדמות הסמוכות להתנחלויות הן חלק משורה ארוכה של שטחים שישראל חוסמת בפני פלסטינים בגדה המערבית: בקעת הירדן, מזרח ירושלים, שטחי אימונים, שטחי ההתנחלויות עצמן ועוד. כל פיסת אדמה שישראל סוגרת בפני פלסטינים מצטרפת אל קודמותיה, ויחד הן מצרות את צעדיהם של מיליוני אנשים. במקרה זה, עיקר הפגיעה היא בחקלאים ובמי שתלוי בחקלאות לפרנסתו. יש לזכור בהקשר זה כי שיעור העוני בקרב הפלסטינים בגדה הוא ממילא גבוה ביותר, וכי ענף החקלאות הוא הגדול בענפי המשק הפלסטיני. חסימת הגישה פוגעת אף באפשרויות הפיתוח העירוני של הפלסטינים, ומצמצמת את האפשרות לנפוש בחיק הטבע וליהנות ממשאבי קרקע.

חסימת גישתם של פלסטינים לאדמות הסמוכות להתנחלויות היא תוצאה ישירה של מפעל ההתנחלויות עצמו, וחלק בלתי-נפרד ממנו. מפעל זה מפר באופן מתמשך את האיסור הקבוע במשפט ההומניטארי הבינלאומי על התנחלות בשטח כבוש, שהנו איסור מוחלט ללא סייגים אשר נגזרת ממנו חובה לפנות את המתנחלים ולהשיבם לשטח ישראל. במסקנות הדו"ח מונה בצלם שורה של צעדים חלופיים שישראל הייתה יכולה לנקוט בהם כדי להגן על מתנחלים גם ללא פינויים, תוך פגיעה פחותה בזכויות הפלסטינים. אך חובת הפינוי חלה על ממשלת ישראל בכל מקרה, ומילויה הוא הדרך החוקית היחידה לענות על הצורך הביטחוני שעומד, לטענת דוברים רשמיים, בבסיס סגירת האדמות המוסדרת.

תוכן העניינים

מבוא	9
פרק 1: רקע היסטורי: פרקטיקות של גזל אדמה בגדה המערבית	13
א. הקמת ההתנחלויות והעברת אוכלוסייה ישראלית אליהן	13
ב. מנגנונים להשתלטות על אדמות לטובת התנחלויות	14
פרק 2: אמצעי החסימה: המכשולים הפיזיים סביב התנחלויות	17
פרק 3: מתנחלים פורעי חוק והימנעות הרשויות מאכיפת החוק עליהם	21
א. סיפוח זוחל והסכמה שבשתיקה מצד הרשויות	22
ב. אלימות, התנכלות והטרדה מצד מתנחלים	23
פרק 4: מערכת הביטחון ומיסוד חסימת הגישה	29
א. הפיכת חסימת הגישה למדיניות ישראלית רשמית	29
ב. היקף השטחים שנסגרו	32
ג. חריגות ביישום תכנית "שטח ביטחוני מיוחד"	34
ד. הכשרה בדיעבד של סגירת אדמות בלתי-מורשית	35
ה. ניסיונות ישראל להקיף בגדר מאחזים בלתי-מורשים	36
ו. הצווים שנועדו להסדיר את סגירת האדמות	37
ז. זמניות של קבע	38
ח. גירוש פלסטינים מאדמות בידי אנשי כוחות הביטחון	40
פרק 5: הערמת קשיים על פלסטינים המבקשים לגשת לאדמות הסגורות	43
א. הכרה בבעלות על הקרקע	44
ב. הכתבה של מועדי כניסה לקרקע	44
ג. הכפפת הכניסה להסכמתם של מתנחלים	49
פרק 6: מתן גישה חופשית למתנחלים	53

פרק 7: הפגיעה בפלסטינים: מבט כולל 59

59 א. כלכלה וחקלאות

61 ב. הרס בתים פלסטיניים בסמוך להתנחלויות

62 ג. פגיעה בזכות הטיעון

64 ד. פגיעה בזכות לדמי שימוש ופיצויים

65 ה. פגיעות נוספות

פרק 8: מדיניות ישראל בראי החוק: פגיעה אסורה בזכויות האדם 67

67 א. האיסור על התנחלות בשטח כבוש וחובת הפינוי

68 ב. חסימה של גישת פלסטינים לאדמות ופגיעה בזכויות האדם

69 ג. חובת ההגנה על המתנחלים, מבחן המידתיות והשימוש המניפולטיבי בהם

מסקנות 71

מבוא

לפני שהוקמה הגדר סביב ההתנחלות, המתנחלים היו זורקים אבנים על התושבים ויורים באוויר, גם קרוב אלינו. זה קרה לי כמה פעמים... [אחרי שהוקמה הגדר] ראיתי חיילים יורים באוויר כדי להפחיד את התושבים שניסו להתקרב לגדר. כשאני ובני המשפחה שלי ניסינו להתקרב, החיילים במגדל התצפית ירו אש חיה באוויר. לפעמים מגיעים למקום חיילים בגיפ צבאי, וגם הם מכריחים את התושבים להתרחק.¹

הדו"ח שלפנינו עוסק בחסימת הגישה של פלסטינים לאזורים הסמוכים להתנחלויות בגדה המערבית, תוך סגירת אדמות וצירופן בפועל לשטח ההתנחלות; מטרתו לתאר את התופעה, את היקפה, את מאפייניה, ואת חומרת הפגיעה בזכויות האדם הכרוכה בה – כל זאת תוך שימתה בהקשרים הרלוונטיים: ההיסטורי, הביטחוני, המדיני והמשפטי. יתוארו כאן בעיקר שני דפוסי פעולה: מעשי תקיפה אלימים והתנכלויות, המבוצעים בעיקר בידי מתנחלים ואנשי כוחות הביטחון, אשר נועדו לגרש פלסטינים מקרבתן של התנחלויות; והקפה של התנחלויות בגדר משנית הרחק מבתי ההתנחלות האחרונים ומן הגדר הישנה הצמודה לבתים אלה, תוך צירוף של טבעת קרקע לשטח ההתנחלות. העיסוק בדפוס פעולה זה יכלול סקירה של תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" של משרד הביטחון וביקורת עליה.²

לאדמות הצמודות להתנחלויות שתי תכונות עיקריות שבעטיין גורמים ישראלים שונים מבקשים להגביל כניסת פלסטינים או לאסור אותה דווקא אליהן. ראשית, מבחינת אנשי מפעל ההתנחלות, מדובר באדמות שההתנחלויות יכולות להתרחב לתוכן. שנית, הן הצבא והן גורמים מקרב המתנחלים מעוניינים להקשות באמצעי זה על התקרבות פלסטינים לריכוזי הישראלים בגדה המערבית וכך להקל על ההגנה על המתנחלים מפני פיגועים.

בגדה המערבית יש אדמות נוספות שכניסת פלסטינים אליהן אסורה או מוגבלת, ובצלם סקר את מדיניות ישראל לגביהן בדוחות קודמים.³ בראש ובראשונה ישנן האדמות שההתנחלויות עצמן נבנו עליהן. נוסף על כך, ישראל אוסרת או מגבילה כניסת פלסטינים למשל לאדמות שנותרו מצדו המערבי של מכשול ההפרדה, לכבישים שהועידה לנוסעים ישראלים בלבד, לקרקעות שהופקעו

1. מתוך עדותו של נהיד אבו עבאדה, תושב הכפר סבסטיה, שההתנחלות שבי שומרון נבנתה בצמוד למטע עצי זית שבבעלות משפחתו. העדות נגתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-14 בנובמבר 2007. עדות זו, וכן עדויות אחרות שקטעים מהן יובאו במסמך זה וקטעי וידאו רלוונטיים, זמינים לקריאה ולצפייה באתר הדו"ח, בכתובת האינטרנט: http://www.btselem.org/hebrew/publications/summaries/200809_Access_Denied.asp

2. השימוש שנעשה בהמשך הדו"ח במונחים המקוצרים "חסימת גישה" ו"סגירת אדמות", עניינו קרקע שבצמוד לה הוקמה התנחלות, אלא כאשר מצוין אחרת. פרקטיקה זו מבוצעת הן באמצעות הצבת מכשולים פיזיים והן באמצעים אחרים.

3. ר' למשל: בצלם, אי-תנועה - שלילת חופש התנועה מפלסטינים בגדה המערבית, יולי 2007; בצלם ובמקום, במסווה של ביטחון - הרחבת התנחלויות בחסות מכשול ההפרדה, דצמבר 2005 (להלן: "במסווה של ביטחון"); בצלם, משטר הכבישים האסורים בגדה המערבית, אוגוסט 2004; בצלם, גול הקרקעות - מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002 (להלן: "גול הקרקעות"). כל פרסומי בצלם זמינים בכתובת האינטרנט <http://www.btselem.org/hebrew/publications>

לצורך הקמת בסיסי צבא או שהוגדרו כשטח אימונים,⁴ לירושלים המזרחית שסופחה לישראל יחד עם שטחים נרחבים סביבה ואף לאזורים נרחבים הרבה יותר דוגמת בקעת הירדן.

על כן, אין לראות את תופעת חסימת הגישה הנסקרת בדו"ח זה כעומדת בפני עצמה, אלא כחלק ממכלול של איסורים, הגבלות ואמצעי דיכוי וגזל קרקעות המושתים על הפלסטינים תושבי הגדה המערבית, הנתונים לכיבוש צבאי. לצד זאת, סגירת האדמות סביב התנחלויות וחסימת גישתם של פלסטינים אליהן אינן תופעות קטנות או שוליות: פגיעתן בפלסטינים קשה, בעיקר כאשר מדובר באדמות חקלאיות, שהערמת קשיים על הגישה אליהן, לא כל שכן מניעתה, מחרבת לא פעם את מקור פרנסתן של משפחות רבות.

לאורך הדו"ח נבקש להראות כיצד הן מתנחלים והן מערכת הביטחון ואנשיה עוסקים בחסימת גישתם של פלסטינים לאדמות סביב התנחלויות. במקרים רבים הסגירה מתבצעת באופן "פיראטי", כלומר ללא הסדרה רשמית מטעם הרשויות, אך בהחלט בידיעתן ובעצירת עין שלהן – או שמא קריצה, אשר באות לידי ביטוי בהימנעות שיטתית מאכיפה הולמת של החוק על פורעיו. סגירת אדמות ללא סמכות מתבצעת זה למעלה משלושה עשורים בידי מתנחלים, ולעתים גם בידי חיילים, בין השאר על-ידי הצבה של מכשולים פיזיים בשטח ותוך שימוש באליומות נגד פלסטינים המבקשים להיכנס לאדמות.

מנגד, בשנים האחרונות קיימה ישראל תהליך של הסדרת סגירתן של האדמות באמצעות הוצאתם של צווים צבאיים. בהקשר זה בולטת במיוחד התכנית שכונתה במערכת הביטחון "שטח ביטחוני מיוחד" (שב"ם), שבמסגרתה הוקפו עד היום 12 התנחלויות בגדר חדשה, רחוקה מבתי המתנחלים ומן הגדר הישנה, תוך סיפוח בפועל של אדמות לשטח ההתנחלות.⁵ במקרים אלה נומקה הסגירה בטעמי ביטחון, כלומר בהחלטה ליצור "שטח התרעה" שיקל את ההגנה על המתנחלים מפני כניסת פלסטינים המבקשים לפגוע בהם. התנחלויות נוספות הוקפו בגדר משנית ללא הכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד".

תרשים של ההתנחלות חרמש על גבי תצלום אוויר. בשחור: הגדר הישנה סביב בתי המתנחלים. במקווקו: הגדר החדשה התוחמת את האדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד". שטח ההתנחלות בפועל גדול מפי שניים מהשטח הבנוי.

4. לפי מחקר שערכו ד"ר זלמן שיפר וד"ר עמירם אורן מהפורום לחקר הביטחון הלאומי של מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם, שפורסם תחת הכותרת "ההשלכות הכלכליות של האחזקה והשימוש בקרקע על-ידי מערכת הביטחון", כרבע משטח הגדה הוגדר כשטח אימונים של הצבא. מוטי בסוק, "הפוטנציאל הנדליני של צה"ל – כמיליארד שקל בשנה", *TheMarker*, 21 בפברואר 2008.

5. במערכת הביטחון הבחינו בין "שב"ם הנדסי" לבין "שב"ם אלקטרוני". זה הראשון נתחם בגדר ובשאר אמצעי חסימה פיזיים, ואילו זה האחרון הוא מערך טכנולוגי של מתקני תצפית וחשיפה המאפשרים פיקוח על כניסת פלסטינים לאדמות, אך כשהם לעצמם אינם חוסמים מעבר של בני אדם. בנוסף, סביב חלק מן ההתנחלויות הגדירו במערכת הביטחון "שב"ם משולב", כלומר מערך שכולל אמצעי הגבלה פיזיים לאורך חלק מהיקף ההתנחלות ואמצעי התרעה אלקטרוניים לאורך שאר ההיקף. סביב כל אחת מ-12 ההתנחלויות המוזכרות כאן הוקם שב"ם הנדסי או משולב. בדו"ח זה איננו מתייחסים לשב"ם אלקטרוני, אלא כאשר מצוין כך במפורש.

ישראל כבר הכריזה על 4,558 דונם סביב 12 ההתנחלויות האמורות כ"שטח ביטחוני מיוחד". כמחציתם בבעלות פלסטינית פרטית. טבעות הקרקע שנסגרו כך מגדילות את שטחן בפועל של התנחלויות אלה כמעט פי שניים וחצי, כאשר נתון זה אינו כולל שטחים שנתפסו בידי מתנחלים באורח לא רשמי מעבר לגבולות האדמה שהוכרזה "שטח ביטחוני מיוחד", ואף לא שטחים שהצבא אוסר על פלסטינים להיכנס אליהם שלא במסגרת התכנית. לאחרונה פורסם כי בצבא שוקלים להכריז על "שטח ביטחוני מיוחד" סביב התנחלות נוספת, שאיסורי כניסה נאכפים זה זמן רב סביבה ללא הכרזה זו.⁶ שטחן הכולל של האדמות שגישת פלסטינים אליהן נחסמה, בין אם במסגרת התכנית ובין אם שלא במסגרתה, ושצורפו בפועל להתנחלויות, מוערך בעשרות אלפי דונם.

האיום הביטחוני שתכנית "שטח ביטחוני מיוחד" אמורה לתת לו מענה היה איום של ממש בתקופה שבה היא גובשה: בשנים 2002-2004 הרגו פלסטינים 31 אזרחים ישראלים בתוך התנחלויות בגדה המערבית, ופצעו רבים אחרים. התקפות מכוונות על אזרחים הן פשע מלחמה שלא ניתן להצדיק בשום אופן, וישראל חייבת להגן על אזרחי ישראל מפני התקפות עליהם. אך פעולות ההגנה חייבות להתבצע באמצעים חוקיים בלבד, וכפי שנראה בהמשך הדו"ח, תכנית זו אינה עומדת במבחן החוקיות. ישראל משתמשת בחובת ההגנה על מתנחלים באופן מניפולטיבי, כדי להצדיק השתלטות פסולה על אדמות פלסטיניות.

יתר על כן, התכנית יצרה מציאות אבסורדית. בעוד בעלי הקרקע הפלסטינים המבקשים להמשיך לעבד את אדמותיהם נדרשים לתיאום תובעני וממושך עם הרשויות, שלעתים פשוט אינו מתאפשר, מתנחלים יכולים להיכנס בחופשיות אל אדמות אלו, שצורפו בפועל לשטח ההתנחלות, ולעשות בהן כבשלהם. זאת, חרף התחיבויות ישראל לאפשר גישה לבעלי האדמות הפלסטינים ולאסור על כניסת מתנחלים לקרקעות אלה, ובניגוד להגיון "שטח ההתנחלה".

דפוסי הפעולה השונים לחסימת הגישה משמשים בערבוביה. כך למשל, עיגון של סגירת טבעות קרקע סביב להתנחלויות בצווים צבאיים אינו מביא מתנחלים לחדול מניסיונות לגרש פלסטינים השוהים באדמות שמעבר לאותה טבעת קרקע או פלסטינים השוהים בהיתר באדמותיהם החקלאיות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד". באופן דומה, גם באדמות שלא הוגדרו כך פלסטינים נדרשים לא פעם לפנות לרשויות מבעוד מועד כדי להבטיח את כניסתם, וסביב חלקן ישנן חסימות פיזיות מטעם הצבא. בחלק מהמקרים, ההכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד" בוצעה לפי תוואי מכשולים שהוקם בידי מתנחלים שנים קודם לכן, ולא הוסיפה ישירות לפגיעה בפלסטינים אלא רק הסדירה בדיעבד את אמצעי חסימת הגישה והפכה אותם לרשמיים.

בצלם וגורמים אחרים ביססו היטב לאורך השנים כי פעולות הממשלה בשטחים בנוגע לאדמות נגועות בהיעדר תום לב, לא פעם גם פעולות שנעשה ניסיון להצדיקן בטעמי ביטחון.⁷ זה ככל הנראה המצב גם בעניין שלפנינו. אף כי פעמים ניתן יהיה לקבל את הטענה כי יש בחלק ממרכיבי חסימת הגישה כדי להגן על תושבי ההתנחלות, נראה כי בפועל מדובר בהרחבה פסולה של ההתנחלויות, וכי טענות של צורך ביטחוני בהקשר זה משמשות גם כאן להשתלטות אסורה על עוד ועוד שטחים.

6. הפרסום התייחס להתנחלות עופרה, שבמחוז רמאללה. עמוס הראל, "המאחז עמונה סיפח קרקעות משטח B", הארץ, 9 ביולי 2008.

7. ר' למשל: במסווה של ביטחון, פרק 1 (ר' ה"ש 3 לעיל); גול הקרקעות, פרקים 3-6 (ר' ה"ש 3 לעיל); עו"ד טליה ששון, חוות הדעת (ביניים) בנושא מאחזים בלתי מורשים, מארס 2005, פרק 6; בג"ץ 8414/05, אחמד עיסא עבדאללה יאסין, ראש המועצה הכפרית בלעין, נ' ממשלת ישראל ואח', טרם פורסם, 4 בספטמבר 2007. לדוגמה מהעת האחרונה ר': עקיבא אלדר, "בכירים במנהל האזרחי הואשמו בסיוע להשתלט על קרקעות בגדה", הארץ, 18 ביוני 2008.

מסמך זה אינו מתמקד דווקא בהשתלטות על אדמות פרטיות, אלא עוסק בסגירה בפני פלסטינים של כל סוגי האדמה, כולל קרקע ציבורית. אדמות הגדה המערבית הכבושה כולן אמורות לשמש את כלל הציבור הפלסטיני: לנופש ומרגוע, לפרנסה, לבנייה וכיו"ב. אמנם, לכובש שמורה על-פי חוק הזכות להשתמש בחלק מן האדמה הכבושה, ובכלל זה לתפוס ואף להפקיע קרקע הנתונה בבעלות פרטית, אך שומה עליו לעשות זאת אך ורק לטובת תושבי השטח הכבוש או לצרכים צבאיים מוכחים. סגירת האדמות במקרה דנן פוגענית, ואף בלתי-חוקית, גם כאשר מדובר באדמות שאינן מוכרות כנתונות בבעלות פרטית. יחד עם זאת, ומטבע הדברים, הפגיעה שסגירת האדמות גורמת לה גדולה יותר, כאשר מדובר בקרקע פרטית, שעל-פי רוב משמשת לחקלאות ומהווה מקור לפרנסה.

מפעל ההתנחלות הישראלי בגדה המערבית מנוגד לחלוטין להוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי, ועומד בבסיס חלק הארי של הפרות זכויות האדם בחבל ארץ כבוש זה. על מדינת ישראל חלה חובה לפנות את המתנחלים וליישבם בשטח מדינת ישראל. זו הייתה נקודת הסיום של דו"ח "גזל הקרקעות" שבצלם פרסם בשנת 2002,⁸ וזו נקודת המוצא של הדו"ח שלפנינו כעת. ההתנחלויות מתרחבות ללא הפסק ופוגעות פגיעה קשה ומתמשכת, ישירה ועקיפה, בזכויות כל תושביה הפלסטינים של הגדה המערבית. כפי שנראה להלן, סגירת האדמות סביבן ומניעת הגישה לאדמות אלה הן תוצר ישיר של מפעל ההתנחלויות הבלתי-חוקי ומהוות חלק בלתי-נפרד ממנו.

המחקר שממצאיו מובאים בדו"ח זה מבוסס על עשרות עדויות ראייה, ראיונות ותחקירים מקומיים ואזוריים שנערכו ביישובי הגדה המערבית, וכן על סיורים שבצלם ערך סביב התנחלויות, על מידע שנתקבל מרשויות המדינה, על שיחות רקע עם אנשי מערכת הביטחון ועל ניתוח ממוחשב של תוואי גבולותיהן של האדמות הסגורות, כפי שהוא מופיע במפות הנלוות לצווי הצבא ובתצלומי אוויר. חלק ניכר מהעדויות והדוגמאות המוצגות בדו"ח, אם כי לא כולן, מתייחסות לשטחים שנתפסו סביב 12 ההתנחלויות הכלולות בתכנית "שטח ביטחוני מיוחד".

שלושה שבועות וחצי לפני פרסומו של מסמך זה נשלחה טיוטת הדו"ח ליחידה להסכמים בינלאומיים, תביעות בינלאומיות וקשרי חוץ במשרד המשפטים. יחידה זו היא הגוף המוסמך מטעם ממשלת ישראל להגיב על פניות בנושא זכויות האדם. עד למועד פרסום הדו"ח לא נתקבלה התייחסותה לטענות המובאות כאן.

מבנה הדו"ח

בפרק הראשון יובא רקע היסטורי למדיניות סגירת האדמות. בפרקים 2-6 ייסקרו היבטים ומרכיבים שונים של דפוסי הפעולה הפוגעניים המהווים את מדיניות זו: האמצעים הפיזיים לסגירת אדמות; חסימת גישה בידי מתנחלים והימנעות הרשויות מאכיפת החוק עליהם; הפיכתה של סגירת האדמות סביב התנחלויות למדיניות ישראלית רשמית ופעילה; הערמת קשיים על בעלי קרקע פלסטינים המבקשים להיכנס לאדמות חרף סגירתן; ומתן גישה חופשית למתנחלים אל תוך האדמות הסגורות בניגוד להגיון "שטח ההתרעה" העומד לטענת מערכת הביטחון בבסיס תכנית "שטח ביטחוני מיוחד". בפרק השביעי תתואר פגיעתה של מדיניות ישראל בפלסטינים. בפרק השמיני תובא המסגרת החוקית הנוגעת למדיניות זו. לבסוף תובאנה מסקנות.

8. ר': גזל הקרקעות, ע' 112 (ר' ה"ש 3 לעיל); וכן: שם, פרק 2.

פרק 1:

רקע היסטורי: פרקטיקות של גזל אדמה בגדה המערבית

בפרק זה נבקש לספק הקשר היסטורי לדפוסי הפעולה שייסקרו בהמשך הדו"ח ולתאר את הרקע להתהוותם.⁹

א. הקמת ההתנחלויות והעברת אוכלוסייה ישראלית אליהן

מאז 1967 הוקמו בשטחי הגדה המערבית הכבושה (כולל מזרח ירושלים) 132 התנחלויות ישראליות המוכרות על-ידי משרד הפנים.¹⁰ בנוסף, הוקם בגדה המערבית מספר דומה של מאחזים ישראלים, אשר חלקם מהווים התנחלויות לכל דבר אך אינם מוכרים על-ידי משרד הפנים. הרשויות הישראליות ניצלו לאורך השנים את קיומן של ההתנחלויות ואת הצורך להגן על תושביהן כדי להצדיק פגיעה קשה ביותר בזכויות הפלסטינים, כולל בזכויות בסיסיות ביותר דוגמת הזכות לדירה, הזכות להתפרנס והזכות לחופש תנועה.

ישראל יצרה בשטחים משטר של הפרדה-תוך-אפליה, שבמסגרתו היא מנהיגה שתי מערכות משפט נפרדות באותו שטח, לישראלים ולפלסטינים, כאשר היקף הפגיעה בזכויותיו של אדם ואופייה נקבעים לפי השתייכותו הלאומית. במסגרת זו נגזלו מפלסטינים מאות אלפי דונמים של אדמות לטובת ההתנחלויות ותושביהן. שטחי השיפוט של ההתנחלויות מוגדרים בצווים צבאיים כ"שטח צבאי סגור", שלפלסטינים אסור להיכנס אליו בלי אישור מהמפקד הצבאי הישראלי. אזרחים ישראלים, יהודים מרחבי העולם ותיירים רשאים להיכנס לאזור זה בלי צורך באישור מיוחד.

לעומת הפלסטינים, אוכלוסיית המתנחלים נהנית לאורך השנים מכל הזכויות הניתנות לאזרחי ישראל שגרים בתוך הקו הירוק, ובחלק מהמקרים ניתנות לה אף זכויות-יתר. המאמצים הרבים שהשקיעה ישראל במפעל ההתנחלויות – כספיים, משפטיים ובירוקראטיים – הפכו את ההתנחלויות למובלעות אזרחיות בתוך שטח המתנהל בשלטון צבאי, ואת המתנחלים למעמד מועדף. כדי להנציח מצב זה, שהוא מלכתחילה בלתי חוקי,¹¹ ישראל מְפַרָה שוב ושוב את זכויות האדם של הפלסטינים.

9. לסקירה מקיפה יותר ר' שם.

10. 12 מתוכן נבנו על אדמות שסופחו לישראל וצורפו לשטח השיפוט של עיריית ירושלים. הנתון אינו כולל ארבע התנחלויות נוספות שהוקמו בצפון הגדה ופנו בקיץ 2005 ואף לא את ההתנחלויות שהוקמו ברצועת עזה ופנו גם הן בשנה זו.

11. על אי-חוקיותה של העברת אוכלוסייה משטח המעצמה הכובשת לשטח הכבוש ר' פרק 8 להלן.

ב. מנגנונים להשתלטות על אדמות לטובת התנחלויות

באמצעות מערכת משפטית-בירוקראטית מורכבת, הקצתה ישראל קרוב למחצית משטח הגדה המערבית להתנחלויות, בעיקר לצורך הקמתן והכנת מאגר של עתודות קרקע להתרחבותן. האמצעים הבולטים לכך היו הוצאת צווי תפיסה צבאיים והכרזה על קרקע כ"אדמת מדינה"¹². בית המשפט העליון שיתף בדרך כלל פעולה עם אמצעים אלה ותרם בכך לעטיפתם באצטלה של חוקיות.

יצוין כי למנגנונים הבירוקראטיים להשתלטות על אדמות לטובת התנחלויות נוספים דפוסי פעולה בלתי-רשמיים, שיושמו בעצימת עין של הרשויות או בתמיכתן מאחורי הקלעים, דוגמת הקמתם של מאחזים בלתי-מורשים והשתלטות על שדות חקלאיים בידי מתנחלים, וכן חלק מדפוסי הפעולה שיוצגו בהמשך דו"ח זה.

השתלטות על קרקע באמצעות צווי תפיסה צבאיים

עד שנת 1979, האמצעי הרווח להשתלטות על קרקעות היה הוצאה של צווי תפיסה צבאיים שהפקיעו בפועל אדמות פרטיות מבעליהן הפלסטינים והקצו אותן לבניית התנחלויות בנימוק של צורך צבאי. לאחרונה הודו בצבא כי יותר משליש מההתנחלויות המוכרות בגדה המערבית יושבות כבר עשרות שנים על אדמות שהמנהל האזרחי מכיר בהן כנתונות בבעלות פלסטינית פרטית, וכי אדמות אלה נתפסו לפני עשרות שנים בצווים צבאיים, זמניים כביכול, לצורך מה שהוגדר כ"צורכי ביטחון"¹³.

במרבית המקרים קיבל בג"ץ את טענת המדינה כי ההתנחלויות משרתות צרכים צבאיים דחופים והתיר לה לתפוס קרקעות פרטיות לצורך הקמתן. שיתוף פעולה זה בא לקצו בשנת 1979, במה שמכונה "פרשת אלון מורה", שבה קבע בג"ץ לראשונה כי אדמות שהצבא השתלט עליהן בצווים לשם הקצאתן להתנחלות תוחזרנה לבעליהן הפלסטינים.¹⁴ בעקבות החלטה זו הפסיקה ישראל להשתמש באופן נרחב בצווים צבאיים כדי להשתלט על קרקעות בשטחים, אך נמנעה מלהשיב אדמות שנתפסו זה מכבר לבעליהן הפלסטינים.

בשנת 1994, בעקבות החתימה על הסכמי אוסלו, חזרה ישראל להשתמש בהיקף נרחב בהוצאת צווים צבאיים להשתלטות על קרקע בשטחים, הפעם לצורך סלילת כבישים עוקפים במסגרת הפריסה מחדש של כוחות הצבא, ולא לצורך הקמה או הרחבה של התנחלויות. כבישים עוקפים אלה נועדו לשרת את המתנחלים הישראלים.

השתלטות על קרקע באמצעות הכרזה על "אדמות מדינה"

לאחר פסיקת בג"ץ בשנת 1979 לחצו על הממשלה גורמים פוליטיים שונים, חלקם מקרב המתנחלים, למצוא דרך חלופית להשתלטות על קרקעות בגדה המערבית. דרך זו נמצאה בחוק הקרקעות העותומאני משנת 1858, שהיה בתוקף ערב הכיבוש ואשר באמצעות יישום מניפולטיבי שלו הוכרו כ-40% משטח הגדה המערבית כ"אדמות מדינה". משמעו המקורי של המונח "אדמות מדינה" הוא

12. שיטות אחרות ששימשו את ישראל להשתלטות על קרקעות, שכל אחת נשענה על בסיס משפטי שונה, הן הכרזה על קרקע כ"נכס נטוש" והפקעת קרקע לצרכי ציבור. בנוסף, ישראל סייעה לאזרחים פרטיים לרכוש קרקעות "בשוק החופשי".

13. מירון רפפורט, "המנהל האזרחי: שליש מההתנחלויות יושבות בשטח שנתפס לצורכי ביטחון", הארץ, 17 בפברואר 2008.

14. בג"ץ 390/79, דו"קאת ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', פ"ד לד(1)1.

אדמות שאינן שייכות לאדם מסוים אלא לכלל הציבור, ובמקרה דנן לכלל הציבור הפלסטיני הנתון לכיבוש של ישראל. ודאי שאין להקצות אדמות אלה ליישובם של אזרחי המדינה הכובשת בשטח הכבוש. אף על פי כן, מאז ועד היום ישראל משתמשת במונח זה בניגוד למשמעו המקורי כדי להצדיק שימוש פסול בקרקע פלסטינית, דוגמת הקמת התנחלויות.¹⁵

מאז סוף שנות השבעים הפכו, אם כן, הכרזה ורישום של קרקעות כ"אדמות מדינה" לאמצעי המרכזי להשתלטות. הליך זה נעשה בניגוד לכללים בסיסיים של הליך הוגן ולעקרונות הצדק הטבעי. לעתים קרובות לא ידעו התושבים הפלסטינים כי אדמתם נרשמה על שם המדינה וכאשר גילו זאת, איחרו את המועד לערער על כך. נטל ההוכחה רבץ תמיד על הפלסטיני שטען כי הקרקע שייכת לו, וגם אם בעל הקרקע הצליח להוכיח כי הקרקע אכן בבעלותו, עדיין היו מקרים שבהם היא נרשמה על שם המדינה בטענה כי היא נמסרה להתנחלות "בתום לב".

השימוש ב"אדמות מדינה" כאמצעי להקמת התנחלויות ולהרחבתן, להבדיל משימוש בקרקע פרטית שנתפסה בטענה של "צרכים צבאיים", אפשר לבג"ץ למשוך ידיו מנושא זה. עתירות של פלסטינים נגד הליך ההכרזה נדחו על-ידי בית המשפט, שאישר את חוקיותו.¹⁶ לאחר שהכיר בחזקה של המדינה בקרקעות אלה סירב בג"ץ להכיר בזכותם של פלסטינים להתנגד לשימוש שנעשה בהן בטענה שהם עצמם לא נפגעים מכך.

15. למידע נוסף על הכרזה על "אדמות מדינה" בגדה המערבית, ר' גם: בצלם, במסווה של ביטחון, דצמבר 2005, נספח א' (ר' הי"ש 3 לעיל).

16. ר' למשל: בג"ץ 285/81, פדיל מוחמד אל-נזאר ואח' נ' מפקד יהודה ושומרון ואח', פ"ד לו(1)701.

פרק 2:

אמצעי החסימה: המכשולים הפיזיים סביב התנחלויות

מרבית ההתנחלויות בגדה המערבית מוקפות במכשולים פיזיים מסוגים שונים שהוצבו במטרה למנוע מפלסטינים להיכנס אליהן ואל האדמות הסובבות אותן. עם זאת, מאחר שישנם גם אמצעי סגירה שאינם פיזיים – דוגמת מעשי אלימות וגירוש – סביב התנחלויות רבות, הגבול שמעבר לו אין פלסטינים יכולים להימצא נמצא הרחק מן המכשולים הפיזיים ואינו נראה בשטח.

חלק מן המכשולים הפיזיים התוחמים התנחלויות הוצבו בידי הצבא, וחלקם הוקמו בידי מתנחלים.

מערך מכשולים בהקמה סביב ההתנחלות מעלה לבונה, הרחק מבתיה, ינואר 2008. המערך כולל, עם סיום העבודות, גדר תיל עם מרכיבי התרעה אלקטרוניים, דרך סיור ותאורה היקפית.

כלבי תקיפה כבולים לאורך דרך סיור המקיפה את ההתנחלות רחלים. ישראל לא הכריזה על האדמות שדרך הסיור מצרפת להתנחלות זו "שטח ביטחוני מיוחד".

דרך סיור מגודרת המקיפה את בתי ההתנחלות רחלים הרחק מבתיה האחרונים. הדרך מצרפת להתנחלות אדמות חקלאיות השייכות לתושבי הכפר א-סאויה.

הגבול הפיזי ממוקם גם הוא פעמים רבות הרחק מבתי ההתנחלות. גבול זה מסומן בשטח במגוון של אמצעים, ונראה כי הנפוץ שבהם הוא דרך סיור. לרוב מוצבים לאורכה של דרך הסיור עמודי תאורה המכוונים כלפי חוץ, והיא מוקפת בגדר תיל בגובה של כשני מטרים החוסמת פיזית את הגישה לאדמות שנסגרו שלא דרך שערים מוסדרים. על גדר התיל מותקנים במקרים רבים מרכיבים אלקטרוניים שיש בהם כדי לספק לצבא התרעה על ניסיונות לפגוע בה או לחצותה. בחלק מהמקרים ישנו, נוסף על גדר התיל, מערך של סלילי תיל המונחים על הקרקע במרחק מה מן הגדר. בחלק מההתנחלויות פרוסים בין עמודים לאורך דרכי הסיור, בעברן החיצוני, עשרות כבלי מתכת שלכל אחד מהם קשור כלב תקיפה.¹⁷ נוסף על כך, נעשה שימוש באמצעי חישה אלקטרוניים המוצבים בגלוי, ואפשר שאף בהיחבא, סביב לחלק מההתנחלויות, כמו-גם בתצפיות ובסיורים של חיילים, שוטרי משמר הגבול ומתנחלים שמופעלים בידי כוחות הביטחון. לטענת הצבא, רוחבו המרבי של מערך המכשולים הפיזיים הוא 15 מטרים,¹⁸ אך לבצלם ידוע על מערכים ברוחב של למעלה מ-20 מטרים ולפחות במקום אחד מערך המכשולים מגיע לרוחב של 45 מטרים.¹⁹

סביב חלק מן ההתנחלויות ניתן לזהות שניים או שלושה מעגלים של סימון גבול פיזי, אלה בתוך אלה, שכל אחד מהם כולל על-פי רוב דרך סיור, גדר ואמצעים נוספים. במרבית המקרים נראה כי דרך הסיור והגדר הקרובים ביותר לבתי ההתנחלות הוקמו במועד מוקדם יותר, וכל שכבה נוספת הייתה מעין הרחבה של התחום הסגור לפלסטינים סביב ההתנחלות, כך שהשכבה הפיזית החיצונית ביותר היא בדרך כלל החדשה ביותר, דבר המצביע על מגמה של התפשטות ההתנחלות. בחלק מהמקרים, מערך סגירה חדש מרחיב את השטח האסור לכניסת פלסטינים רק בחלק מהתוואי, וביתר התוואי חופף למערך סגירה ישן. במרבית המקרים, מרגע שהוצבו מעגלי סגירה חדשים, נפרצו המעגלים הישנים, כדי לאפשר תנועה חופשית של מתנחלים מבתי ההתנחלות ולפחות עד לגדר החיצונית ביותר המקיפה אותה הרחק מן הבתים.

17. במענה לפניית בצלם בנושא זה נמסר מן הצבא כי "בעבר נערך ניסוי... להגנה על ישובים מסוימים באי"ש באמצעות כלבים, שישמשו חלק מהמענה ההגנתי בפני מפגעים". בתום הניסוי קבעו בצבא כי "ההחלטה על המשך הצבתם של כלבים מסביב לישובים תהיה של הרשויות המקומיות". בצבא מודים, עם זאת, כי גם כיום "נותר שיתוף פעולה בנושא זה בין צה"ל לבין המועצה האזורית בנימין". בצבא רומזים עוד כי סביב חלק מן ההתנחלויות מוצבים כלבי תקיפה "ללא קבלת סיוע מצה"ל" ועל-פי "החלטה מקומית של המתגוררים ביישוב או הנהגתם". מכתב מרינת המאירי, קצינת מדור זכויות אדם בחטיבת דובר צה"ל, לבצלם, 13 בפברואר 2008.

18. בג"ץ 140/04, ח'אזי ג'אבר ואח' נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית ואח', הודעה מטעם פרקליטות המדינה, 20 בינואר 2004.

19. 45 מטרים הוא רוחבו המרבי של מערך המכשולים סביב ההתנחלות נחליאל. הנתון אינו כולל את השטח הכלוא בין המכשולים לבין ההתנחלות שרוחבו גדול פי כמה. צו בדבר תפיסת מקרקעין מספר 70/05 ת'30, במאי 2005.

אמצעי ההתרעה האלקטרוניים הקרויים "שטח ביטחוני מיוחד אלקטרוני", כשהם לעצמם, אינם חוסמים פיזית גישה של פלסטינים לאדמותיהם, אלא רק מאפשרים לצבא לפקח על גישה זו.

סוג חסימת הגישה	תאור החסימה	התנחלות לדוגמה
שב"ם הנדסי	מערך מכשולים פיזיים סביב ההתנחלות, המרוחק מן הגדר הצמודה לבתיה	מבוא דותן
שב"ם אלקטרוני	מערך אמצעי התרעה אלקטרוניים סביב ההתנחלות, שנוסף על הגדר המקיפה את הבתים, המאפשר פיקוח על התקרבות פלסטינים אליה	יצהר
שב"ם משולב	מערך המשלב אמצעים "הנדסיים" ו"אלקטרוניים"	כרמי צור
שטח סגור על-ידי הצבא (ללא הכרזה)	אדמות שהצבא אוסר על כניסת פלסטינים אליהן ללא הכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד"	סוסיא
שטח סגור על-ידי מתנחלים	אדמות שמתנחלים תוקפים בהם פלסטינים במטרה לגרשם	סוסיא

* במרבית המקרים אין הבחנה בפועל בין שטח שנסגר על-ידי מתנחלים לבין שטח שנסגר על-ידי הצבא ללא הכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד", כלומר שני הגורמים חוסמים את גישתם של פלסטינים לאדמות אלה במשותף או במקביל.

פרק 3:

מתנחלים פורעי חוק והימנעות הרשויות מאכיפת החוק עליהם

מאז שהקימו את ההתנחלויות האלה על האדמות שלנו, אנחנו לא יכולים להגיע אפילו לאדמות שמסביבן. בכל פעם שאנחנו מתקרבים לשטח, מתנחלים תוקפים אותנו... כשאנחנו מתקרבים לשטח, המתנחלים שולפים נשק ומכוונים אותו אלינו. הם זורקים עלינו אבנים ומכים אותנו במקלות. כל זה מול עיני החיילים ששומרים על ההתנחלויות.²⁰

מאז ראשית הקמת ההתנחלויות בשנות השבעים סגרו מתנחלים ישראלים טבעות קרקע סביב יישוביהם בפני פלסטינים כדי למנוע מהם גישה לקרקעות אלה ולהקל על הרחבת ההתנחלויות. שטחים "אסורים לכניסה" אלה נוספו על שטחי ההתנחלות עצמה, שכניסת פלסטינים אליהם נאסרה זה מכבר בצווים צבאיים, ועיבו אותם. מתנחלים מנעו גישה של פלסטינים לאדמות הן באמצעות הצבה והקמה של מכשולים פיזיים והן באמצעות גירוש חוזר ונשנה של פלסטינים מאדמות שלא נחסמו פיזית.

אמצעי החסימה הפיזיים, שכוללים בדרך כלל גדרות ודרכי סיור, הוקמו פעמים באישור רשמי של הרשויות ופעמים בלעדיו.²¹ לכך נוספו דפוסי פעולה דוגמת עיבוד של קרקע חקלאית בידי מתנחלים מחוץ לגבולות ההתנחלות, כולל אדמות בבעלות פלסטינית פרטית מוכרת. מעשי הגירוש בוצעו לאורך השנים באיומים, הטרדות, השחתת רכוש והתקפות אלימות על פלסטינים השוהים באדמות או מנסים לגשת אליהן לצורכי חקלאות, נופש, מרגוע או לכל צורך אחר.

כל המעשים שננקטו בידי מתנחלים לחסימת גישה של פלסטינים לאדמות נסמכו תמיד על כוחם העדיף כאזרחי המדינה הכובשת. עדיפותו של כוח המתנחלים באה לידי ביטוי, כפי שנראה להלן, בין השאר בהימנעותן של רשויות אכיפת החוק הישראליות ממיגור מעשיהם הבלתי-חוקיים. אופיים השיטתי של המעשים המתוארים להלן ושכיחותם מצביעים על כשל חמור של הצבא, המנהל האזרחי והמשטרה במילוי חובת ההגנה על פלסטינים מפני מתנחלים.²²

20. מתוך עדותו של פאוזי ג'בארין, פועל, תושב הכפר תקוע שבמחוז בית לחם, על ההתנחלויות תקוע ונוקדים. העדות נגבתה על-ידי סוהא זייד ב-29 באוקטובר 2006.

21. לתיאור מפורט של אמצעי חסימת הגישה הפיזיים ר' פרק 2 לעיל. על הקמת אמצעי חסימה פיזיים בידי הרשויות הישראליות ר' פרק 4 להלן.

22. אנשי כוחות הביטחון הצטרפו בחלק מהמקרים אל פורעי החוק מקרב המתנחלים והשתתפו, תוך שהם חורגים מסמכותם, במעשי גירוש של פלסטינים מאדמות. תופעה זו תואר בסוף הפרק הבא העוסק בחלקה הפעיל של מערכת הביטחון בחסימת גישה.

א. סיפוח זוחל והסכמה שבשתיקה מצד הרשויות

ניסיונותיהם של מתנחלים לגרש פלסטינים מאדמות הסמוכות להתנחלויות, למנוע מהם גישה אליהן ולהשתלט עליהן נראים לא פעם שיטתיים למדי. בדיון משפטי העיד "רכז הקרקעות" במועצת ההתנחלות קדומים על אופן יישומה של אחת מהשיטות הנפוצות להשתלטות על קרקע סביב להתנחלויות, שנועדה לדבריו למנוע מפלסטינים להגיע לאדמות הסמוכות להתנחלות "כדי למנוע פיגועים". על-פי עדותו, המועצות האזוריות של המתנחלים נהגו החל באמצע שנות התשעים "להקצות" לתושבי ההתנחלות אדמות שהן הגדירו "שטחים מוזנחים", גם מחוץ לגבולות ההתנחלות ולשטח שיפוט. מן המתנחלים נדרש רק לחתום על טופס הקובע כי אין הם תובעים בעלות על הקרקע שניתנה להם, וכי המועצה האזורית תוכל לפנותם בתמורה לפיצוי בעבור השקעתם בעיבוד האדמה. הדבר נעשה לפי הודאתו ללא אישור מן המנהל האזרחי.²³ על-פי דבריו של קצין הביטחון לשעבר של ההתנחלות קדומים, לאחר תפיסת האדמות היו המתנחלים פונים למפקד הצבאי בדרישה שיכריז על הקרקעות "אדמות מדינה", וזאת על יסוד החוק החל בגדה המערבית הקובע כי מי שאינו מעבד את אדמתו במשך שלוש שנים, אם זו מוגדרת כקרקע פרטית לא מוסדרת, מאבד את בעלותו עליה.²⁴ לדבריו, "רוב שטח השיפוט של המועצה [האזורית קדומים] היום לא היה של המועצה בעבר".²⁵ לדברי דניאלה וייס, שעמדה בראש המועצה האזורית, "עודדנו אנשים שרצו להיאחז בקרקעות", גם אם הן נמצאו מחוץ לתחום השיפוט של המועצה.²⁶

הרשויות אמנם לא אישרו את דפוסי הפעולה המדוברים, אך הן בהחלט מכירות אותם היטב. המפקד הצבאי וקובעי המדיניות הרשמיים אף יודעים כי דפוסים אלה אינם ייחודיים לאזור כזה או אחר, אלא רווחים בגדה המערבית כולה. יש לכך לפחות שני טעמים:

ראשית, מדובר בפעילות גלויה שאין העוסקים בה מתביישים בה. אמצעי ההגבלה גלויים לעין ומתנחלים רבים רואים בדחיקת רגליהם של הפלסטינים הישג לנפנף בו. דוגמה לכך נמצאת בדברי ההספד למתנחל תושב סוסיא שנהרג בידי פלסטינים בשנת 2001, שבהם הוזכר הנוהג שלו לרעות צאן במרחק רב מן ההתנחלות. בהספד נטען כי הוא "יצר במו רגליו וצאנו חגורת ביטחון בעומק של קילומטר סביב בתי היישוב סוסיא".²⁷

23. מירון רפפורט, "השיטה: עיבוד הקרקע, מניעת גישה והעברתה לשליטת ההתנחלות", הארץ, 17 במרס 2008.

24. על-פי חוק הקרקעות העותומאני, ניתן לרכוש בעלות על קרקעות הסמוכות למקומות יישוב ואשר משמשות לחקלאות, הקרויות אדמות "מירי", באמצעות עיבודן במשך עשר שנים רצופות. עם זאת, כאשר בעל קרקע מסוג זה אינו מעבדה במשך שלוש שנים רצופות מסיבה שאינה מוכרת בחוק, כמו למשל גיוס בעל הקרקע לצבא או שמירה מסיבות חקלאיות, הופכת הקרקע ל"מחלול" והריבון רשאי לתפוס בה חזקה או להעביר את הזכויות בה לאדם אחר. כלל זה נקבע במקור כדי ליצור תמריץ לעיבוד הקרקע ולהפקת תוצרת חקלאית, שניתן לגבות עליה מסים. סעיף 78, חוק הקרקעות העותומאני, בתוך דיני התכנון, הבניה והמקרקעין באזור יהודה ושומרון, בעריכת רס"ן אהרון משניות (הפרקליטות הצבאית והמנהל האזרחי לאזור יהודה ושומרון), עמ' 528. Raja Shehadeh, *The Law of the Land – Settlements and Land Issues Under Israeli Military Occupation*, (PASSIA, Jerusalem, 1993), pp. 22-23.

25. מירון רפפורט, "השיטה: עיבוד הקרקע, מניעת גישה והעברתה לשליטת ההתנחלות", הארץ, 17 במרס 2008.

26. שם. גם לדבריה של וייס, גזל האדמות ותפיסתן, שכלל נטיעות, פריצות דרכים ורעייה, בוצע "ללא אישור מהרשויות".

27. נדב שרגא, "הר-סיני כתב לאלוף הפיקוד כי חייו בסכנה", הארץ, 4 ביולי 2001. יאיר הר-סיני נהרג בידי פלסטינים ב-2 ביולי 2001. הציטוט מיוחס בכתבה ללידיז משה דויטש.

שנית, מסמכים שונים תיעדו לאורך השנים היבטים שונים של הפעילות הזאת. כך למשל, בספר "אדוני הארץ" דיווחו המחברים, עקיבא אלדר ועדית זרטל, על מסמך פנימי רשמי שהופץ במארס 2000 בדרגים בכירים במערכת הביטחון, שקבע כי במחצית השנייה של שנות התשעים סללו מתנחלים, ללא אישור רשמי, דרכי סיור באורך כולל של 179 קילומטרים סביב התנחלויות רבות בגדה המערבית.²⁸ מן המסמך עולה, על-פי מחברי הספר, כי "המתנחלים הפכו באופן שיטתי את 'מרכיבי הביטחון', ובעיקר את דרכי הביטחון, לאמצעי להתפשטות טריטוריאלית".²⁹ כמו-כן, נמסר בספר על עדויות המובאות במסמך הפנימי לכך שהמנהל האזרחי איתר בתקופה זו "מקרים רבים שבהם הקימו יישובים מרכיבי ביטחון שחרגו מתוכניות שאושרו על-ידי הרשויות המוסמכות".³⁰

ועדת חקירה צבאית קבעה בשנת 2004 לגבי מקרה כזה, כי הצבא נושא באחריות על כך שהעלים עין ונמנע מפיקוח על עבודות המועצה: "שתיקת רשויות הצבא ביחס לעבודות התשתית שביצעה המועצה המקומית [של ההתנחלות], נתנה אור ירוק למועצה להמשיך בעבודות הלא חוקיות".³¹ גם מבקר המדינה התייחס לכך בציינו:

יש לפעול בנחישות למניעת מציאות שבה יש יישובים ישראלים באיו"ש אשר מקימים גדרות, ביטחוניות לכאורה, על פי תוואי שהם בעצמם החליטו עליו, ואשר במקרים מסוימים נמצא, כי הוא הוקם על קרקעות פרטיות של פלסטינים.³²

ב. אלימות, התנכלות והטרדה מצד מתנחלים

אלימות של מתנחלים נגד פלסטינים ובחירתן של רשויות אכיפת החוק שלא למנוע אותה ושלא למצות את הדין עם התוקפים אינן עניין חדש. תופעות אלה אף אינן ייחודיות להקשר של גזל אדמות סביב התנחלויות. במרוצת השנים התרחבה תופעת אלימות המתנחלים והגיעה לממדי ענק, ודומה שהימנעות מאכיפה הולמת של החוק על פורעניו היא הגורם העיקרי לכך.³³ בהקשר הנדון כאן הפכו ההתקפות האלימות לאמצעי של ממש להרחקת פלסטינים מאדמותיהם, שהתנחלויות הוקמו עליהן או לידן.

בג"ץ הכיר בכך בשנת 2006 במסגרת עתירת ראשי מועצות מקומיות פלסטיניות לאפשר את קיום מסיק הזיתים השנתי באזורים הסמוכים להתנחלויות (להלן: "פרשת המסיק"). השופטים קבעו בעניין זה כי על ישראל "לנקוט בכל האמצעים הנדרשים על מנת להבטיח את ביטחונם של החקלאים

28. עקיבא אלדר ועדית זרטל, אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967-2004, עמ' 407 (להלן: "אדוני הארץ").

29. שם.

30. שם.

31. הציטוט מובא בתוך: מבקר המדינה, "הגנת יישובים באזור יהודה והשומרון", דו"ח שנתי 56א, ע' 16.

32. שם.

33. מדיניות ההימנעות מאכיפת החוק על מתנחלים משתקפת הן בכך שחיילים אינם מודעים לחובתם לאכוף את החוק על פורעני מקרב המתנחלים והן בקשיים רבים שישיראל מציבה בפני מתלוננים פלסטינים. גם כאשר מוגשת תלונה, נראה כי התנהלות לקויה של המשטרה מביאה לאי-מיצוי הדין עם מתנחלים שפגעו בפלסטינים. בדיקה של ארגון זכויות האדם "יש דין" העלתה כי כ-90% מהתיקים שנפתחו במשטרה בשנת 2005 בגין פגיעת מתנחלים בפלסטינים, שהחקירה בהם נסתיימה (או לא בוצעה כלל, לטענת המשטרה עקב אובדן תלויות), נסגרו מבלי שיוגש כתב אישום. יש דין, מראית חוק - אכיפת החוק על אזרחים ישראלים בגדה המערבית, יוני 2006, עמ' 99. על רקע זה, פלסטינים רבים נמנעים מהגשת תלונות. נתונים עדכניים שפורסמו ביולי 2008 מצביעים על כך שהיקף כשלון חוקרי משטרת מחוז ש"י בחקירת עבירות אזרחים ישראלים נגד פלסטינים נותר כשהיה גם לאחר שנת 2005. יש דין, אכיפת החוק על אזרחים ישראלים בגדה המערבית: נתוני מעקב "יש דין", דף נתונים, יולי 2008.

הפלסטינים באזורים אלה. ההגנה על הפלסטינים צריכה להינתן על דרך של אבטחה הולמת, מתן הנחיות ברורות לכוחות הצבא והמשטרה כיצד לנהוג, והטלת מגבלות שתהיינה אפקטיביות כלפי אותם אנשים המתנכלים לפלסטינים תוך הפרת החוק".³⁴ בג"ץ קבע עוד כי אין לסגור אדמות בפני פלסטינים לשם הגנה עליהם עצמם.³⁵

עד לקביעה זו אסרו בצבא על פלסטינים, במקרים רבים, לגשת לאדמותיהם החקלאיות כאשר צפו כי מתנחלים יתקיפו אותם, ואף גירשו אותם מאדמות בזמן התקפות אלימות מצד מתנחלים. מאז הפסיקה הצבא מאפשר בדרך כלל גישה של פלסטינים בעלי אדמות לחלקותיהם גם כאשר ישנו חשש כי מתנחלים יפגעו בהם, אך לא תמיד.³⁶ גם כאשר הצבא מאפשר את גישתם של פלסטינים לאדמותיהם, כפי שנראה בפרק 5, הוא ממשיך להגביל אותה ולהערים עליה קשיים רבים.

בחלק גדול מהמקרים המתנחלים האלימים הם בעלי תפקיד במחלקת הביטחון של ההתנחלות או מתנחלים בתורנות שמירה, והם נושאים כלי נשק מטעם הצבא. האמצעים האלימים שתושבי התנחלויות השתמשו בהם לאורך השנים כדי להרחיק פלסטינים מאדמותיהם שונים ומגוונים, כאשר רבות מן ההתקפות מתרחשות במסגרת סיורים קבועים שהמתנחלים עורכים בשטחים המדוברים, סביב להתנחלות. ההתנחלויות מתבצעות הן בסמוך להתנחלויות המוקפות בגדר מוסדרת מטעם הצבא, הן בסמוך להתנחלויות המוקפות באמצעי סגירה "פיראטיים" והן בסמוך להתנחלויות שאינן מוקפות כלל באמצעי סגירה פיזיים.

מעדויות שבצלם גבה מפלסטינים עולה כי למעשי ההטרדה והתקיפה שמתנחלים מבצעים יש אפקט מאיים ומרתיע לאורך זמן. עדים רבים דיווחו, איש איש באזורו הוא, על אירועים מכוונים של תקיפה בידי מתנחלים, שהותירו את חותמם הן בזיכרון האישי והן בזיכרון הקולקטיבי, והרתיעו רבים מהתקרבות ל"אזורי הסיכון" הסמוכים להתנחלויות. באזורים רבים שוב אין מעזים הפלסטינים לשהות באדמות כאלה, ואף לא לעבור דרכן, והיחידים שנותרים נפשם בכפם ומסתכנים בכך הם האמיצים שבחקלאים, שהאדמה היא מקור פרנסתם ופרנסת משפחתם. באזורים אחרים, פלסטינים עוברים דרך אדמות שמתנחלים מנסים להרחיק מהן באלימות רק בליווי של פעילים ישראלים או זרים למען זכויות האדם, או של חיילים, כאשר הצבא מוכן להעניק ליווי כזה.

דוגמאות

בצלם תיעד בשנים האחרונות ניסיונות רבים של מתנחלים לגרש בכוח פלסטינים מאדמות הסמוכות להתנחלויות. בין השאר תועדו מקרים של ירי, איום בירי ובהריגה, מכות, יידוי אבנים, שיסוי כלבי תקיפה, הכאה באגרופים, בקתות רובים ובמחבטים, ניסיונות דריסה, השחתת ציוד חקלאי ויבולים, גניבת יבולים, הרג של חיות משק וגניבת בהמות המשמשות לעבודת אדמה, דרישת תעודות זהות ללא סמכות וגניבת מסמכים. היקף התופעה נרחב ביותר, אף כי לא ניתן להעריכו במדויק. להלן כמה דוגמאות:

34. בג"ץ 9593/04, ראשד מוראר נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, טרם פורסם, 26 ביוני 2006, ס' 28.

35. שם.

36. ר' פרק 4(ח) להלן.

■ ב-24 בספטמבר 2007 ירה מתנחל ברועים פלסטינים שהתקרבו להתנחלות שדמות מחולה שבצפון בקעת הירדן. קליע חדר לכתף של אחד הרועים, מוחמד אבו מטאווע, בן 22, השתקע בעמוד השדרה, והותיר אותו משותק בפלג גופו התחתון. סאלח דרארימה, דודו של הפצוע שהיה עד לירי, סיפר לבצלם על הבוקר ההוא:

ג'מאל התקרב למתנחלים ושאל אותם למה הם זורקים אבנים על הפרות. צעקתי לו שיחזור... ג'מאל ברח מהם, ואז אחד מהם ירה באקדח שלו לכיוון הרגליים... המתנחלים עברו לידי. אחד מהם החזיק אקדח. מוחמד שאל אותו מה עשינו, ואז המתנחל ירה עליו. הסתכלתי על מוחמד וראיתי אותו נופל מהסוס לאט ונוחת על הגב שלו. התחלתי לצעוק על המתנחל... המתנחל שהחזיק באקדח התקרב למוחמד, בעט בו, ואמר לו לקום. מוחמד לא זז. המתנחל הפך אותו, ואז ראה את הדם. באותו הרגע המתנחלים ברחו לכיוון ההתנחלות, ועזבו את מוחמד שהמשיך לדמם.³⁷

■ ב-19 במאי 2007 תקף מתנחל את החקלאית ח'דרה אל-הזאלין, תושבת אום אל-ח'יר שבדרום הר חברון, בזמן שעסקה בעיבוד אדמה. בעדותה לבצלם מסרה אל-הזאלין: "קשרתי את החמור והתחלתי לקצור חיטה. אחרי כמה דקות הגיע בחור צעיר שנסע בטרקטור... הוא הגיע מכיוון ההתנחלות מעון. המתנחל התקרב אליי ואני חשבתי שהוא רוצה לדבר אתי. פתאום הוא הכה אותי עם מקל בראש. נפלתי והתחלתי לדמם מהראש. קצת אחר כך איבדתי את ההכרה."³⁸

■ באחד מימי עונת המסיק בשנת 2006, מתנחל חמוש תקף שלוש נשים וארבעה קטינים תושבי בית פוריק, כולם בני משפחה אחת, בעת שעבדו במטע הזיתים שלהם שההתנחלות איתמר נבנתה בסמוך לו. חילוד שחאדה מסרה לבצלם בעדותה:

שמעתי קול של ירייה... שמעתי את אימא שלי ואת שירין [גיסתי] צועקות. ירדתי מהר מהעץ וראיתי ששתייהן שוכבות על הקרקע ולידן עומד מתנחל... המתנחל החזיק נשק וכיוון אותו עליי, והורה לי בערבית להפסיק לצעוק. ירד דם מהפנים של אימא שלי, וחשבתי שהיא נפצעה מהירי. בכיתי וצעקתי לעזרה בתקווה שמישהו ישמע אותי. המתנחל המשיך לצעוק עליי והורה לי לשתוק. כל פעם שניסיתי להתקרב לאימא שלי, הוא הכה אותי על הראש במכשיר קשר שהיה לו ביד.

אימא שלי צעקה מרוב כאב. כמה פעמים ביקשתי מהמתנחל שייתן לנו ללכת, אבל הוא צעק עליי שאשתוק. אמרתי לו שלאימא שלי כואבת היד ושעדיין יורד לה דם מהפנים. הוא ראה שהיא פצועה אבל לא היה אכפת לו. גם שירין, שהיא בהריון, בחודש שמיני, צעקה מכאבים וביקשה עזרה. כאב לה בבטן ובגב, כנראה מהנפילה. גם הילדים בכו מפחד.³⁹

■ ב-8 ביוני 2008 רעו את צאנם בני משפחת א-נוואג'עה, תושבי ח'רבת סוסיא שבדרום הר חברון, באדמה פלסטינית פרטית שבצמוד לה הוקמה ההתנחלות הישראלית סוסיא. לאחר שסירבו לדרישת שני מתנחלים להסתלק, איים אחד המתנחלים על עימראן א-נוואג'עה, אב המשפחה, ואמר "אם

37. עדותה נגבתה על-ידי עאטף אבו א-רוב ב-26 בספטמבר 2007. אחד משני המתנחלים הועמד לדין ומשפטו עדיין מתנהל.

38. עדותה נגבתה על-ידי מוסא אבו השחש ב-27 במאי 2007.

39. עדותה נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-18 באוקטובר 2006.

אתה גבר, תישאר במקום", ואז שניהם חזרו להתנחלות. בחלוף כמה דקות צעדו לעבר בני המשפחה ארבעה רעולי פנים מכיוון ההתנחלות, חמושים באלות, והכו אותם נמרצות.⁴⁰

רעול פנים מכה את החקלאי עימראן א-נוואגיעה באלה. תצלום: מונא א-נוואגיעה, מתוך פרויקט "חמושים במצלמות" של בצלם.

מוחמד אבו מטאווע, רועה פלסטיני שנורה בידי מתנחל בצפון בקעת הירדן. תצלום: עאטף אבו א-רוב.

החקלאי סדיק אל-בארי לאחר שמתנחלים פצעו אותו. תצלום: סלמה א-דיבעי.

■ ב-12 באפריל 2008 דווח בעיתונות כי מתנחלים התקיפו זוג פלסטינים שעבדו באדמתם בצפון הגדה המערבית ופצעו את שניהם. וכך צוטט סדיק אל-בארי: "הגיעו יותר מ-25 בני אדם והתחילו לזרוק עליי אבנים. הם אמרו לי 'לך מכאן'. לאן אלך? הרי לא עשיתי כלום, אלא עבדתי באדמה שלי.

40. ארבעה מבני המשפחה סבלו מפגיעות קשות בכל חלקי הגוף ונזקקו לטיפול רפואי. אחת מבני המשפחה תיעדה חלק מן האירוע במצלמת וידאו שארגון בצלם סיפק לה מבעוד מועד במסגרת פרויקט "חמושים במצלמות". תלונה הוגשה למשטרה וצילומי הווידאו הועברו אליה. בעקבות זאת נפתחה חקירה ונעצרו שלושה חשודים, תושבי ההתנחלות סוסיא. אפרת וייס, "נעצר חשוד נוסף בתקיפת משפחה פלסטינית סמוך לסוסיא", *ynet*, 20 ביוני 2008; ר' <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3558140,00.html> (כניסה לאתר ביום 25 ביוני 2008). למידע נוסף על פרויקט "חמושים במצלמות" של בצלם ולצפייה בחומרי וידאו מתוכו ר' <http://www.btselem.org/hebrew/video>.

הם כיסו את הפנים בחולצה וזרקו אבנים עלי ועל אשתי. זאת הפעם הראשונה שאני רואה את המתנחלים האלה. הם רוצים שאני אלך מהשדה, אבל אני אלך לשדה שלי מחר שוב".⁴¹

■ ב-29 באוגוסט 2007 התקיפו שלושה בני מתנחלים שתי תושבות חלחול באדמותן, שהתנחלות כרמי צור הוקמה בסמוך אליה, שעה שקטפו אגסים. אחת מהן, נורה עקל, סיפרה בעדותה: "הגיעו שלושה מתנחלים צעירים... והתחילו לזרוק עלינו אבנים. הם קיללו אותנו בערבית ובעברית ואמרו לנו להסתלק מהמקום. ברחנו והשארנו במקום עשרים מגשים של אגסים שקטפנו... בסביבות השעה שש בערב, היינו בטוחים שהמתנחלים לא נמצאים באזור... נסענו עם אחי במכונית והגענו אל המקום שבו השארנו את הפירות. מצאנו את הפירות מפוזרים על הקרקע".⁴²

■ ב-23 באפריל 2007 שהו חמישה חקלאים מן העיירה חלחול באדמותיהם שהתנחלות כרמי צור הוקמה בסמוך אליהן, מחוץ לאזור שהצבא הגדיר "שטח ביטחוני מיוחד". שומר מן ההתנחלות דרש את תעודותיהם, ומשסירבו הכה אותם, החרים את מפתחות הטרקטור שהיה אתם, קרע את חולצתו של אחד מהם, וזרק אבן על רגלו של אחר. איש ביטחון נוסף ירה כמה פעמים מעל ראשי החקלאים.⁴³

41. אפרת וייס ורועי נחמיאס, "חקלאי פלסטיני: מתנחלים רגמו אותי באבנים", *ynet*, 12 באפריל 2008, ר' <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3530749,00.html> (כניסה לאתר ביום 29 ביולי 2008). מאז שנת 2007 תיעד בצלם ארבעה אירועים שבהם מתנחלים תקפו את אל-בארי, שהמאחז "חוות גלעד" הוקם בסמוך לאדמתו.

42. עדותה נגבתה על-ידי מוסא אבו השעה ב-29 באוגוסט 2007.

43. מכתב מן האגודה לזכויות האזרח בישראל ליועץ המשפטי לגדה המערבית ואח', 23 באפריל 2007. המכתב הועבר לבצלם מן האגודה לזכויות האזרח.

פרק 4:

מערכת הביטחון ומיסוד חסימת הגישה

בפרק זה ייסקר חלקה הפעיל של מערכת הביטחון בחסימת גישתם של פלסטינים לאדמות סביב התנחלויות ובמיסודה של סגירה זו והפיכתה לרשמית.

א. הפיכת חסימת הגישה למדיניות ישראלית רשמית

תקופת אוסלו

ב"תקופת אוסלו", במחצית השנייה של שנות התשעים, גאה הלחץ מצד נציגי המתנחלים על הממשלה לאמץ מדיניות רשמית של הרחבת ההתנחלויות תוך הרחקת פלסטינים מאדמותיהם. כך למשל קידמו ראשי ההתנחלויות הצעה כי תחומי ההתנחלויות "יכללו את כל אזורי התכנון של היישובים והמועצות, בתוספת זרובה קרקעית ראויה נוספת"; כי "על מנת ליצור חגורת ביטחון ואזורים שולטים סביב וכלפי היישובים, תתפוס הממשלה קרקעות, גם פרטיות, מחוץ ובתוך היישובים, על-פי צורכי הביטחון וצורכי היישוב"; וכי הממשלה "תמנע בנייה ערבית פלסטינית מחוץ לתחומי היישובים הערביים".⁴⁴

בתקופה ההיא, כמו לא די בכך שהצבא נמנע מאכיפת החוק על מתנחלים שסגרו רצועות אדמה או טבעות קרקע סביב להתנחלויות ללא אישור, הוא אף חבר אל ראשי המתנחלים והפעיל גם הוא לחץ גובר והולך על הממשלה לאמץ מדיניות רשמית של הקפת ההתנחלויות בדרכי סיור ובמכשולים מסוגים שונים. הלחץ עבד. הוחלט על הקמת מערך של אמצעי הגבלה רשמיים שכונה "קו מרכיבי ביטחון" וכלל גדר, דרך סיור ואמצעי תאורה. ככל שחלפו השנים וככל שגבר הלחץ אישר הדרג המדיני להרחיב את טבעות הקרקע סביב התנחלויות. תחילה, הנחה היועץ המשפטי לממשלה, מיכאל בן-יאיר, לקבוע את "קו מרכיבי הביטחון" במרחק מרבי של 25 מטר מבתי ההתנחלות.⁴⁵ מחליפו, אליקים רובינשטיין, אישר לצבא באופן גורף להרחיב את הטבעת לעובי של עד חמישים מטר ללא צורך באישור מיוחד ממנו, ואפשר להרחיב את הטבעת גם מעבר לכך בכפוף לאישור מיוחד.⁴⁶

44. איגרת לתושב מאת ראשי המועצות המקומיות והאזוריות ביש"ע מספר 3, ללא תאריך, ארכיון מרכז יצחק רבין לחקר ישראל, אוסף אהוד שפרינצק, מיכל 1 תיק 3. הציטוט הובא בתוך אדוני הארץ, עמ' 193 (ר' ה"ש 28 לעיל).

45. שם, ע' 397 (ר' ה"ש 28 לעיל). על-פי שיחה שהמחברים ערכו עם מיכאל בן-יאיר, 24 באפריל 2004.

46. שם, ע' 398.

האינתיפאדה השנייה והולדתה של תכנית "שטח ביטחוני מיוחד"

האינתיפאדה השנייה שפרצה בשנת 2000 כללה, בין היתר, מקרים של הריגה ופציעה של מתנחלים בידי פלסטינים שנכנסו להתנחלויות. לאחר פריצתה וככל שגאתה, הנפיק הצבא יותר ויותר צווי "סגירת שטח" לטבעות קרקע סביב התנחלויות. אך לא ברור אם בשנתיים הראשונות לאינתיפאדה סגירת השטחים האמורים הייתה חלק מתכנית כוללת.

בשנת 2002, שיאה של האינתיפאדה השנייה, ולאחר החלטת הממשלה על הקמת מכשול ההפרדה בגדה המערבית,⁴⁷ נולדה תכנית "שטח ביטחוני מיוחד". בעיתונות פורסם כי הצבא מקים "אזורי ביטחון מיוחדים" סביב ההתנחלויות בגדה המערבית שנותרו ממזרח למכשול,⁴⁸ וכי אזורי אלה "אמורים לכלול שטחים ברדיוס של כ-300 מטרים סביב הגדרות המקיפות כיום את ההתנחלויות".⁴⁹ עוד דווח כי "יוצבו גדרות חיצוניות, כדי לשבש ניסיונות חדירה להתנחלות", וכי "באזורים אלה יחולו הנחיות מיוחדות לפתיחה באש, המאפשרות ירי לעבר מי שמנסה לחדור ליישובים".⁵⁰

מתנחל חמוש וקצין בתוך כרם ענבים, שעה קלה לאחר שגירשו ממנה את בעליה, תושבי העיירה חלחול. הרחק ברקע נראים בתי ההתנחלות כרמי צור. תצלום: אופיר פוירשטיין, יולי 2002.

בצבא הדגישו כי אין כוונה לעקור מטעים בבעלות פלסטינית או להרוס שדות הנמצאים בקרבת ההתנחלויות, וכן דווח כי הצבא "התחייב בפני היועץ המשפטי לממשלה... כי יאפשר פעילות חקלאית פלסטינית באזורי הביטחון סביב ההתנחלויות".⁵¹ בשלב זה, התנחלויות בודדות בלבד הוקפו בגדר משנית במסגרת התכנית.

עד מהרה תבעו בצבא מן הממשלה לאפשר הרחבה של טבעות הקרקע הסגורות לפלסטינים ל-400 מטרים מבתי ההתנחלות הקיצוניים.⁵² ואמנם, כך נקבע בשנת 2004, כאשר ישראל הרחיבה את

47. החלטת ממשלה מס' 2077, 23 ביוני 2002.

48. ר' למשל אלכס פישמן ויובל קרני, "40 התנחלויות יוקפו בגדרות אלקטרוניות", *ynet*, 9 ביולי 2002.

49. עמוס הראל, "אזורי הביטחון" בהתנחלויות יכללו תצפיות וסיוורים", *הארץ*, 26 בדצמבר 2002.

50. שם. לאחרונה נטען כי הוראות הפתיחה באש באדמות המוגדרות "שטח ביטחוני מיוחד" הן "מקלות יחסית, בגלל החשש שבכוונתו של מי שנכנס לאזור לפגוע במתנחלים". עמוס הראל, "המאחז עמונה סיפח קרקעות משטח B", *הארץ*, 9 ביולי 2008.

51. שם.

52. אדוני הארץ, ע' 398 (ר' ה"ש 28 לעיל).

תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" להתנחלויות נוספות.⁵³ ב-28 באפריל אותה שנה סיכמו משרדי האוצר והביטחון על תקציב חדש בגובה 300 מיליון שקל, חיצוני לתקציב הביטחון, עבור סגירת טבעות קרקע סביב 41 התנחלויות בגדה המערבית, שתוגדרנה "שטחי ביטחון מיוחדים", כצעד משלים להקמת מכשול ההפרדה.⁵⁴ התוכנית אושרה שלושה שבועות וחצי לאחר שפלסטיני נכנס להתנחלות אבני חפץ שבצפון הגדה, ירה למוות בתושב ההתנחלות יעקב זאגא, ופצע את בתו.⁵⁵ לצורך יישום התכנית הוקמה בביקוד העורף, בחודש אוגוסט אותה שנה, "מנהלת שטח ביטחוני מיוחד", והוטל עליה לעבוד בשיתוף פעולה עם המנהל האזרחי ועם משרד המשפטים כדי לממש את התכנית ללא חריגות ותוך שמירה על מנהל תקין.⁵⁶ בשנת 2007 נטען כי מספר ההתנחלויות הכלולות בתכנית עומד על 45,⁵⁷ אך במענה לפניית בצלם מסר המנהל האזרחי רק על 27 התנחלויות שהוכרזו סביבן על "שטח ביטחוני מיוחד", כולל התנחלויות המוקפות ב"שב"ם אלקטרוני", ללא גדר משנית.⁵⁸

עבדאללה עאקל, תושב לחול, סיפר לבצלם בשנת 2002 על המעבר מחסימת גישה לאדמות בידי מתנחלים לסגירת אדמות בידי הצבא:

בשבת, 8 ביוני 2002, נהרגו מתנחלים בהתנחלות כרמי צור. יום או יומיים לאחר מכן המתנחלים התחילו לסלול דרך מדורם להתנחלות... כ-400 דונם של אדמות חקלאיות בבעלותן של יותר מארבעים משפחות מחלחול, בהן האדמה שלי, נותרו בין ההתנחלות לדרך החדשה. כתוצאה מכך, החקלאים לא יכולים להגיע לאדמות שלהם ולעבד אותן. המתנחלים רודפים אחרי החקלאים, יורים באוויר, מאיימים בהריגה, מחרימים את התעודות של החקלאים ומשחיתים את היבול. בהתחלה, הצבא ראה מה קורה ולא התערב. אחר כך, החיילים בתיאום עם המתנחלים התחילו למנוע מהחקלאים להתקרב לאדמותיהם. החיילים טענו שזה אזור צבאי. הם קבעו שטח שמשתרע 300 מטר מדורם-מזרח לגדר ההתנחלות, שאסור לאף אחד להתקרב או להיכנס אליו.⁵⁹

הגיון תכנית "שטח ביטחוני מיוחד", כפי שהוצג על-ידי דוברים צבאיים כבר בשנת 2002, היה כי אין במכשול ההפרדה כדי לספק הגנה מפניגועי פלסטינים בהתנחלויות שהוקמו בשטח שנותר ממזרח לה, וכי לשם כך יש להקיף את ההתנחלויות הללו בגדרות משניות. לדברי קצין בכיר, שהובאו בעיתונות בעילום שם, המרחק הרב של הגדר החדשה מבתי ההתנחלות נועד לצרכי התרעה, כלומר "להאריך

53. מבקר המדינה, דו"ח שנתי 56א, עמ' 257.

54. התכנית המעודכנת לשנת 2008 מופיעה בתוך: הצעה לתקציב המדינה לשנת 2008 – הוצאות חירום אזרחיות, ע' 44. תכנית "שטחי ביטחון מיוחדים" הוגדרה "תכנית מיגון ייעודית ליישובים באי"ש [אזור יהודה ושומרון] שנותרו ממזרח למכשול קו התפר". הצעה לתקציב המדינה לשנת 2008 - שטחים, ע' 43. ר' <http://www.mof.gov.il/budget2007/docs/shtahim.pdf> (כניסה לאתר ביום 27 ביוני 2008).

55. ארנון רגולר ושירות "הארץ", "מופו ושרון אישרו את הרחבת השטחים שיסופחו לעיר אפרת", הארץ, 15 ביוני 2004. האירוע התרחש ב-3 באפריל 2004.

56. ר' למשל דבריו של מרדכי ברוך, רמ"ח מבצעים בצבא, פרוטוקול מס' 10 משיבת ועדת המשנה של הוועדה לענייני ביקורת המדינה לביטחון, יחסי חוץ וקשרי מסחר בינלאומיים, 15 באוקטובר 2007, http://prdupl02.ynet.co.il/ForumFiles_2/, 22590360.doc (כניסה לאתר ביום 26 באוגוסט 2008).

57. שם.

58. מקור הפער ככל הנראה נעוץ בכך שלא הוצאו צווי תפיסה לגבי חלק מן האמצעים האלקטרוניים שהותקנו באדמות משום שאין הן מוכרות כנתונות בבעלות פלסטינית פרטית.

59. עדותו נגבתה על-ידי מוסא אבו הששה ביולי 2002.

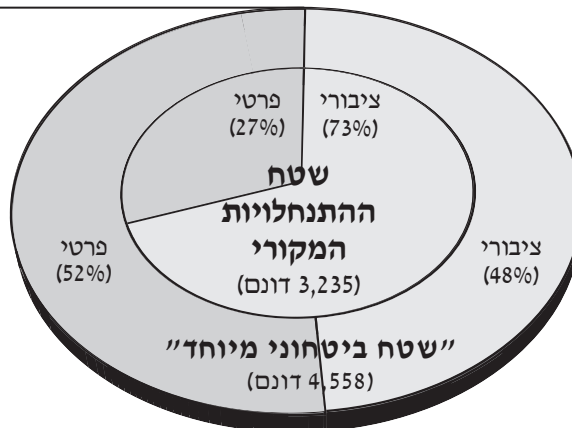
את פרק הזמן... בטרם יפגע המחבל בתושבים".⁶⁰ לשיטת הצבא, הקפת ההתנחלויות בגדר נוספת על זו הקיימת ממילא בצמוד לבתים היא "חלק מתפיסת ההגנה על היישובים הישראליים", ומיקומה של הגדר החדשה הרחק מבתי ההתנחלות נועד ליצור מרחבי הגנה והתרעה.⁶¹ ביקורת על הפער בין הגיון "שטח ההתרעה" לבין המדיניות בפועל מובאת בפרק 6, העוסק במתן גישה חופשית למתנחלים לאדמות הסגורות.

ב. היקף השטחים שנסגרו

תוואי הגדרות שהוקמו במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" השתנה מפעם לפעם בעקבות עתירות של בעלי קרקע פלסטינים לבג"ץ, וחלק מן הגדרות אף בוטלו והוחלפו באמצעי התרעה אלקטרוניים. כיום, לאחר שינויי התוואי ולאחר פינויה של ההתנחלות כדים בצפון הגדה בשנת 2005, ישנן 12 התנחלויות המוקפות באופן מלא או חלקי בטבעות קרקע המוגדרות "שטח ביטחוני מיוחד" התחומות בגדר. כמו-כן, ישנן 15 התנחלויות המוקפות, נוסף על הגדר הצמודה לבתי ההתנחלות, באמצעי התרעה שהצבא מכנה "שב"ם אלקטרוני", ללא גדר משנית. גם סביב להתנחלויות שהוקפו בגדר משנית ישנם אמצעי התרעה אלקטרוניים.

שטחן הכולל של 12 ההתנחלויות שהוקפו באדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" גדל מ-3,235 דונם לפני ההקפה ל-7,794 דונם לאחריה. כלומר, תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" הגדילה את שטחן פי 2.4. כבר לפני הגדלת שטחי התנחלויות אלה, היו לפחות 881 דונם משטחן הכולל בבעלות פרטית של

פרטי: 3,242 דונם
ציבורי: 4,551 דונם
סה"כ: 7,793 דונם

60. עמוס הראל, "אזורי הביטחון" בהתנחלויות יכללו תצפיות וסיוורים", הארץ, 26 בדצמבר 2002.

61. בשנת 2005 נמסר מחטיבת דובר צה"ל: "לאחר מספר פיגועי חדירה ליישובים ישראלים באזור יהודה ושומרון ובאזור חבל עזה בתקופת אירועי הלחימה הנוכחיים, בהם נרצחו אזרחים רבים, הוחלט על הקפת היישובים הישראליים במעטפת חיצונית של מרכיבי ביטחון, תוך יצירת מרחב הגנה והתרעה – שטח ביטחוני מיוחד... הנתחם בין שתי גדרות – גדר היישוב וגדר השב"ם, המוכרז כשטח צבאי סגור, שהכניסה אליו מתאפשרת בהיתר בלבד." מכתב לבצלם מאת ירון פזי מחטיבת דובר צה"ל, 11 בינואר 2005.

פלסטינים מן הכפרים הסמוכים. תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" צירפה בפועל להתנחלויות אלה אדמות רבות בבעלות פלסטינית פרטית, והשטח הפרטי לאחר הרחבתן עומד על 3,242 דונם, כלומר פי 3.7.⁶²

ההתנחלות	היישובים שאדמות תושביהם נתפסו	שטח ההתנחלות בדונם, לא כולל "שב"ס"*	שטח "שב"ס" בדונם *	שטח ההתנחלות כולל בדונם, כולל "שב"ס"*	רוחב מרבי במטרים של "שב"ס"	הגידול בשטח ההתנחלות
אדורה	תרקומיא	130 (15%)	240 (56%)	370 (35%)	269	185%
חרמש	קפין, א-נולה א-שרקיה (לשעבר פיראסין)	149 (47%)	297 (80%)	446 (69%)	256	200%
כרמי צור **	חלחול, בית אומר	129 (29%)	170 (89%)	229 (63%)	239	131%
מבוא דותן	עראבה, יעבד	293 (1%)	530 (19%)	823 (13%)	324	181%
מעלה לבונה	א-לובן א-שרקיה, סיגיל	220 (0.1%)	310 (22%)	530 (13%)	233	141%
נחליאל	ביתללו	132 (0%)	292 (24%)	424 (17%)	217	221%
עטרת	עגיל, עטארה, אום ספא	224 (20%)	449 (74%)	673 (56%)	308	200%
עינב **	ראמין, בית ליד, כפר א-לאבד	221 (8%)	368 (28%)	589 (20%)	518	166%
פני חבר	בני נעים	152 (14%)	441 (22%)	593 (20%)	339	291%
קריית ארבע	חברון	1,039 (56%)	765 (77%)	1,804 (64%)	275	74%
שבי שומרון	א-נאקורה, דיר שרף	341 (23%)	441 (95%)	782 (63%)	396	129%
תלם	תרקומיא	205 (7%)	256 (32%)	461 (21%)	300	125%

* האחוזים בסוגריים: שיעור השטח הנתון בבעלות פלסטינית פרטית
 ** "שטח ביטחוני מיוחד" משולב (חלק מן הגדר החדשה הוחלפה באמצעים אלקטרוניים); הנתונים כוללים רק את השטח התחום בפועל בגדר.

62. הנתונים חושבו על-ידי בצלם על סמך מפות שצורפו לצווי הצבאיים שהוצאו במסגרת ההכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד" בכל אחד מן המקרים. מפות אלה נמסרו לבצלם מן המנהל האזרחי. במקרה אחד, של ההתנחלות פני חבר, נתגלה פער משמעותי בין תוואי הגדר החיצונית המתוכננת, לפי צו התפיסה, בעברה הדרום מזרחי של ההתנחלות, לבין תוואי הגדר החיצונית שנבנתה בפועל; ובמקרה זה חושבו הנתונים לפי התוואי בפועל. מקורם של הנתונים לגבי רישומם של השטחים שבעלות פלסטינית פרטית גם הוא במפות המנהל האזרחי. אלה הועברו לצוות מעקב ההתנחלויות של תנועת "שלום עכשיו", שאפשר לבצלם גישה לעותק ממוחשב שלהן לשם הפקת הנתונים. הנתונים המובאים כאן הם נתוני מיימום. זאת, בכמה מובנים ומכמה טעמים: (1) הנתונים אינם כוללים אדמות שצורפו ללא צו לשטחי ההתנחלויות בידי מתנחלים; (2) הנתונים אינם כוללים אדמות שניזוקו בשל הקמת גדרות "שטח ביטחוני מיוחד" על תוואי שבוטל או שונה; (3) בהפקת הנתונים לא הובאו בחשבון פני השטח ההרריים, ועל כן שטח האדמות המשופעות חושב כאילו היה מישור, כלומר שטחן של אדמות אלה גדול בפועל מזה המופיע כאן; (4) הנתונים המתייחסים לאדמות בבעלות פלסטינית פרטית כוללים רק קרקע שהמנהל האזרחי מכיר בה ככזו, ואינם כוללים קרקע המוגדרת "אדמת סקר", שהבעלות עליה נתונה במחלוקת, או קרקע שהייתה נתונה בבעלות פרטית אך ישראל הכריזה עליה "אדמת מדינה".

מבחינת הצבא, שטחים גזולים אלה אינם סוף פסוק. לאחרונה פורסם כי בצבא שוקלים להכריז על "שטח ביטחוני מיוחד" גם סביב ההתנחלות עופרה, שבמחוז רמאללה. זה זמן רב שישראל עושה יד אחת עם מתנחלי עופרה ואוסרת על פלסטינים להתקרב אליה, ואף מנהלת מנגנון של "תיאום כניסה" עבור בעלי אדמות פלסטינים, וזאת על אף שאדמות אלה לא הוכרזו "שטח ביטחוני מיוחד". הכרזה כזאת כעת תהייה בבחינת ניסיון להכשיר בדיעבד את מניעת הגישה שנעשתה עד כה באופן מוסדר אך לא רשמי.

הנתונים הכוללים שהובאו כאן נוגעים רק לשטחים שצורפו להתנחלויות במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" והוקפו בגדר משנית. לבצלם אין נתונים כוללים על היקפם של שטחים שצורפו להתנחלויות שלא במסגרת תכנית זו, אך ברור כי בשל אופייה הלא-רשמי של חסימת הגישה במקרים אלה, הפיקוח עליה היה דל יותר ולא הוחלה עליה הגבלת הרוחב המרבי שהוחלה במסגרת התכנית, ולכן נמצא התנחלויות שהשטח שצורף אליהן מכפיל את שטחן כמה וכמה פעמים. כלומר, שטחן של האדמות שנסגרות סביב התנחלויות שלא במסגרת התכנית גדול פי כמה מזה שנסגר במסגרתה.

כך למשל, איסורי הכניסה שהצבא מטיל בשיתוף עם מתנחלים על פלסטינים מסביב להתנחלות סוסיא, שבדרום הר חברון, שלא במסגרת התכנית, מגדילים את שטחה כמעט פי שמונה, וגוזלים אדמה בהיקף של 2,774 דונם, מלבד שטחה הבנוי של ההתנחלות.⁶³ איסורי הכניסה שהצבא מטיל בשיתוף עם מתנחלים סביב ההתנחלות עופרה והמאחזים הסמוכים לה מגדילים את שטחם הבנוי לפחות פי חמישה ומצרפים לשטחה הבנוי לפחות 2,750 דונם.⁶⁴

על יסוד זה ניתן להעריך כי שטחן הכולל של האדמות שנחסמו בפני פלסטינים וצורפו בפועל להתנחלויות, בין אם במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" ובין אם שלא במסגרתה, עומד על עשרות אלפי דונם. גזל הקרקעות הזה יונצח ויעוגן במדיניות רשמית ככל שתורחב התכנית לאדמות הסובבות התנחלויות נוספות.

ג. חריגות ביישום תכנית "שטח ביטחוני מיוחד"

לבצלם ידוע על שני סוגים של חריגות ביישום התכנית:

1. חריגה בתכנון ובביצוע מעבר לרוחב טבעת הקרקע המרבי שנקבע – 400 מטר

כיום, לאחר עתירות לבג"ץ שהובילו לתיקוני תוואי במקומות שונים, נותר מקרה אחד של חריגה מעבר לרוחב טבעת קרקע של 400 מטר: הגדר המקיפה את האדמה הסגורה סביב ההתנחלות עינב מתרחקת מן הגדר הישנה למעלה מ-500 מטר. ביתר ההתנחלויות בתכנית "שטח ביטחוני מיוחד" תוקנו החריגות. יחד עם זאת, גדרות משניות סביב התנחלויות שלא נכללו בתכנית עדיין מרחיקות

63. הנתונים אינם כוללים את השטח שנסגר סביב המוצב הצבאי הסמוך, והם מבוססים על ניתוח ממוחשב של מפת האדמות שצורפו להתנחלות סוסיא, ששורטטה בידי פעילי ארגון "תעאיוש" על סמך אכיפה בפועל של איסורי כניסה בידי הצבא. ר' <http://www.taayush.org/topics/susia-update-13012007.html> (כניסה לאתר ביום 28 ביולי 2008).

64. הנתונים מבוססים על ניתוח ממוחשב של תצלומי אוויר של האדמות שצורפו להתנחלות עופרה, ועל סיורים שערכו אנשי בצלם באזור זה. גבולו הדרום-מזרחי של השטח הסגור אינו מסומן פיזית, ועל כן נכללו בנתון המובא כאן רק אותן אדמות שלגביהן ודאי שכניסת פלסטינים אסורה. אדמות שלא ניתן לקבוע באיזו מידה נאסרת כניסת פלסטינים אליהן לא נכללו בחישוב, כדי להימנע מאפשרות של הערכת יתר.

מעבר לגבול 400 המטרים. כך למשל הגדר שהוקמה סביב ההתנחלות אריאל, שהשטח שנתחם על-ידה הוגדר בין השאר "מעין שטח ביטחוני מיוחד", מתפתלת עד למרחק של 1,050 מטרים מבתי ההתנחלות הקרובים ביותר.⁶⁵

2. חריגה בביצוע מעבר לתוואי שאושר עבור כל התנחלות

במהלך העבודות שבוצעו במסגרת התכנית הוקמו הגדרות החדשות, בחלק מן המקרים, בתוואי אחר מזה שאושר בידי הגורמים המוסמכים. אפשר שאחת הסיבות לכך היא כי הצבא אפשר להתנחלויות להקים לעצמן גדרות, כאילו במסגרת תכנית זו, ונמנע מפיקוח הדוק על עבודתן. אך גם הצבא עצמו חרג בחלק מהמקרים מהתוואי שאושר.

מבקר המדינה התייחס לחריגות מן התוואי שאושר, ודיווח כי אלוף פיקוד המרכז הורה ביולי 2004 על הפסקה מיידית של העבודות סביב אחת ההתנחלויות.⁶⁶ בדו"ח ועדת החקירה שמינה אלוף פיקוד מרכז בעניין זה בשנת 2004 נקבע לגבי התנחלות זו כי פיקוח הצבא על העבודות לא היה תקין, וכי גם "ביצוע החישוף הראשוני של הקרקע על-ידי צה"ל לא היה תקין, משום שהוא בוצע "ללא כלי עזר מאושר שעליו סימון מדויק של התוואי וללא סימון התוואי על-ידי מודד מקצועי".⁶⁷

הצבא הודה כי היו חריגות וטען כי הן תוקנו. לדברי מרדכי ברוך, רמ"ח מבצעים בצבא, "בתחילת הדרך היו חריגות משמעותיות אפילו בהקמה של השב"מים. הנושא הזה טופל על-ידי צה"ל".⁶⁸ יחד עם זאת, סביב ההתנחלות פני חבר שבדרום הר חברון תעד בצלם חריגה משמעותית לטובת ההתנחלות ועל חשבון אדמות פלסטיניות סמוכות.

ד. הכשרה בדיעבד של סגירת אדמות בלתי-מורשית

בחלק מהמקרים, תוואי הגדר החדשה חופף לתוואי קודם של כביש סיור או של גדר שהמתנחלים הקימו סביב ההתנחלות שנים קודם לכן. כאמור בפרק הקודם, דרכי הסיור הישנות נסללו לא פעם תוך הפקעה בפועל של אדמה פלסטינית פרטית, ללא הליכים מסודרים. למעשי הפקעה בפועל ממין זה אחראים תושבי ההתנחלות ובפרט אנשי הביטחון שלה, אך גם רשויות ישראל שאפשרו אותם. במקרים אלה, ההכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד", או גידור ההתנחלות ללא הכרזה כזו, הם בבחינת הוספת חטא על פשע, משום שהם מהווים הכשרה בדיעבד של מעשה פסול.⁶⁹

היועץ המשפטי למנהל האזרחי התריע על כך בשנת 2003 בפני פיקוד המרכז והמנהל האזרחי,

65. על פשר הגדרתו של השטח הנתחם בגדר הסובבת את אריאל כ"מעין שטח ביטחוני מיוחד" ר' פרק 4(ו) להלן. הנתון מבוסס על ניתוח תצלום אוויר שהמדינה הגישה לבג"ץ בעתירות 1348/05 ו-3290/05 לקראת דיון שהתקיים ב-14 בפברואר 2006.

66. מבקר המדינה, "הגנת יישובים באזור יהודה והשומרון", דו"ח שנתי 56א', ע' 16. בדו"ח לא צוין שמה של ההתנחלות.

67. שם.

68. פרוטוקול מס' 10 משיבת ועדת המשנה של הוועדה לענייני ביקורת המדינה לביטחון, יחסי חוץ וקשרי מסחר בינלאומיים, 15 באוקטובר 2007.

69. כך למשל, בחודש אפריל 2006, כחודשיים לאחר שהמנהל האזרחי פרסם צווי תפיסה עבור אדמות הכפרים אל-ג'אנייה ועין קינ'א שבמרכז הגדה לצורך הקמת גדר סביב ההתנחלות דולב, שלא במסגרת התכנית, מסר קצין המנהל האזרחי שהזהרה בשם מנסור, כי הצווים לא משנים את המצב בשטח אלא מחדשים את גדר התיל ואת דרך הסיור הקיימים. הדרך הוקמה למעלה מעשור קודם לכן, בין השאר על אדמות בבעלות פלסטינית פרטית ועל מה שמוגדר כאדמות סקר, שלמנהל האזרחי יש ספק לגבי הבעלות עליהן.

בצינו כי "במקומות רבים כבר הוכשרו דרכים היקפיות על-ידי היישובים במרחק רב מגדר הביטחון הקיימת של היישוב באופן בלתי חוקי", וכי "היישובים ביקשו 'להכשיר' את החוקיות על-ידי הגשת בקשות לשב"ס בהתאם לאותו תוואי".⁷⁰

ה. ניסיונות ישראל להקיף בגדר מאחזים בלתי מורשים

במקרים מסוימים הוחלט במערכת הביטחון להקיף בגדר, ביחד עם התנחלות כזו או אחרת, גם מאחזים שהוקמו בסמוך להתנחלויות ואשר לא זכו להכרת השלטונות. במסגרת הליכים משפטיים שונים שיזמו בעלי האדמות הפלסטינים נגד החלטות אלה, נסוג הצבא ושינה את תוואי הגדר או ביטל חלקים ממנה כך שלא יוקפו מאחזים בלתי מורשים.

כשלו הניסיונות להקיף בגדר מאחזים בלתי מורשים, מקורו בהחלטות בג"ץ שקבעו כי גידור ממין זה לא יעמוד במבחן החוק. כך למשל החליטו שופטי בג"ץ בעניין גידור ההתנחלות אבני חפץ שבמחוז גנין ביחד עם המאחז הסמוך המכונה "מאחז ההר". במקרה זה נתקבלה ההחלטה לאחר שכבר החלו העבודות להקמת הגדר במרחק של עד קילומטר וחצי מבתי ההתנחלות האחרונים. לפי קביעת השופטים במקרה זה, גורמי הצבא "לא יהיו רשאים לפעול לבניית הגדר ממזרח המקיפה את המאחז הבלתי-מורשה".⁷¹ שופטי בג"ץ אסרו גם על תכנית הצבא להקיף מאחז צבאי הסמוך להתנחלות עינב בגדר המשנית של ההתנחלות, וקבעו כי גורמי הצבא "רשאים לפעול למימוש צו התפיסה מסביב לבתי היישוב עצמו" וכי אין הם רשאים "לפעול לבניית הגדר מצפון המקיפה את המאחז הצבאי הזמני".⁷²

ביטול תוואי פוגעני של גדר והחלפתו בתוואי פחות פוגעני במסגרת הליכים משפטיים שיזמו בעלי קרקעות פלסטינים חסד אמנם פגיעה קשה בחלק מבעלי האדמות. אך גם התוואי החדש שנבחר בכל אחד מהמקרים מסב נזק קשה לתושבים הפלסטינים, בפרט משום שבמקרים מסוימים כבר בוצעו עבודות להקמת המכשולים הפיזיים שנפסלו בסופו של דבר, ועל כן כבר הושחתו אדמות חקלאיות באופן בלתי הפיך. במקרים כאלה, הנזק שהקמת המכשולים החדשים בתוואי המתוקן גורמת לו מתווסף על הנזק שכבר נגרם מסלילת המכשולים בתוואי הישן.

ככל הידוע, לאחר שינוי תוואי שנערכו סביב כמה התנחלויות, לא נותרו עוד מאחזים בלתי-מורשים המוקפים בגדרות במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד", אך עדיין ישנן גדרות ומכשולים פיזיים רבים סביב מאחזים שהקמתם לא אושרה רשמית.

70. מבקר המדינה, "הגנת יישובים באזור יהודה ושומרון", דו"ח שנתי 56א', ע' 15.

71. בג"ץ 5139/05, פלאח שאיב ואח' נ' מדינת ישראל ואח', טרם פורסם, 22 בפברואר 2007, ס' 5.

72. שם, החלטה, 28 בדצמבר 2005. לימים הפך המאחז הצבאי למאחז אזרחי בשם "כרמי דורון", ומתגוררות בו כמה משפחות ישראליות. לדוגמה נוספת ר' אדמות הכפרים הפלסטינים בית אומר וחלחול וההתנחלות כרמי צור: בג"ץ 5624/06, עיריית בית אומר, עיריית חלחול ואח' נ' המפקד הצבאי בגדה המערבית ואח', טרם פורסם, 31 ביולי 2006.

1. הצווים שנועדו להסדיר את סגירת האדמות

בחלק זה נבחן את אופן שימוש הצבא בצווים כדי להכשיר את סגירת השטחים סביב ההתנחלויות במה שמוגדר כטעמי ביטחון.

בדרך כלל, לקראת סגירת אדמות והגדרתן "שטח ביטחוני מיוחד" המפקד הצבאי מנפיק שלושה מסמכים: צו בדבר תפיסת מקרקעין, הכרזה בדבר סגירת שטח וצו בדבר איסור בנייה. לשלושת הצווים מתלווים מפה או תצלום אוויר שמתארים את התחום הגיאוגרפי שהמסמכים חלים עליו.

1. צו בדבר תפיסת מקרקעין עבור האדמות הפרטיות שדרך הסיור תיסלל עליהן ושהגדרתן תוקם עליהן: פירושו של השימוש בצו תפיסה ולא בצו הפקעה שאין הצבא טוען לבעלות על האדמה שנתפסה אלא רק לחזקה זמנית בה, בעוד הבעלות שמורה לפלסטינים שהחזיקו בה לפני הנפקת הצו. צו דומה ניתן גם לצורך "חידוש מרכיבי ביטחון" סביב ההתנחלויות שלגביהן אין הצבא מכריז על "שטח ביטחוני מיוחד".⁷³

2. הכרזה בדבר סגירת שטח, המגדירה כשטח צבאי סגור את האדמות שיוותרו בין הגדר החדשה לבין גבול ההתנחלות הישן או בתי ההתנחלות: צו זה אוסר על כניסת אנשים לשטח התחום בין הגדרות, ולשיטתו של הצבא, הוא שאמור לאפשר את תפקודה של טבעת הקרקע הסגורה כשטח התרעה ריק. אך כפי שנראה בפרק 6, בפועל כניסת המתנחלים לאדמות ממין זה חופשית. לעומת זאת, כפי שנראה בפרק 5, כניסת פלסטינים אסורה, אלא במקרים חריגים ובתנאים מחמירים. במענה לפניית בצלם נמסר מן הצבא בעניין זה כי "חרף העובדה שהשב"ם מוכרז כשטח צבאי סגור, בעלי הזכויות רשאים להיכנס למקרקעין לצורך עיבודם, בהתאם לנוהל שנקבע לשם כך".⁷⁴

3. צו בדבר איסור בנייה האוסר הן על מתנחלים והן על פלסטינים להקים מבנים על האדמות שיוותרו בין הגדר החדשה לבין גבול ההתנחלות הישן או בתי ההתנחלות: גם צו זה אמור לשיטת הצבא לאפשר את תפקודו של השטח הסגור כמרחב התרעה ריק מאדם. לפי צו זה, גם מי שניתן לו מסיבה כזו או אחרת היתר אישי להיכנס לשטח לא יוכל לבנות בו ללא היתר נפרד מן המפקד הצבאי. ראש מועצת ההתנחלות נדרש בהקשר זה להתחייב בכתב כי לא יבוצעו בשטח הסגור עבודות "בלתי מאושרות".⁷⁵ צו זה יש בו כדי להקל על הרשויות למנוע הרחבה של השטח הבנוי של ההתנחלויות לתוך אדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד". אך כפי שנראה בפרק 6, ישנם מקרים של בנייה ומגורי מתנחלים בתוך אדמות ממין זה, בעוד האיסור על כך כמעט שאינו נאכף.

73. כך למשל נעשה במקרה של ההתנחלות דולב. יאיר נווה, מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, צו בדבר תפיסת מקרקעין מספר 34/06, 8 במאי 2006.

74. מכתב מיחידת דובר צה"ל לבצלם מיום 11 בינואר 2005.

75. שם.

מקרים שבהם לא כל שלושת הצווים מוצאים

כאמור, גם כאשר אין הצבא מכריז על "שטח ביטחוני מיוחד", אפשר שהמכשולים הפיזיים הכולאים את האדמות יוצבו הרחק מבתי ההתנחלות. אשר על כן, גם במקרים אלה נוצרת טבעת קרקע סביב להתנחלות שכניסת פלסטינים אליה אסורה בפועל. במקרים כאלה, אם הצבא הוא שהציב את המכשולים, הרי שיונפק רק צו תפיסה ולא יוצאו צווים נוספים לגבי האדמות הכלואות.⁷⁶

כאשר מוקם מה שמכנים בצבא "שב"ם אלקטרוני", כלומר מערך של אמצעי התרעה אלקטרוניים ללא גדרות ודרכי סיור, הצבא מנפיק רק צווי תפיסה עבור האדמות שאמצעים אלה מותקנים עליהן, ואין מונפקים צווים נוספים.

בנוסף, ישראל הקימה גדרות סביב חלק מההתנחלויות במרכז הגדה במטרה לחברן בעתיד למכשול ההפרדה. בשלב זה מדובר בהתנחלות אריאל שבמחוז סלפית, בהתנחלויות בית אריה ועופרים שבמחוז רמאללה, ובהתנחלויות עמנאל, קדומים, מעלה שומרון וקרני שומרון שבמחוז קלקיליה. ישנה כוונה להקיף בגדרות אלה התנחלויות נוספות באזורים המדוברים. על-פי התכנית, חיבור הגדרות למכשול ההפרדה יבוצע באמצעות מערכת גדרות שתתפתל לאורך עשרות קילומטרים מהאזורים הסמוכים לקו הירוק סביב ההתנחלויות ועד ללב הגדה המערבית. אף על פי שהמפקד הצבאי לא הוציא צווי סגירת שטח ואיסור בנייה במקרים אלה, אלא רק צווי תפיסה, המדינה טענה שרצועות השטח שהגדרות תוחמות סביב ההתנחלויות המדוברות הן "שטח ביטחוני מיוחד"⁷⁷ או "מעין שטח ביטחוני מיוחד".⁷⁸ טענה זו שימשה תכסיס להכשרתה בבית המשפט הישראלי של התכנית להקיף את ההתנחלויות בגדר, שכאשר תחובר למכשול ההפרדה תבחר את הגדה באמצעותה ותפגע פגיעה קשה בפלסטינים ובזכויות האדם שלהם, עובדה שהיה חשש כי לא תעמוד במבחן בג"ץ.

ז. זמניות של קבע

על הצווים משלושת הסוגים מוטבע אמנם תאריך תפוגה, ותוקפם נע בין חודשים ספורים לשלוש שנים. אך ניסיון העבר מלמד שבכל הנוגע לכיבוש בגדה המערבית ולפגיעה בזכויות האדם במסגרתו, הזמני הוא קבוע. רוצה לומר, אף על פי שצווי התפיסה מוגדרים כזמניים, האפשרות להאריך את תוקפם שוב ושוב, לצד ניסיון העבר, מצביעה על כך שמדובר בתפיסה קבועה לכל דבר ועניין.

76. כך למשל, על הר מידרוס שבמחוז רמאללה הוקמה בשנת 1983 ההתנחלות דולב, שלימים הוקפה בגדר במרחק של עד למעלה ממאתיים מטר מבתי הקיבוציים. במקרה זה הלבנו במנהל האזרחי את סגירת השטח בצווי תפיסה שהוצאו בשנת 2006 למה שהוגדר כ"חידוש מרכיבי ביטחון". ההתנחלות עופרה והמאחז עמונה הוקפו יחד בגדר ובמכשולים פיזיים מסוגים שונים, ללא הכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד", במרחק של עד למעלה מקילומטר מבתי ההתנחלות האחרונים. ככל הידוע, רוב רובו של השטח הסגור – בתי ההתנחלות וטבעת הקרקע העבה הסובבת אותם – הם אדמה פרטית בבעלות פלסטינים, ונראה כי מעולם לא הוצאו צווי תפיסה לרצועת השטח שאמצעי הסגירה הוקמו עליה.

77. בג"ץ 3290/05, אחמד בזייה ואח' נ' מדינת ישראל, תגובה מקדמית מטעם המשיבים ותגובה לבקשה לצו ביניים, 17 במאי 2005, ס' 7-9.

78. שיחת טלפון עם אורי מנדס, ראש אגף תשתיות במנהל האזרחי, 9 באפריל 2008.

ישראל השתמשה כבר בעבר במה שהוגדר "תפיסה לצרכים צבאיים" כאמצעי להשתלט על קרקעות של פלסטינים לצורך הקמת התנחלויות. גם אז הוגדרה תפיסה זו כזמנית, אך הקרקעות מעולם לא הוחזרו לבעליהן. כיום ברור כי מלכתחילה הכוונה לא הייתה לתפוס את הקרקעות באופן זמני בלבד אלא להפקיען לצמיתות.⁷⁹ כתוצאה, ישנן התנחלויות דוגמת קריית ארבע שהוקמו על יסוד תפיסת קרקע שהוגדרה "זמנית", וכעת – שנים לאחר שהוקמו (כמעט ארבעים שנה במקרה של קריית ארבע) – ישראל מרחיבה אותן באמצעות תפיסת קרקע נוספת של מה שמוגדר כ"שטח ביטחוני מיוחד", כאשר גם תפיסה זו מוגדרת זמנית. כך קרה גם עם מכשול ההפרדה שהפך בשנים האחרונות בהצהרות קובעי המדיניות מפתרון ביטחוני, שניתן לטעון לגביו כי הוא זמני, לקו מדיני, שאמור להוות את גבול הקבע בין ישראל לבין מדינה פלסטינית עתידית.⁸⁰

ואמנם, גם בהקשר של טבעות הקרקע הסגורות לפלסטינים סביב ההתנחלויות, כאשר תוקפם של צווים פג, אין מקפידים בצבא להאריכו באופן מסודר, וודאי שאין מסירים את המכשולים בשטח. בחודש מארס 2008 העביר המנהל האזרחי לבצלם את הצווים העדכניים ביותר שהיו בנמצא לגבי אדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" סביב 27 התנחלויות בגדה המערבית (כולל "שב"ם אלקטרוני").⁸¹ סך הכול הועברו 44 צווי תפיסה, סגירה ואיסור בנייה לגבי 28 התנחלויות,⁸² כאשר רק 13 מתוכם (30%) עדיין בתוקף.⁸³ מתוך התנחלויות אלה, ישנן רק שבע (26%) שכל הצווים הנוגעים להן בתוקף. פירוש של דבר, שאכיפת האיסור על פלסטינים להיכנס לטבעות הקרקע שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" מתבצעת במרבית המקרים תוך חריגה מסמכות ואינה חוקית.

בתגובה לעניין זה טענו במנהל האזרחי כי הם "פועלים בעבודת מטה סדורה להארכת הצווים".⁸⁴ תגובה זו ממחישה יחס מעוות של הרשויות לחוק, כאילו אין הוא אלא כלי עזר למימוש מדיניותן המחייב את הפלסטינים אך לא אותן. עמדה זו מתחזקת ומתבססת לאור גישתם הסלחנית של בתי המשפט, אשר אינם רואים באכיפה ללא צווים, כלומר ללא סמכות, דבר שהוא מעבר לבעיה טכנית. אמנם, בג"ץ קבע בפסיקותיו כי "סגירת השטחים חייבת להיעשות על דרך של הוצאת צווים בכתב על-ידי המפקד הצבאי ובהיעדר קיומם של צווי סגירה אין למנוע מהתושבים הפלסטינים גישה לאדמותיהם",⁸⁵ אך בחלק מהמקרים הוא מגלה אדישות להימנעות הרשויות מהארכה מסודרת של תוקף הצווים.⁸⁶

79. ר' פרק 1 לעיל.

80. ר' למשל, דבריו של הרמטכ"ל גבי אשכנזי לשר הביטחון עמיר פרץ. עמוס הראל, "הרמטכ"ל אשכנזי: תוואי הגדר – עניין מדיני", הארץ, 28 ביולי 2008; ר' <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1006170.html> (כניסה לאתר ביום 5 באוגוסט 2008).

81. המנהל העביר צווים גם לגבי התנחלות נוספת, כדים, שפונתה בשנת 2005 במסגרת "תכנית ההתנתקות", ואיננו מתייחסים אליה בפסקה זו.

82. שישה צווים נוספים הועברו באופן חלקי כך שלא ניתן לאתר את תאריך התפוגה שלהם.

83. תוקפם של 14 מהצווים פג בשנת 2007, תוקפם של 3 פג בשנת 2006, תוקפם של 12 פג בשנת 2005, ותוקפם של 2 נוספים פג בשנת 2003.

84. מכתב ממיקי גלן מהמנהל האזרחי לבצלם מיום 14 באפריל 2008.

85. בג"ץ 9593/04, ראשד מוראר ואח' נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית ואח', טרם פורסם, 26 ביוני 2006.

86. כך למשל, צו תפיסת מקרקעין מס' 39/03 א/ת', שהוצא בשנת 2003 לגבי אדמות פלסטיניות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" בסמוך להתנחלות קריית ארבע, לא חודש לאחר שתוקפו פג, ושופטי בג"ץ קבעו לגביו, ללא כל ביקורת: "צו זה אינו עומד עוד בתוקף, אך כפי שנמסר [על-ידי המדינה], יש כוונה להאריכו". בג"ץ 8614/07, רבקה תור ואח' נ' אלוף פיקוד מרכז ואח', טרם פורסם, 30 בינואר 2008.

היעדר כל מגבלה על זמן תפיסת הקרקע (שהרי ישראל יכולה לחדש שוב ושוב את הצווים), אי-הקפדה על תוקפם של הצווים, העלות הגבוהה של הקמת אמצעי ההגבלה וניסיון העבר, כל אלה מעלים את הסבירות לכך שסגירת טבעות הקרקע סביב ההתנחלויות, בדומה להקמת מכשול ההפרדה וחלק מההתנחלויות עצמן, היא בעצם מעשה של הפקעת אדמות קבועה באצטלה של צעד זמני.

בנוסף, מערכת המשפט החלה בגדה מאפשרת הפקעה של שטחים לא מעובדים מבעליהם. על כן, סגירת האדמות תגדיל את האפשרות של ישראל להשתלט ברבות השנים באופן סופי ורשמי על האדמות הסגורות ולצרפן להתנחלויות.⁸⁷

ח. גירוש פלסטינים מאדמות בידי אנשי כוחות הביטחון

בפרק הקודם ראינו כי הצבא והמשטרה אינם עושים די למיגור תופעת אלימות המתנחלים נגד פלסטינים המנסים לגשת לאדמות שהתנחלות כזו או אחרת נבנתה בסמוך אליהן. כמו לא די בכך, הרי שחיילים ואנשי המנהל האזרחי עושים לא פעם יד אחת עם מתנחלים אלימים ומשתתפים באופן פעיל במעשי הגירוש. בחלק מן המקרים נראה כי חיילים בשטח סרים למרותם של גורמים מקרב המתנחלים, נכנעים ללחץ מצדם ומציתים להוראותיהם להרחיק פלסטינים מאדמות כאילו היו המתנחלים מפקדיהם.

במקרים רבים ניגשו פלסטינים לחיילים או למפקדיהם עם מסמכים ועם מפות המעידים על בעלותם על הקרקע, כדי למנוע את גירושם ממנה. תגובה שחזרה על עצמה מצד החיילים בעדויות שהגיעו לידי בצלם הייתה חוסר עניין במסמכים והשמעת הטענה כי החיילים ולא המסמכים הם אלה שקובעים מי רשאי לשהות בקרקע. במקרים אחרים, מתנחלים תוקפים פלסטינים במטרה לגרשם מאדמות, וחיילים הנוכחים במקום האירוע מורים בתגובה דווקא לפלסטינים לעזוב את הקרקע. במקרים ממין זה שומה על החיילים למנוע מן המתנחלים לפגוע בפלסטינים, ולהזעיק משטרה במידת הצורך, וממילא אסור להם לגרש את הפלסטינים מאדמותיהם. נוהג זה אף נוגד את פסיקת בג"ץ בפרשת המסיק.⁸⁸

אפשר שחלק מן האירועים מתרחשים על דעת החיילים בשטח בלבד, אך מעשים רבים ממין זה חוזרים על עצמם שוב ושוב, ונוצר הרושם כי הם מתבצעים בעקבות הוראה מן הדרג הפיקודי. גם קצינים משתתפים בחלק ממעשי הגירוש. האחריות על התרחשותם של המקרים, בין אם בוצעו על דעת המפקדים ובין אם לאו, רובצת על כתפי הצבא. מחובתם של הצבא ומפקדיו לוודא הן שמעשים כאלה לא יבוצעו והן שימוצה הדין עם חיילים עבריינים.

87. ר' הי"ש 24 לעיל.

88. על פסק הדין בפרשת המסיק ר' פרק 3 (ב) לעיל.

דוגמאות

בצלם וארגונים נוספים תיעדו במרוצת השנים מקרי גירוש רבים ממין זה. המקרים מתרחשים הן בסמוך להתנחלויות שאדמות נסגרו סביבן באופן רשמי והן בסמוך להתנחלויות שלא הוכרו רשמית כי האדמות הסובבות אותן סגורות לפלסטינים או שכניסתם אליהן מוגבלת. להלן כמה דוגמאות:

■ מוחמד מְקַל, תושב קְרִיּוּת, סיפר לבצלם, על האופן שבו הגיבו חיילים לאלמויות מתנחלים באדמתו, שההתנחלות שילה הוקמה בסמוך לה, בזמן מסיק הזיתים בשנת 2006, לאחר פסיקת בג"ץ בפרשת המסיק. לדבריו, אנשי המנהל האזרחי "אישרו לנו רק להגיע ליום אחד. ברגע שהגענו לשם, מתנחלים יידו עלינו אבנים. אני והבן שלי נפלנו על האדמה, ואחר כך החיילים פינו את כל החקלאים מהחקלקות".⁸⁹

■ מתוך עדותו של נהיד אבו עבאדה: "ראיתי חיילים יורים באוויר כדי להפחיד את התושבים שניסו להתקרב לגדר. כשאני ובני המשפחה שלי ניסינו להתקרב, החיילים במגדל התצפית ירו אש חיה באוויר. לפעמים מגיעים למקום חיילים בגיי צבאי, וגם הם מכריחים את התושבים להתרחק".⁹⁰

■ באחד האירועים ניסו פלסטינים לגשת לקרקע שבסמוך לה הוקמה ההתנחלות קדומים. שומר בהתנחלות הודיע להם כי "אסור להכניס ערבים" לשטחים הסמוכים ההתנחלות, וסיר צבאי הרחיקם מהמקום. בתגובה לטענתם כי אפילו המנהל האזרחי מכיר בבעלותם על הקרקע וכי בידיהם מסמכים מטעמו המעידים על כך, ענה מפקד הסיוור "לא מעניינים אותי מסמכים".⁹¹

■ באירוע אחר רעו איאד וביאלל עוואיסה, תושבי א-לובן א-שרקיה שבצפון הגדה, עדר צאן כ-500 מטרים מן ההתנחלות עלי. מתנחלים הרחיקו אותם מאדמות המרעה באיומי נשק, הכריחו אותם לעלות על מכונית והסיעו אותם בניגוד לרצונם לעמדה צבאית קרובה. על פי עדויותיהם, חיילים בעמדה זו כפתו את ידיהם, כיסו את עיניהם ואסרו עליהם להישען לאחור או לדבר זה עם זה. חיילים בעטו בשניים, חייל סטר לביאלל, וחייל אחז ברגליו של איאד וגרר אותו על הארץ.⁹²

■ באחד מאירועים רבים ממין זה שתועדו סמוך להתנחלות כרמי צור, שבמחוז חברון, נכנסו כמה חקלאים תושבי העיירה לחלול לאדמותיהם מחוץ לאזור שהצבא הגדיר "שטח ביטחוני מיוחד". כמה חיילים שעסקו באבטחת המאחז הבלתי-מורשה הסמוך להתנחלות ניגשו אליהם, ומפקדם דרש מהם להסתלק מן המקום. החקלאים צייתו, וזמן מה לאחר מכן הגיע למקום איש הביטחון של ההתנחלות, דרש מן החיילים לעצור את החקלאים בטענה שהם "מחבלים", וקרא למשטרה. שוטרים עיכבו את החקלאים לחקירה בתחנת המשטרה למשך לא פחות מתשע שעות מבלי שטרחו לברר אם אמנם בוצעה עבירה כלשהי. בחלוף פרק זמן זה שוחררו החקלאים מבלי שהואשמו בדבר.⁹³

89. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-17 ביוני 2007.

90. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-14 בנובמבר 2007. קטע נוסף מעדותו מובא בפתיחת המבוא לדו"ח זה.

91. מירון רפפורט, "השיטה: עיבוד הקרקע, מניעת גישה והעברתה לשליטת ההתנחלות", הארץ, 17 במארס 2008.

92. האירוע התרחש ב-23 במארס 2008. החיילים שיחררו את השניים רק לאחר כמה שעות. עדויותיהם נגבו על-ידי סלמה א-דיבעי ב-26 במארס 2008.

93. האירוע התרחש ב-5 בנובמבר 2007. התיאור מבוסס על עדות ראייה של אנשי האגודה לזכויות האזרח. מכתב מן האגודה לזכויות האזרח לפרקליטות המדינה, 8 בנובמבר 2007. המכתב הועבר לבצלם מן האגודה לזכויות האזרח.

הערכת קשיים על פלסטינים המבקשים לגשת לאדמות הסגורות

מתי מעט הם הפלסטינים הנכנסים בסופו של דבר לאדמות שנסגרו בסמוך להתנחלות. כניסת בעל אדמה פלסטיני לקרקע שהוכרזה "שטח ביטחוני מיוחד", ובמקרים רבים גם לאדמות אחרות, אפשרית במקרים מסוימים ונדירים, וגם אז אין היא פשוטה כלל ועיקר. בצבא מודים כי "בחלק מן המקרים מצויים מקרקעין פרטיים בתחום השב"ס", ומודיעים כי "בעלי הזכויות במקרקעין רשאים להיכנס למקרקעין לצורך עיבודם, בהתאם לנוהל שנקבע לשם כך"⁹⁴. כפי שנראה, הודעה זו בדבר הרשות להיכנס למקרקעין רחוקה מן המציאות.

בדרך כלל, הכניסה לשטח הסגור תלויה במענה על שלושה סוגי תנאים מצטברים. הראשון בהם הוא תנאי סף חד-פעמי, ואילו השניים הנוספים הם בגדר דרישות נוספות, חוזרות ונשנות, הבאות לידי ביטוי באופנים מעט שונים ממקום למקום. לגבי כל שלושת סוגי האישורים וההסכמות הללו מגלגלת ישראל את נטל השגתם אל הפלסטינים. בכך היא מתנערת הלכה למעשה מחובתה ככוח כובש להבטיח באופן פעיל את חופש התנועה והעיסוק של תושבי השטח הכבוש. ואלו סוגי התנאים:

1. הכרה של המנהל האזרחי בבעלות הפלסטיני על הקרקע (דרישה חד-פעמית);
2. השגת מועד כניסה מוכתב מטעם המנהל האזרחי (דרישה חוזרת ונשנית);
3. הסכמה של גורמים מקרב המתנחלים לכניסה (דרישה חוזרת ונשנית).

הקושי הרב להשיג את האישורים וההסכמות המדוברים הוא אחת הסיבות לכך שפלסטינים רבים אמרו נואש ואינם מנסים עוד להגיע לאדמותיהם שנכלאו בין גדרות של התנחלות. בשיחות שערכו תחקירני בצלם עם חקלאים בכל רחבי הגדה המערבית הביעו רבים תסכול גדול ותחושת חוסר אונים אל מול ריבוי התנאים שעליהם לעמוד בהם כדי להיכנס לקרקע שבבעלותם ונוכח הקשיים הרבים המוערמים עליהם. חלק מן החקלאים ציינו כי שוב אינם מנסים לגשת לקרקע שישראל חסמה בפניהם, משום שפנייה לרשויות הישראליות ולמתנחלים לשם השגת הסכמתם לכניסה לאדמות החקלאיות נתפסת בעיניהם כמשפילה וכמעשה שאינו עולה בקנה אחד עם הקשר הקנייני שלהם לאדמות אלה.

מצב העניינים המתואר בפרק זה נכון לא רק לאדמות שנסגרו במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד", אלא לאדמות נוספות שהתנחלויות נבנו בסמוך אליהן.

94. מכתב לבצלם מאת ירון פזי מחטיבת דובר צה"ל, 11 בינואר 2005.

א. הכרה בבעלות על הקרקע

כניסת פלסטינים לאדמות שהוכרוזו "שטח ביטחוני מיוחד", ובחלק מהמקרים גם לאדמות אחרות, תלויה, כתנאי סף, באישור ראשוני של המנהל האזרחי. אף על פי שהופקד להלכה על "רווחתה וטובתה של האוכלוסייה"⁹⁵, נמנע המנהל האזרחי, עם סגירת האדמות, מהבטחת הכניסה החופשית של בעליהן הפלסטינים. בעלי קרקע שהמנהל האזרחי מכיר בבעלותם יכלו לפנות מיוזמתם למנהל האזרחי ולבקש להוסיף את שמם, את שמות בני משפחתם ואת שמות עובדיהם לרשימת האנשים שכניסתם אל האדמות הסגורות מותרת, וחובת הוכחת הבעלות בהקשר זה הוטלה על כתפיהם.

הצטיידות באישור ראשוני והתווספות לרשימת בעלי הקרקע שהמנהל האזרחי מתיר את כניסתם אינה אוטומטית. המנהל שומר לעצמו את הזכות לדחות בקשות ממין זה מטעמים שונים, בייחוד כישלון בהוכחת זיקה למקרקעין. בהקשר זה יצוין כי אחד מענפי החקלאות העיקריים בגדה המערבית הוא רעיית צאן, שאף כי במרבית המקרים היא מבוצעת באזורים קבועים במשך עשרות שנים, העוסקים בה מעולם לא זכו להכרה מצד השלטונות – החל בעותמאני, עבור בבריטי ובירדני וכלה בישראלי – כבעלי אדמות המרעה. בין השאר מסיבה זו, רבים הם החקלאים שלא יזכו לצלוח את מכשול ההתווספות לרשימת המנהל האזרחי. וממילא, רוב רובה של האדמה בגדה איננה מוסדרת, ועל כן גם איכרים העוסקים בגידול פירות וירקות יתקשו פעמים רבות להוכיח זיקה למקרקעין.⁹⁶ הוכחת בעלות על אדמה לא מוסדרת היא תהליך ממושך ויקר שבמהלכו על החקלאי להציג הוכחות לעיבודה במשך עשר שנים רצופות, בצירוף מיפוי הקרקע בידי מודד מוסמך.⁹⁷ במקרים רבים, עמידה בתנאים מחמירים אלה כלל איננה אפשרית.

ההתווספות לרשימה גם אינה תמיד מיידית. באחד המקרים דיווחו חקלאים לבצלם על פרק זמן של בין שלושה לארבעה חודשים שחלפו בטרם הצליחו לצלוח את מחסום האישור הראשוני מטעם המנהל האזרחי.⁹⁸ במקרה אחר דווח על משך זמן של שלושה חודשים, שכלל דרישות חוזרות ונשנות מצד המנהל האזרחי לקבלת מסמכי בעלות.⁹⁹

ב. הכתבה של מועדי כניסה לקרקע

גם לאחר תהליך הרישום כניסתם של פלסטינים ששם מופיע ברשימה אינה מובטחת וודאי שאינה אוטומטית. כניסה זו כפופה לאישור נוסף מטעם המנהל האזרחי, הנדרש בנפרד עבור כל כניסה וכניסה, והשגתו כרוכה במאמצים ממושכים וקשים מצד הפלסטינים. כפי שנראה להלן, לא מדובר בהיתרים כתובים אלא בהכתבה בעל-פה של מועד כניסה לאדמות הסגורות. הכתבה זו מכונה בלשונו המכובסת של הצבא "המלצה לתיאום".

95. צו הממשל הצבאי מס' 947 משנת 1981, שהמנהל האזרחי הוקם מכוחו.

96. ערב הכיבוש בשנת 1967 כשני שלישים מאדמות הגדה המערבית לא היו מוסדרים במרשם הקרקעות (הטאבו). מאז, הקפיאה ישראל את הליכי ההסדר.

97. להרחבה בנושא זה ר' בצלם, גול הקרקעות, עמ' 48 (ר' ה"ש 3 לעיל).

98. מכתב מחקלאי עין יבירוד לבצלם, 27 במארכ 2008.

99. עדותו של ראשד מראר, תושב יאנון, שאדמתו צורפה לשטח הנשלט על-ידי מתנחלי איתמר. העדות נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-5 בפברואר 2008.

בעניין זה ישנו פער בולט בין ההלכה לבין המעשה. בצווי הצבא ובשלטים המוצבים בצמוד לגדרות התוחמות אדמות אלה נדרש "תיאום מראש" לצורך כניסה בשעות החשכה או בשבתות וחגים יהודיים, וביתר הזמן מצוין במפורש כי לא יידרש תיאום מוקדם. בנוהל שהוכן בצבא לעניין זה, אשר הוזכר לעיל, נקבע כי כניסת חקלאים שאינם בעלי האדמות ואינם מלווים בידי בעלי האדמות לא תותר אלא בתיאום מראש עם מנהלת התיאום והקישור (מת"ק).¹⁰⁰ יחד עם זאת, במשרד היועץ המשפטי לגדה המערבית משתמשים בלשון מקלה יותר, ומבקשים "לשוב ולהמליץ" שכניסת בעלי קרקעות תתואם עם מנהלת התיאום והקישור "לשם שיפור הטיפול בבקשות וצמצום אפשרויות החיכוך בתחום השב"ס".¹⁰¹

שלט שהצבא הציב לפני שער החוסם כניסת פלסטינים לאדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" סביב להתנחלות עטרת שבמחוז רמאללה. תצלום: איאד חדאד.

אמנם הצווים, השלטים והנוהל מעידים בעצמם על כך שכניסת פלסטינים לאדמות אינה חופשית, אך הם גם יוצרים רושם כאילו השערים בגדר יהיו פתוחים בעיקר הזמן, וכי לפחות עבור חלק מהאיכרים הפלסטינים דווקא כן תיתכן כניסה חופשית. רושם זה מקורו בהתחייבות המדינה לבית המשפט העליון כי תאפשר כניסה של פלסטינים לאדמותיהם לצורך עבודה חקלאית.¹⁰²

אך התחייבות לחוד ומציאות לחוד. אנשי המנהל האזרחי מוודאים כי באופן שגרתי השערים בגדר התוחמות את האדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" יהיו נעולים, בעוד הם המחזיקים במפתחות

100. "כניסת התושבים המופיעים ברשימה [של שמות בעלי הזכויות, בני משפחתם הגרעינית ועובדיהם] כאשר הם אינם מלווים על-ידי בעל הזכויות או כניסתם של תושבים שאינם מופיעים ברשימה... תיעשה בתיאום עם המת"ק לפחות 24 שעות לפני מועד הכניסה המתוכנן". "נוהל לכניסה של בעלי קרקעות לשטחים ביטחוניים מיוחדים (שב"מים)", סעיף 13.

101. מכתב מהראל וינברג, לשכת היועץ המשפטי לגדה המערבית, לאגודה לזכויות האזרח, 12 באפריל 2007. המכתב הועבר לבצלם מן האגודה לזכויות האזרח. במקרה זה התייחסו בצבא למניעתה של כניסת פלסטינים תושבי העיירות בית אומר וחלחול לאדמותיהם שצורפו להתנחלות כרמי צור. "המלצה" דומה נמסרה גם לעורכי דין שפנו בשם חקלאים בעניין זה.

102. ר' למשל: בג"ץ 140/04, חג'אזי עבד אל-רחמן ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש ואח', הודעה מטעם המשיבים, 20 בינואר 2004, ס' 2, 22 (א).

להם. לפלסטינים שיגיעו לשער הנעול לא יהיה לרוב ממי לדרוש כי יפתח אותו עבורם. אם יתקשרו למנהל האזרחי, ייתקלו בקשיי תקשורת ובתירוצים מתירוצים שונים. כדי לדאוג לפתיחת השער, לא נותר לחקלאים אלא להודיע למנהל האזרחי מבעוד מועד, ימים רבים קודם לכן, על כוונתם להיכנס לאדמות. במרבית המקרים יהיה עליהם להתקשר שוב ושוב למשרדי המנהל האזרחי, יום אחר יום, שבוע אחר שבוע, ולנסות "לחלץ" מאנשי המנהל מועד שהשער ייפתח בו למענם. מועד זה ייקבע בסופו של דבר על-ידי המנהל האזרחי או על-ידי הצבא, על-פי טעמיהם, ועל כן נגזר על האיכרים הפלסטינים להתאים את תכניותיהם ללוח הזמנים של גורמים אלה.

בכל הסיורים שאנשי בצלם ערכו במסגרת עבודת המחקר לדו"ח זה תועדו סביב התנחלויות שונות עשרות רבות של שערים חקלאיים סגורים ומסוגרים, ורק שני שערים פתוחים.¹⁰³ איכרים שיגיעו לאדמותיהם מבלי שהצליחו "לחלץ" מן המנהל האזרחי מבעוד מועד הבטחה כי יפתח עבורם שער באותו יום, ייתקלו אפוא בשער נעול ולא יוכלו להגיע לאדמתם.¹⁰⁴ גם אם במקרה יפגשו החקלאים בחיילים, הכניסה לא תתאפשר להם.¹⁰⁵ בצלם קיבל דיווחים מכל חלקי הגדה המערבית על מקרים שפלסטינים נדרשו בהם במפורש, אם כי בעל פה, לפנות למשרדי המנהל האזרחי מבעוד מועד, וכניסתם לאדמות הותנתה בכך.¹⁰⁶ יתר על כן, במקרים מסוימים נדרש "תיאום" גם עבור אדמות שונות מחוץ לגדר ההתנחלות, בסמוך לה, כלומר בשטחים שהצווים אינם חלים עליהם.¹⁰⁷

אנשי המנהל האזרחי טענו לא פעם באוזני חקלאים כי הכורח להיכנס לאדמות רק לאחר הכתבה של תאריך מטעמם נובע מהגדרת הצבא כי ישנו צורך שחיילים ילוו את החקלאים הפלסטינים, ומכך שאין די חיילים לביצוע המשימה מדי יום. ברור כי לא מדובר בגזירת גורל כי אם בהחלטה של גורמים בצבא ובמנהל האזרחי, אשר מקשה על כניסת הפלסטינים לאדמותיהם. אם נדרשת מסיבה כזו או אחרת נוכחות של חיילים בכל כניסה של פלסטינים לאדמותיהם שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד", הרי שחובה על הצבא ועל המנהל האזרחי לדאוג לנוכחות קבועה כזאת בסמוך לשערים. בניגוד לכך, המנהל האזרחי מגלגל אל האיכרים את האחריות לדאוג לנוכחות של חיילים, וכן מציב מכשולים אינספור בפני כל ניסיון תיאום.

השלטים והצווים המבטיחים כניסה חופשית לפחות בחלק מהמקרים, ומנגד נעילתם של השערים בפועל, מאפשרים למנהל האזרחי ולצבא להציג מצג שווא, כאילו אין כורח להצטייד במועד כניסה שהמנהל האזרחי מכתוב לאחר פניות חוזרות ונשנות של החקלאים, וכאילו ישנה רק "המלצה

103. הסיורים כולם נערכו בשעות האור של ימי חול, זמן שבו על-פי השלטים המוצבים לצד הגדר, גישת הבעלים לאדמותיהם אמורה להיות חופשית.

104. באתר הדו"ח (ר' ה"ש 1 לעיל) ניתן לצפות בדוגמה הממחישה טענה זו – הקלטת שיחת טלפון בין חקלאים מחלחול לבין איש המנהל האזרחי.

105. באתר הדו"ח (ר' ה"ש 1 לעיל) ניתן לצפות בדוגמה הממחישה טענה זו – הקלטת שיחה בין חקלאים מחלחול לבין חיילים.

106. כך למשל, על-פי עדויות, בחודש אפריל 2006 מסרו אנשי המנהל האזרחי בעל-פה לתושבי הכפרים אל-ג'אנייה ועין קיניא שאדמותיהם החקלאיות נותרו בתוך הגדר המקיפה את ההתנחלות דולב הרחק מבתי ההתנחלות, כי הכניסה לאדמותיהם תיאסר אלא אם כן יהיה "תיאום מראשי". בעלי האדמות דיווחו על כך לבצלם ב-26 ביולי 2006.

107. כך למשל, תושבי אל-ג'אנייה שההתנחלות טלמון נבנתה בין כפרם לבין אדמותיהם החקלאיות נדרשים לתאם את הגעתם לאדמות אלה, שונתו מחוץ לגדר המקיפה של ההתנחלות, משום שכדי להגיע אל האדמות יש להיכנס לשטח התחום בגדר מצד אחד ולצאת ממנו מצד שני. השטחים סביב ההתנחלויות דולב וטלמון לא הוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" על אף שהגדרות בנו סביבן במרחק רב מהבתים.

לתיאום". יוצא אפוא, שהדיבורים, ההבטחות וההתחייבויות לכך שתתאפשר כניסה של פלסטינים לאדמותיהם, אינם אלא סיפורי בדים שנועדו לייפות את המציאות, בעיקר בפני שופטי בג"ץ. שהרי שופטים אלה קבעו זה מכבר בפרשת המסיק כי "יש ליתן הנחיות ברורות וחד-משמעיות לכוחות הפועלים בשטח כיצד לנהוג כדי לא למנוע מהתושבים הזכאים לכך גישה לאדמותיהם, אלא בהתקיים בסיס לכך בדין".¹⁰⁸ יתר על כן, התחייבות הצבא לבג"ץ בדבר כניסה חופשית לאדמות הייתה הבסיס לכך שהשופטים אישרו את סגירתן.

הפער בין ההלכה למעשה בא לידי ביטוי בתנאים נוספים שמוצבים לחקלאים המבקשים להיכנס לאדמתם. בנוהל הכניסה שנוסח בצבא נקבע כי "התושבים הנכנסים לשטח הסגור יוכלו להביא עמם את כלי העבודה וכלי הרכב הדרושים להם".¹⁰⁹ בפועל, במקרים רבים מותנית כניסת החקלאים לאדמותיהם, נוסף על התנאים שנוכרו לעיל, גם בכך שלא ייעשה שימוש בכלי רכב, ובמקרים אחרים נאסר אף השימוש בבהמות משא. בנוסף, סביב חלק מן ההתנחלויות שהוקפו בגדר משנית לא הותקנו שערים המאפשרים כניסת כלי רכב, ועל כן הגישה אליהן עם טרקטורים צריכה להתבצע דרך שער ההתנחלות, בכפוף להסכמת תושביה.

ישראל אף נוהגת לקצוב את משך הכניסה לאדמות. תושבי אל-ג'אנייה, למשל, דיווחו כי כאשר הם מתאמים עם המנהל האזרחי את הכניסה להתנחלות טלמון לצורך הגעה לאדמותיהם, מתיר להם המנהל האזרחי את הכניסה במועדים קצובים בלבד, ככל הנראה בהסתמך על כך שמדובר בגידולים עונתיים. במקרה זה דווח על היתר כניסה בעונת החריש, בין החודשים דצמבר ואפריל, למשך שבעה ימים בלבד בכל התקופה, מהשעה 8:00 בבוקר עד השעה 15:30 אחר הצהריים; ובעונת המסיק מותרת הכניסה למשך כעשרה ימים, מאמצע חודש אוקטובר ועד תחילת חודש נובמבר, מהשעה 8:00 בבוקר ועד השעה 16:00. במקרה זה, כל כניסה של פלסטינים לאדמותיהם מתבצעת בליווי של אנשי כוחות הביטחון הישראליים.¹¹⁰

במקרים רבים דווח על סחבת ועל סירוב של המנהל האזרחי לאפשר כניסה בכל יום שהוא. כך למשל, באחד המקרים, ב-5 באוגוסט 2007, ניסה עיסא סליבי, תושב בית אומר שבמחוז חברון ונציג החקלאים בעיירה, לתאם כניסה לאדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" סביב ההתנחלות כרמי צור עבור 15 בעלי קרקע. סליבי מסר לאגודה לזכויות האזרח כי איש המנהל האזרחי, ששמו אמיתי, סירב לאפשר את הכניסה בטענה כי מדובר באנשים רבים מדי. לאחר מכן חזר בו אמיתי ואישר את הכניסה, אך למחרת התקשר לאחד החקלאים, ששימש גם הוא כמתאם, וביטל את אישור הכניסה בטענה שאין לו די חיילים עבור משימת ליווי החקלאים.

גם כאשר מצליחים בעלי האדמות להיכנס לשטח הסגור ולעבד את אדמותיהם, הם מקבלים לא פעם מסר ברור מאנשי המנהל האזרחי כי אפשרו את כניסתם רק לשם עיבוד האדמה, וכי כל פעילות אחרת אינה מותרת.

108. בג"ץ 9593/04, ראשד מוראד נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, טרם פורסם, 26 ביוני 2006.

109. "נוהל לכניסה של בעלי קרקעות לשטחים ביטחוניים מיוחדים (שב"מים)", סעיף 4.

110. ההסדר המאפשר במקרה זה כניסה בתיאום ובליווי הושג בפרשת המסיק. ר' פרק 3(ג) לעיל. על-פי "נוהל לכניסה של בעלי קרקעות לשטחים ביטחוניים מיוחדים (שב"מים)", סעיף 21, חיילים לא יכנסו לאדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד", אלא במצב חירום.

הכתובת לפניו ומשך הטיפול בבקשה

לצורך השגת מועד שהמנהל האזרחי מכתובת לכניסה לאדמות, בעליהן פונים בדרך כלל לאחד משני גורמים: המנהל האזרחי עצמו או משרדי מנהלת התיאום והקישור הפלסטיניים.

פנייה ישירה למנהל האזרחי מתאפשרת רק באזורים מסוימים ובזמנים מסוימים. חלק מעובדי האדמה הפלסטינים מתקשרים דרך קבע למספר הטלפון של אחד מאנשי המנהל האזרחי באזורם. אך נראה כי המגמה הישראלית היא להפנות את הפונים למשרדי מנהלת התיאום והקישור הפלסטיניים ולהשתמש בהם כמתווכים בין בעלי האדמה לבין המנהל האזרחי. ככלל, ישנו ניסיון ישראלי להעביר למשרדי המת"ק הפלסטיניים את מירב האחריות ולשמור בצד הישראלי את מירב הסמכות. כלומר, הסמכות להחליט על המועד שבו ייפתח השער ותתאפשר הכניסה לאדמות שמורה בידי המנהל האזרחי גם כאשר הפנייה מבוצעת באמצעות משרדי המת"ק הפלסטיניים.

הפנייה העקיפה רצופה חסרונות עבור בעלי האדמות והחקלאים. בראשם, הסרבול הבירוקראטי העצום שנוצר והתארכותו של משך הזמן שהם נדרשים לחכות בו להכתבת מועד הכניסה מטעם המנהל האזרחי. יצוין בהקשר זה כי לרבים בציבור הפלסטיני אין אמון במנהלת התיאום והקישור הפלסטינית, וכי פלסטינים נוהגים לבקר את אנשיה על כך שאינם עושים די כדי למלא את מבוקשם, אינם מערערים על תשובות שליליות שמתקבלות מן הצד הישראלי ופעמים אף נמנעים מלכתחילה, מהגשת הבקשה לצד הישראלי.¹¹¹

ריסאן סאפי, סגן ראש המת"ק של רמאללה, מסר לבצלם על אופן התיאום שחקלאים פלסטינים נדרשים לו לצורך כניסה לאדמותיהם הכלואות בתוך אזורים שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד". לדבריו, על בעלי האדמות לפנות אל משרדי המת"ק הפלסטיניים ברמאללה עם רשימה של שמות עובדי האדמה שאת כניסתם הם מבקשים לתאם, ואנשי המת"ק בתורם מגישים בקשה בכתב למשרדי המת"ק הישראליים. להערכתו, משך ההמתנה לתשובה מאלה האחרונים מגיע בדרך כלל עד שבוע ימים. לעתים נדרשת המתנה ממושכת יותר, כאשר ההסבר שניתן לכך על-ידי נציגי המת"ק הישראליים הוא כי יש צורך לארגן יחידה צבאית שתלווה את החקלאים אל האדמות. אם בכוונת החקלאים לעשות שימוש בכלי רכב חקלאיים, נדרש לכך תיאום נפרד.¹¹²

בעלי האדמות נתקלים בסחבת גם כאשר הניסיונות לקבל תאריך כניסה לקרקע נעשים במישרין מול המנהל האזרחי. נעים זלום, שבעלותו אדמה חקלאית שהצבא הכריז כי היא "שטח ביטחוני מיוחד" של ההתנחלות קריית ארבע, מסר לבצלם כי "צריך עשרה ימים עד שבועיים של מגעים מתמשכים לתיאום הכניסה לקרקע. הם [אנשי המנהל האזרחי] בדרך כלל נותנים לנו [להיכנס] אחרי שהעונה חלפה והגידולים התקלקלו".¹¹³ חקלאי אחר באותו אזור מסר: "מנהלת התיאום והקישור מעכבת את הכניסה שלנו לאדמות ונוהגת סחבת בעניין הזה".¹¹⁴ תיאור הסחבת חוזר על עצמו בדיווחים שהגיעו לבצלם. אחת השיטות הנהוגות, על-פי הדיווחים, היא בקשה להתקשר מאוחר יותר בטענות שונות כגון עומס עבודה של אנשי המת"ק והיעדרם של בעלי תפקיד רלוונטיים.

111. ר' מחסום WATCH ורופאים לזכויות אדם, ביורוקרטיה בשירות הכיבוש - מפקדות התיאום והקישור, ע' 36.

112. שיחה עם חוקר השטח של בצלם, איאד חדאד, 13 בינואר 2008.

113. שיחה עם חוקר השטח של בצלם, עיסא עמרר, מאי 2007.

114. עדותו של סמי רייטי נגבתה על-ידי עיסא עמרר ב-24 ביוני 2007.

בשנים האחרונות, בעקבות פסיקת בג"ץ בפרשת המסיק, ניכרה היערכות של הרשויות הישראליות לקראת עונת מסיק הזיתים, ונראה כי חל שיפור ביכולת הגישה של חקלאים פלסטינים לאדמותיהם בחלק זה של השנה. בין השאר, חיילים ליוו מוסקים פלסטינים לחלקותיהם כדי להבטיח כי יוכלו לבצע את מלאכתם, והמנהל האזרחי ערך תיאום מרוכז עם חקלאים פלסטינים לכל ימי המסיק, ונמנע מדרישת תיאום נפרד עבור כל יום. עם זאת, גם בשנים אלה נתקלו פלסטינים בקשיי גישה ובהתנכלויות מצד מתנחלים. יתר על כן, תפקוד מלא של ענף הזיתים דורש גישה חופשית לאדמות לא רק בעונת המסיק אלא גם ביתר ימי השנה.

בשבועות האחרונים לפני פרסומו של דו"ח זה, לאחר שנודע לאנשי המנהל האזרחי בדרום הגדה המערבית על כך שבצלם חוקר את טיפולם בפניית בעלי אדמות לקבלת תאריך כניסה, דיווחו חקלאים על קיצור משמעותי של משך הטיפול בפניות משבועיים עד חודשיים בדרך כלל ל-24 עד 48 שעות. אמנם, גם משך זמן זה לא מאפשר להתייחס לגישת הפלסטינים לאדמותיהם כחופשית, אך מדובר בשיפור משמעותי ביותר. אפשר ששינוי זה הוא תוצאה של התערבות בצלם וידיעתו של המנהל האזרחי כי יפורסם דיווח על מדיניותם. יחד עם זאת, נראה כי משך זמן הסחבת באזורים אחרים נותר כשהיה. מכל מקום, השינוי מעיד על כך שהגברת חופש הגישה של פלסטינים לאדמות הסגורות אפשרית ותלויה בהחלטה מתאימה של הרשויות. בצלם ימשיך לעקוב אחר הטיפול בפניות לכניסה לאדמות שנסגרו וצורפו להתנכלויות.

ג. הכפפת הכניסה להסכמתם של מתנחלים

תנאי שלישי לכניסת פלסטינים לאדמות סגורות שבעלותם הוא הסכמתם של גורמים מקרב תושבי ההתנחלות הצמודה לאדמות. לעתים מדובר בבעלי תפקידים, כלומר אנשי מחלקות הביטחון של ההתנחלות או אנשי המועצה המקומית, לעתים מדובר במתנחלים מן השורה ולעתים בשילוב של אלה ואלה. פעמים רבות, ללא הסכמה של הגורמים המדוברים, לא יועילו לפלסטינים המבקשים להיכנס לאדמתם אף לא אישור של המנהל האזרחי וליווי של חיילים. בהקשר זה יצוין כי אנשי מחלקות הביטחון של ההתנחלויות פועלים מתוקף סמכויות שהצבא האציל להם.

אף על פי שגורמים אלה חייבים לאפשר גישה חופשית לפלסטינים, ואף לאנשי מחלקות הביטחון מקרבם לא ניתן שיקול דעת בעניין זה, במקרים רבים הם מונעים אותה, ואף מגרשים מן האדמות פלסטינים שהצליחו להיכנס אליהן. למעשה, נראה במקרים מסוימים שכוחם של אנשי מחלקת הביטחון של ההתנחלות גדול כל-כך, שהשפעתם על כניסת פלסטיני לאדמתו ועל מועדה גדולה מזו של אנשי המנהל האזרחי. וכך, כאשר איש מחלקת הביטחון של אחת ההתנחלויות אינו מעוניין בכניסת פלסטינים לאדמות שצורפו ליישובו הוא יכול לגרש אותם או למנוע את כניסתם מלכתחילה. רוצה לומר, אף כי הגורם הרשמי שאחראי להבטיח את כניסת החקלאים הפלסטינים לאדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" הוא המנהל האזרחי, הגורם הקובע בסופו של דבר במקרים רבים הוא מחלקת הביטחון של ההתנחלות, שאנשיה הם תושבי ההתנחלות.

ניתן למצוא תימוכין לכך בדברי מנהל מחלקת הביטחון של אחת מן ההתנחלויות בגדה, שהינו בעצמו תושב ההתנחלות. בשיחה עם אנשי בצלם הוא מסר כדלהלן:

אנחנו דואגים פה שהערבים ייכנסו לעבד את האדמות שלהם. זה אנחנו דואגים, זה לא הצבא, אחי. אנחנו דואגים פה לאפשר להם פתיחה של שערים... בשעות היום, כל עוד אין פה סכנה ביטחונית... תאמין לי, תסתכל פה [מראה מכשיר טלפון] כמה שמות של ערבים יש פה שמתקשרים אליי, ולא מתקשרים למת"ק אפילו...¹¹⁵

רכזי הביטחון השוטף הצבאיים (רבש"צים) המאיישים את מחלקות הביטחון בהתנחלויות אינם חיילים, אלא אזרחים תושבי ההתנחלות הפועלים בכפיפות מסוימת לצבא, אשר מספק להם נשק וציוד ונותן להם הוראות פתיחה באש.¹¹⁶ על-פי פרקליטות המדינה, "הסמכויות צריכות להיות מוגבלות לתחום הישוב בו פועל הרבש"צ".¹¹⁷ דו"ח זה עוסק בשטחים הנמצאים, להלכה, מחוץ לשטח ההתנחלות, ועל כן מחוץ לתחום סמכותם הגיאוגרפי. בהקשר זה הדגיש עו"ד שי ניצן מפרקליטות המדינה: "מחוץ לתחום בו מוסמך הרבש"צ לפעול – דין הרבש"צ והשומרים כדין כל אזרח אחר".¹¹⁸ והרי כפי שהראינו בפרק הקודם, על אזרחים מן השורה חל להלכה איסור כניסה, ועל כן ודאי שאסור לאנשי הביטחון מקרב המתנחלים לאסור על כניסה או שהייה של פלסטינים באדמותיהם. פעילותם של אנשי מחלקות הביטחון של ההתנחלויות באדמות אלה מחזקת את הטענה המובאת כאן כי הן צורפו בפועל להתנחלויות.

באחד המקרים הצליח ח'ליפה דענא, בעל אדמות תושב חברון, להיכנס ביחד עם כמה מילדיו לחלקותיו שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" בצמוד להתנחלות קריית ארבע, לאחר ניסיונות תיאום שנמשכו כחודשיים. הכניסה התאפשרה בסופו של דבר רק בליווי של איש המנהל האזרחי. דענא סיפר לבצלם על שאירע באותו יום, בשעת הפסקת הצהריים:

הגיע אחד מאנשי הביטחון של ההתנחלות ואמר לילדים שלי, שישבו ואכלו ארוחת צהריים בחלקת האדמה, "קומו לעבוד". הם אמרו לו "אנחנו אוכלים ארוחת צהריים", אז הוא ענה להם "אוכלים בבית, לא בקרקע". אמרתי לו שזו הקרקע שלי, והוא ענה לי "זאת לא הקרקע שלך".¹¹⁹

באופן דומה, סביב ההתנחלות כרמי צור, המתנחלים הנושאים בתפקידי אבטחה מגרשים דרך קבע פלסטינים מקרבת ההתנחלות, הן כאשר מדובר באדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" והמנהל האזרחי אישר את כניסת החקלאים, והן כאשר מדובר באדמות שכלל אינן נמצאות בתחום שהוגדר כך. זאת, תוך שימוש באלימות ותוך חריגה ניכרת מן האזור שהופקדו עליו ושניתנו להם סמכויות לגביו. באזור זה, גם חיילים הממלאים תפקידי אבטחה סביב ההתנחלות משתתפים במעשי הגירוש תוך חריגה ברורה מסמכותם.¹²⁰

115. עדותו נגבתה ב-19 בספטמבר 2007 על-ידי אורן יעקובוביץ' ואופיר פוירשטיין.

116. פעולתם הוסדרה ב"צו בדבר הסדרת השמירה ביישובים (יהודה ושומרון) (מס' 432), התשל"א-1971".

117. מכתב משי ניצן, פרקליטות המדינה, לאגודה לזכויות האזרח, 20 בדצמבר 2005. המכתב הועבר לבצלם מן האגודה לזכויות האזרח. שם.

119. המקרה אירע ב-18 בינואר 2008. עדותו נגבתה על-ידי עיסא עמרו ב-10 בפברואר 2008.

120. לדוגמאות נוספות המתמקדות במעשי גירוש מצד אנשי כוחות הביטחון ר' פרק 4 לעיל.

בפרק 3 ראינו את עדותו של יוסף אבו עייאש, חקלאי, תושב בית אומר, שסיפר כיצד חרף אישורו של המנהל האזרחי, מתנחלי כרמי צור הנושאים בתפקידי אבטחה גירשו בכוח אותו ואת בני משפחתו עת שעבדו באדמותיהם. בעיתונות הישראלית נמסרה גרסת מתנחלי איתמר לנוהג זה: "המתנחלים מנמקים את התנגדותם למסיק הזיתים [של הפלסטינים] בטענה שכרם הזיתים נמצא בתוך ה'שטח הביטחוני המיוחד' (שב"ס) שעליו הכריז צה"ל סביב איתמר – וכי החדירה אליו מסכנת אותם."¹²¹

נראה אפוא שמדינת ישראל, אשר אמורה להיות אמונה על הבטחת זכויותיהם של החקלאים הפלסטינים בשטח הנתון לכיבושה הצבאי, מפקירה אותם לגחמותיהם של מתנחלים, מקצתם אלימים במיוחד, ומפקידה בידי המתנחלים הללו את הסמכות לאסור על כניסת החקלאים, להגבילה או להתנותה. יתר על כן, כדי שיוכלו לעבוד את אדמתם בבטחה, תלויים הפלסטינים גם בהסכמתם של מתנחלים שאינם חלק ממחלקת הביטחון של ההתנחלות. במקרים רבים, תושבים מן ההתנחלות מונעים מחקלאים פלסטינים להיכנס לאדמות פלסטיניות פרטיות שהצבא הגדיר "שטח ביטחוני מיוחד" או לעבד אותן, גם כאשר הצבא מתיר להם להיכנס. במקרים אלה, אין הצבא פועל כדי למנוע מן המתנחלים לחסום את דרכם של החקלאים. מדי שנה, בסביבות חודש אוקטובר, שבו אמור להתקיים מסיק הזיתים, מתרבות הבעיות ממין זה.

סלימן דראר'מה מלובן א-שרקיה דיווח לבצלם על אחת הפעמים שהצליח לגשת לאדמתו, שההתנחלות עלי נבנתה בסמוך לה, לאחר שהמנהל האזרחי אישר לו זאת לתקופה מוגבלת: "התחלנו למסוק את הזיתים. בשעה אחת בצהריים הגיעו מתנחלים והורו לי לצאת מהקרקע ולא לחזור. אספנו את הפרי שהספקנו לקטוף, חזרנו הביתה, ולא יכולנו לחזור שוב [לאדמה]"¹²².

חובתה של ישראל להבטיח גישה חופשית של פלסטינים לאדמות הנתונות לבעלותם, שקיבלה גושפנקה מבית המשפט העליון בפרשת המסיק,¹²³ כוללת גם את החובה לאכוף את החוק על פורעיו מקרב המתנחלים המבקשים למנוע כניסת פלסטינים לאדמותיהם גם כשזו אושרה על-ידי הרשויות המוסמכות. נראה אפוא, שגם בהיבט זה ישראל מועלת בחובת הבטחת הגישה.

121. "עשרות מתנחלים התפרעו בניסיון לשבש מסיק זיתים בשומרון", הארץ, 18 בנובמבר 2004.

122. עדותו נגבתה ב-21 בינואר 2008. דוגמאות נוספות לגירוש של פלסטינים בידי מתנחלים מובאות בפרק 3(ב) לעיל.

123. על פסק הדין בפרשת המסיק ר' פרק 3(ב) לעיל.

מתן גישה חופשית למתנחלים

בפרקים הקודמים ראינו כי גישת פלסטינים לקרקע שנחשמה סביב התנחלויות מוגבלת ביותר ולרוב כלל אינה אפשרית. בפרק שלפנינו נראה כי מנגד, גישתם של מתנחלים לאדמות אלה היא דווקא חופשית, עניין המחזק את התחושה שגם סגירת האדמות הרשמית היא למעשה הפקעה של קרקע מן הפלסטינים וצירוף שלה להתנחלויות.

במענה לפניית בצלם טענו בצבא כי אחד השיקולים להכרזה על אדמות סביב התנחלויות כ"שטח ביטחוני מיוחד" הוא "יצירת מרחב הגנה והתרעה", כאשר תוואי הגדר נקבע לפי איזון שנערך "בין שיקולי מרחב וזמן" ולנוכח "הצורך בהתרעה בעת חדירה ליישוב לשם היערכות הכוחות".¹²⁴ במקום אחר נכתב כי האמצעי נועד "להגדיל את מרווח הזמן הדרוש לגורם עוין להגיע לתחום היישוב מרגע קבלת ההתרעה על החדירה, במטרה לאפשר לכוחות המגנים על היישוב להגיע למקום האירוע ולסכלו טרם כניסת המחבל לתחום היישוב".¹²⁵

מרחב הגנה והתרעה הוא שטח האמור להפריד בין האנשים שיש להגן עליהם לבין האנשים שיש להגן מפניהם, כלומר שטח שמתנחלים לא נמצאים בו, שטח ריק מאדם. זו הסיבה להוצאת צווי איסור הכניסה לאדמות הסגורות (ר' פרק 4 לעיל). ואמנם, בכל הנוגע לפלסטינים, איסור הכניסה לאדמות הסגורות נאכף במרץ וביעילות יתר, ורק חקלאים עיקשים ובני מזל זוכים להיכנס אליהן מפעם לפעם. דא עקא, בניגוד לכך ובניגוד גמור להיגיון הביטחוני שהוצג לגבי סגירת השטח, הצבא, המנהל האזרחי, המשטרה ואנשי מחלקות הביטחון בהתנחלויות מאפשרים דרך קבע למתנחלים להיכנס בחופשיות לאדמה שיועדה כביכול להתרעה.

כניסת המתנחלים לאדמות שיועדו לשיטת ישראל לשמש "שטח התרעה" מתבצעת ישירות דרך השטח הבנוי של ההתנחלות. בכל הסיוורים שערך בצלם בהתנחלויות ובסביבותיהן לצורך הכנת דו"ח זה, נכנסו באופן זה אנשי הארגון, אזרחים ישראלים, ללא קושי לאדמות בבעלות פלסטינית שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד", ללא מכשולים פיזיים וללא כל פיקוח של הרשויות. בחלק מהמקרים אף ניכר כי הוסר חלק מן הגדר הישנה שהקיפה את ההתנחלות בצמידות יחסית לבתיה האחרונים ושוב לא נותר כל מכשול פיזי בין אזור המגורים של ההתנחלות לבין האדמות שהוגדר כי הן מיועדות להעניק זמן התרעה.

124. מכתב מיחידת דובר צה"ל לבצלם מיום 11 בינואר 2005.

125. מבקר המדינה, דו"ח שנתי 56א, עמ' 254.

העובדה שהרשויות הישראליות מאפשרות למתנחלים כניסה חופשית לאדמות אלה שמה לאל את ניסיון להצדיק באמצעות הגדרתו כשטח התרעה את הפגיעות הקשות בזכויות האדם שאמצעי זה גורם לבעלי האדמות הפלסטינים.

מעבר לכך, הגישה החופשית שרשויות ישראל מאפשרות למתנחלים לקרקע חקלאית סגורה חושפת לא פעם את בעליה לנזקים. סאמי רייט, תושב ואדי אל-ר'רוס שבפאתי חברון סיפר לבצלם על הכניסה החופשית של מתנחלי קריית ארבע לאדמותיו הסגורות: "כמה פעמים ראיתי איך מתנחלים שגרים בקריית ארבע גונבים את הגידולים החקלאיים מהקרקע שלי. הם גונבים מול החיילים ומולי, ולא אכפת להם מאף אחד. הם גם השחיתו כמה עצים והרסו את באר המים שהייתה בקרקע".¹²⁶ ואמנם, בצלם מחזיק בתיעוד ענף של פעילות מסוג זה של מתנחלים מקריית ארבע. כך למשל, ב-5 בפברואר 2008, בשעות הבוקר נכנס מתנחל במכוניתו מגבעת החרסינה, השכונה הצפונית של קריית ארבע, אל אדמתו החקלאית של החקלאי ח'ליפה דענא, שהצבא הגדיר "שטח ביטחוני מיוחד". המתנחל יצא מן המכונית כשמסור חשמלי בידו והחל גודע עצי פרי השייכים לדענא, אשר עמד משתאה מעברה השני של הגדר ללא יכולת להתערב בנעשה. כשסיים את מלאכת הכריתה הכניס המתנחל את העצים הכרותים למכוניתו ונסע לכיוון ההתנחלות.¹²⁷

במקרים אחרים דווח על מתנחלים המנצלים את הגישה החופשית שניתנת להם בפועל לתוך האדמות החקלאיות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" ואת הקושי הרב של בעליהן הפלסטינים להיכנס אליהן, ועושים שימוש חקלאי באדמות אלה בעצמם תוך שהם חומסים את יבולי הפלסטינים. במקרים אחרים, מתנחלים משתמשים בקרקע הסגורה כאדמת מרעה לבהמותיהם.

יתר על כן, מבדיקת בצלם עולה כי במקרים לא מעטים אפשרה ישראל הרחבה בפועל של התנחלויות אל תוך האדמות הסגורות, או קבעה מלכתחילה כי פיסת קרקע נתונה היא "שטח ביטחוני מיוחד" אף על פי שניצבים עליה בתי מתנחלים. רוצה לומר, לא זו בלבד שמתנחלים יכולים להיכנס לאדמות הפלסטיניות הסגורות באין מפריע, אלא שבחלק מהמקרים מתנחלים שוהים באדמות אלה דרך קבע ואף משתמשים בהן כאילו היו שלהם. בין השימושים שבצלם תיעד באדמות מסוג זה היו סויר, מגורים ובנייה, רעייה, עיבוד אדמות חקלאיות ושימוש ביבולים.

השתלטות מתנחלים על קרקע פלסטינית סגורה

השתלטות של מתנחלים על אדמה שנסגרה, יהא השימוש שהם עושים בה אשר יהא, היא הרחבה בפועל של ההתנחלות. אף כי מתנחלים הם המבצעים את המעשה, האחריות לדאוג למנוע השתלטות כזו רובצת על כתפי רשויות אכיפת החוק: המשטרה, המנהל האזרחי, וכן הצבא והפועלים מטעמו. להלן נביא כמה דוגמאות להשתלטות של מתנחלים על אדמות פלסטיניות שנסגרו סביב התנחלויות, מעשים שבוצעו תחת עינן הפקוחה של הרשויות האמונות על אכיפת החוק.

126. עדותו נגבתה על-ידי מוסא אבו הששה ב-24 ביוני 2007.

127. עדותו נגבתה ב-8 בפברואר 2008 בידי עיסא עמר. דענא צילם את האירוע כולו והגיש תלונה במשטרה, אך תלונתו ככל הנראה אבדה. באתר הדו"ח (רי"ה"ש 1 לעיל) ניתן לצפות בצילום האירוע.

• מחוז רמאללה: הר א-ד'הר, אדמות תושבי הכפרים הפלסטיניים עטארה, אום ספא ועג'ול

בשנת 1999 הקימו מתנחלים בשוליה של ההתנחלות עטרת לול על אדמה בבעלות דאוד מוסטפא, תושב עג'ול, שהמנהל האזרחי מכיר בה כנתונה בבעלות פלסטינית פרטית. הלול מופעל בידי תושבי ההתנחלות והוגדר כמאחז בלתי מורשה בדו"ח המאחזים שהוגש בשנת 2005 לראש הממשלה דאז אריאל שרון.¹²⁸ בשנה זו הכריז המפקד הצבאי כי האדמות המקיפות את ההתנחלות הן "שטח ביטחוני מיוחד", אך נמנע מהחלה של צווי הסגירה ואיסור הבנייה על שטח הלול. במפות המצורפות לצווים אלה מסומן שטח הלול כמעין מובלעת של ההתנחלות בתוך השטח הסגור. צווים אלה הונפקו לאחר פרסומו של דו"ח המאחזים, כאשר כבר היה ידוע לכול כי מדובר במאחז שלא קיבל אישור רשמי מטעם הממשלה.¹²⁹ בנוסף לכך, בשטח הכלוא בין בתי ההתנחלות לבין הגדר המקיפה ישנם כמה מאות עצי זית שמתנחלים נטעו על אדמה בבעלות פרטית פלסטינית, והם מעבדים אדמה זו דרך קבע.

לול שמתנחלים הציבו על אדמה פלסטינית פרטית שהצבא מגדיר "שטח ביטחוני מיוחד" בהר א-ד'הר, שההתנחלות עטרת (מימין) נבנתה עליו. משמאל: דרך הסיור והגדר התוחמות את האדמות שצורפו להתנחלות. תצלום: חגית עופרן.

• מחוז חברון: אדמות תושבי העיר חברון ופרבריה

בשנת 2004 סגר הצבא בגדרות כמה רצועות אדמה ממזרח לעיר חברון ובצמוד אליה, וקבע כי הן "שטח ביטחוני מיוחד" של ההתנחלויות קריית ארבע וגבעת החרסינה.¹³⁰ ברצועת האדמה שמצפון לגבעת החרסינה ישנה ישיבה על אדמה פלסטינית פרטית שנסגרה. תלמידי הישיבה מעבדים דרך קבע את הגפנים באדמה זו, שניטעו ככל הנראה בידי בעליה הפלסטינים. מתנחלים אף הקימו

128. עו"ד טליה ששון, חוות דעת (בניינים) בנושא מאחזים בלתי מורשים, מארס 2005, חוברת א' – רשימת מאחזים ונתונים אודותם (נספח לחוות הדעת), ע' 5.

129. צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה והשומרון) (מס' 378), התש"ל - 1970, הכרזה בדבר סגירת שטח מספר 09/05/05, צו בדבר פיקוח על הבנייה (יהודה והשומרון) (מס' 393), התש"ל - 1970, הכרזה בדבר איסור בנייה מספר 9/05.

130. רשמית, ההתנחלות גבעת החרסינה היא שכונה של קריית ארבע, אך בשטח היא מרוחקת ממנה כקילומטר.

במרכזה של רצועה זו יקב ובית מגורים, והציבו בה גם כמה קרוואנים. ברצועת השטח שמדרום לגבעת החרסינה, שגם היא הוגדרה "שטח ביטחוני מיוחד", ישנה חווה חקלאית ושני מבני מגורים המשמשים מתנחלים. כבר לפני שנים הוצא צו הריסה לגבי צריף מגורים שנמצא שם, אך הצו מעולם לא יושם.¹³¹ באוגוסט 2007 דווח בעיתונות מפי "גורם בכיר בפיקוד המרכז" כי הוחלט לפנות את החווה ולהרוס את המבנים "בקרום מאוד". לפי הדיווח, הדביקו נציגי המינהל האזרחי צווי פינוי לאותם מבנים, בחודשים שקדמו לאוגוסט 2007.¹³² אף על פי כן, המבנים עדיין עומדים על תלם. בצלם תיעד באזור הסמוך לצריף כמה מקרי פגיעה של מתנחלים ביבול חקלאי של פלסטינים, וכן רעיית צאן בידי מתנחלים באדמות פלסטיניות פרטיות תוך השחתתן, פגיעה ישירה ביבול ומקרים של יידוי אבנים על-ידי מתנחלים אל בית פלסטיני מעברה השני של הגדר, בצמוד לה. בנוסף, ממערב לגבעת החרסינה נוהגים מתנחלים לשחרר את סוסייהם לרעות באדמות שנסגרו, מצפון לקריית ארבע מתנחלים הציבו קרוואן ומאהל, ומצפון לגבעת החרסינה מתנחלים הציבו קרוואן נוסף ואף התחילו לבנות בית.¹³³

צריף מגורים שמתנחלים ישראלים הקימו על אדמה פלסטינית שהוגדרה "שטח ביטחוני מיוחד" בפאתי חברון המזרחיים. תצלום: אופיר פוירשטיין.

131. צו מספר 12715 להפסקת עבודה ולהריסת מבנה, נתלה על המבנה ב-23 בדצמבר 2003.

132. רועי שרון, "צה"ל: נפנה את חוות נעם פדרמן", מעריב, 22 באוגוסט 2007.

133. בסוף אוגוסט 2008 מסרה המדינה לבג"ץ בעתירה שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד" סביב להתנחלות קריית ארבע, כי היועץ המשפטי לממשלה ביקש משר הביטחון כי יפעל לאכיפת החוק בתחום זה כך שישראלים לא יכנסו אליו ולא יבנו בו בצורה בלתי-חוקית. אביעד גליקמן, "המדינה לבג"ץ: יש צורך בבניית שטח ביטחוני מיוחד בקריית ארבע", ynet, 31 באוגוסט 2008.

• דוגמאות נוספות

בשנת 2005 הכריז הצבא על "שטח ביטחוני מיוחד" סביב ההתנחלות שבי שומרון שבצפון הגדה המערבית. בשנת 2006 הוקמה בהתנחלות שכונה חדשה של 14 מבנים, לפחות שישה מתוכם נמצאים בתוך השטח שנסגר ונאסר לבנייה.

מדרום לעיירה הפלסטינית בני נעים שבמחוז חברון נסגרו בסביבות שנת 2002 בגדר האדמות הסובבות את ההתנחלות פני חבר, ולאחר מכן, בשנת 2005, הכריז הצבא על האדמות הסגורות "שטח ביטחוני מיוחד". במהלך השנה ההיא או בזו שקדמה לה הוצבו בחלק הדרומי של האדמות הסגורות שלושה מבנים.¹³⁴

הצבא סגר את האדמות המקיפות את ההתנחלות מבוא דותן שבמחוז גינין, שחלקן נתונות בבעלות פרטית של תושבי הכפרים הפלסטיניים יעבד וערבה. בתוך השטח הסגור, ממזרח להתנחלות, ישנו מערך של מתקני תשתית (כנראה ברכת מים ואנטנה) המשמש את המתנחלים. המפקד הצבאי נמנע מהחלת צו איסור הבנייה וצו הסגירה על מתחם זה, ויצר מעין מובלעת בתוך השטח הסגור שכניסת מתנחלים אליו מותרת.¹³⁵

הצבא סגר אדמות של תושבי העיירות חלחול ובית אומר שבמחוז חברון והכריז כי הן "שטח ביטחוני מיוחד" של ההתנחלות כרמי צור. מדרום להתנחלות, בתוך השטח הסגור, הקימו מתנחלים בשנת 2007 מגרש ספורט והסירו חלק מן הגדר הפנימית הישנה.¹³⁶

134. על-פי המפה המצורפת לצו איסור הבנייה, המבנים נמצאים על גבול השטח האסור לבנייה, כך ששניים מהם נמצאים בתוכו והנוסף נמצא מחוץ לו. עם זאת, היות שבמקרה זה הסגירה בפועל חורגת מהתחום שהוגדר "שטח ביטחוני מיוחד", כל המבנים נמצאים בשטח הסגור בפועל. צו בדבר פיקוח על הבנייה (יהודה ושומרון) (מס' 393), התש"ל - 1970, הכריז בדבר איסור בנייה מספר 7/05.

135. צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), התש"ל - 1970, צו סגירת שטח מס' 01/02/02 (הארכה ושינוי גבולות), צו בדבר פיקוח על הבנייה (יהודה ושומרון) (מס' 393), התש"ל - 1970, צו בדבר איסור בנייה מס' 01/02/02 התשס"ג - 2002.

136. צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה ושומרון) (מס' 378), התש"ל - 1970, הכריז בדבר סגירת שטח מספר 04/05/05 (הארכה ותיקון גבולות), צו בדבר פיקוח על הבנייה (יהודה ושומרון) (מס' 393), התש"ל - 1970, צו בדבר איסור בנייה מס' 04/05/05.

פרק 7:

הפגיעה בפלסטינים: מבט כולל

בני האדם לא רק מוציאים לחם מן הארץ אלא גם מנוחה ומרגוע... אדמה ועצים אינם רק נושא לעמל אלא גם לנופש. זה שנתיים שילדי עזון ונבי אליאס אינם יכולים לטייל באדמתם. זה שנתיים שמשפחות עזון ונבי אליאס לא פוקדות את אדמתן לסעודה מתחת לעצים או למשחקי כדור במטעים. זה שנתיים שתלמידי בתי הספר לא יוצאים לטיולים בחיק הטבע. כי חיק הטבע נעלם מעבר לגדר ואין אליו גישה.¹³⁷

לאורך השנים פגעה סגירת האדמות סביב התנחלויות פגיעה קשה בפלסטינים תושבי הגדה המערבית. לא ניתן לאמוד אל-נכון את הנזק שנגרם, הן משום שחלקו בלתי-ניתן לכימות והן משום שדרכי הפעולה הפוגעניות המתוארות כאן אינן נפרדות מעצם הקמת ההתנחלויות ומדרכי פעולה פוגעניות אחרות שתוצאתן גזל קרקעות מן הפלסטינים בגדה המערבית. ניתן לומר שהפגיעה קשה ביותר, בין השאר משום שהנזק שסגירת האדמות גורמת לו הוא ככלל נזק מתמשך שנמשך כל אימת שהאדמות מוסיפות להיות סגורות.

א. כלכלה וחקלאות

דומה שהניזוקים הראשונים והעיקריים מסגירת אדמות בפני פלסטינים סביב התנחלויות הם בני משפחות פלסטיניות שנהגו להשתמש בקרקע שנסגרה לפרנסתן; בחלק הארי של המקרים מדובר בשימוש חקלאי. ביישובים פלסטיניים רבים, הפעילות החקלאית מהווה אחד המקורות העיקריים לפרנסה. על-כן, כל פגיעה בענף החקלאות טומנת בחובה השלכות כבדות על התושבים. בהקשר זה ניתן לומר כי הפרקטיקות המתוארות בדו"ח זה מביאות להפרדה בין מקום מגוריהם לבין מקום עבודתם של פלסטינים רבים. אף כי בחלק מהמקרים אין סגירת האדמות החקלאיות מוחלטת, ברור כי היא פוגעת קשות ביכולתם של תושבים לעבוד ולהתפרנס באופן סביר וליהנות ממקרקעין שבעלותם. סביב התנחלות בודדת, מספר המשפחות הפלסטיניות שבעלותן אדמות חקלאיות שנסגרו מגיע לעשרות.

גם כאשר מתאפשרת כניסת פלסטינים לטבעות הקרקע הסגורות, הרי שהדבר כרוך במאמצים רבים ומוגבל במיני הגבלות שהופכות לא פעם את השימוש באדמה לבלתי-כדאי מבחינה כלכלית. ראינו, כי במקרים רבים נמנע מחקלאים פלסטינים להיכנס אל אדמותיהם מעבר לפעמים ספורות בשנה,

137. מתוך עתירה לבג"ץ בעניין גדר ההפרדה. בג"ץ 2732/05, ראש מועצת עזון ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', עתירה למתן צו על תנאי.

וכי גם לגבי אותן פעמים אין הם שולטים לא על מועד הביקור באדמות ולא על משכו, וכן הם כפופים להגבלות שונות ומשונות כמו הימנעות מהכנסת מכוונות עבודה לחלקות האדמה.

עבד אל-גיבאר מוסטפא שבבעלותו חלקות אדמה שנסגרו מסר לבצלם על הנזקים שנגרמים לו:

כדי למסוק מאה עצי זית מניבי פרי, למשל, צריך שחמישה-שישה אנשים מבוגרים יעבדו שבע שעות ביום במשך 15-20 יום... [השנה] קיבלנו היתר ליום אחד, ב-16 באוקטובר 2007, מהשעה 8:30 בבוקר עד השעה 14:00 בצהריים. פרק הזמן הזה לא מספיק. בנוסף, התפוקה של הזיתים דלה מאוד כי אנחנו לא יכולים לטפל בעצים ובקרקע במהלך השנה.¹³⁸

בחלק מן המקרים דווח על כך שפירות נרקבים על העצים משום שהחקלאים הפלסטינים לא הצליחו להסדיר את כניסתם לאדמות בזמן. בנוסף, כשחקלאים כן מצליחים להיכנס לאדמות בעונות הקטיף, הם ממחרים לא פעם וקוטפים יותר יבול מכפי שיש ביכולתם למכור בזמן נתון, מתוך ידיעה שלא יוכלו לשוב לאדמותיהם ולהשלים את הקטיף בזמן סביר. במקרים אלה נרקב חלק גדול מן הפירות לאחר שנקטפו. פעמים רבות איסורי הכניסה והגבלות הגישה גורמים לאובדן של רוב היבול, ואף של כולו. חוסר היכולת לעשב את האדמה החקלאית בתדירות גבוהה מעלה את הסיכוי לשרפות המשמידות את היבולים.

מאמצי התיאום ומקדם אי-הוודאות הכרוך בהם, כמו-גם התנאים המחמירים המוטלים על בעלי האדמות ועל עובדיהם, מייקרים אפוא את התוצרת ומקטינים את רווחיהם של החקלאים. אפשר שקורה כך אף בשל אספקה בלתי-סדירה של תשומות למיניהן, דוגמת זרעים, דשן, מכוונות וחלפים, וכן בשל קושי או היעדר אפשרות לתחזק תשתית חקלאית שנפגמה.

על רקע זה ובליט ברירה חדלו חקלאים רבים ממאמצי התיאום ואיבדו בפועל את אדמותיהם לטובת ההתנחלויות. חקלאים אלה ובני משפחותיהם איבדו בכך את מקור הכנסתם העיקרי, ולא פעם הבלעדי. עווד ענתרי, מדיר שרף, חקלאי שאדמתו נסגרה לטובת ההתנחלות שבי שומרון מסר לבצלם: "לא הגשתי בקשה רשמית [לכניסה לאדמה] כי אני לא מאמין בכדאיות שלה. אלה רק מהלכים שנועדו להתיש את התושבים ולבזבז את הזמן שלהם. גם אם נותנים אישור כניסה לקרקעות אז מדובר בימים מוגבלים ובשעות מוגבלות, והאדמות החקלאיות מצריכות טיפול יומיומי רציף".¹³⁹

על הקשיים או חוסר היכולת להיכנס לאדמות הסגורות יש להוסיף את האובדן שנגרם לחקלאים כתוצאה מהשחתת עצייהם לצורך הקמת המכשולים הפיזיים המקיפים את האדמות שנסגרו. לצורך הקמת הגדרות ודרכי הסיור נעקרו עצי פרי רבים, וסביב חלק מן ההתנחלויות שונה התוואי בעקבות דיונים בעתירות לבג"ץ בעניינו, ובמסגרת תיקון התוואי נעקרו עצים נוספים.

גם הכניסה החופשית של מתנחלים לאדמות הסגורות פוגעת פגיעה קשה בבעליהן הפלסטינים ומפרה את זכויות האדם שלהם. ראינו כי במקרים רבים הנזק לחלקותיהם של חקלאים פלסטינים נגרם במכוון בידי מתנחלים מן ההתנחלות שהאדמות צורפו אליה בפועל.

138. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-14 בנובמבר 2007.

139. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-14 בנובמבר 2007.

אין בידי בצלם להעריך את הנזק הכספי הכולל שנגרם מסגירת האדמות. עם זאת, בעלי אדמות סיפרו בעדויותיהם על ניסיונם להעריך את גודל הפגיעה הכלכלית שנגרמה להם. ראריב עלוואן, בן 78 תושב עין יברוד, שהפסיק לפקוד את אדמתו החקלאית במצוות מתנחלי עופרה והצבא, סיפר לבצלם: "המתנחלים התחילו לאסור עלינו להגיע אל השטחים שלנו... זכור לי שהצבא הישראלי אילץ אותי שלוש פעמים לצאת מהקרקע. אחרי זה, לא חזרתי אל הקרקע מחשש שיפגעו בי. ככה נשללה ממני הזכות להגיע אל ארבע חלקות ששטחן הכולל כ-15 דונמים. כתוצאה מכך, הפסדתי בערך 4 טונות של חיטה ו-700 ק"ג של שמן בכל שנה."¹⁴⁰ חקלאי אחר, פהים חוסיין, תושב דיר אל-ח'טב, שאדמותיו צורפו להתנחלות אלון מורה, העריך: "לפני האינתיפאדה נהגתי למכור זיתים ושמן. הרווחתי בערך 500 דינרים. עכשיו... איבדתי את החלקה שלי. כשלא מטפלים בעצים גדל פחות פרי, ואנחנו הפסדנו בערך שלושים-ארבעים אחוז מהיבול שלנו."¹⁴¹

הפגיעה ביכולתם של בעלי אדמות וחקלאים פלסטינים לעבוד, להתפרנס ולפרנס את בני משפחותיהם חמורה במיוחד לנוכח המיתון העמוק שהגדה המערבית שרויה בו מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000. בתחילת שנת 2008 עמד שיעור האבטלה בגדה המערבית על 27.7% מכוח העבודה, כאשר נתון זה אינו כולל את אלה שנאשו מחיפוש עבודה.¹⁴² המשפחות החיות מתחת לקו העוני – כלומר צורכות פחות משני דולר לנפש ליום – הפכו בשנות האינתיפאדה לרוב בציבור הפלסטיני.¹⁴³ פגיעה נוספת במקורות התעסוקה וההכנסה של פלסטינים באמצעות המשך הפעלת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" והקפתן של התנחלויות בגדר שנייה או שלישית עלולה לאורך זמן לדרדר לעוני משפחות רבות נוספות.

עבור רבים מן הנפגעים מסגירת האדמות, אין זו הפעם הראשונה שבה הם מאבדים אדמה בבעלותם לטובת התנחלויות. רבים איבדו ראשית חלק מאדמתם לשם בניית ההתנחלות עצמה, ושנים אחר כך איבדו חלק נוסף מאדמתם לטובת טבעות הקרקע שנחסמו בפניהם וצורפו בפועל להתנחלות.

ב. הרס בתים פלסטיניים בסמוך להתנחלויות

אחד מדפוסי הפעולה של ישראל, שהפרקטיקות המוצגות בדו"ח זה אינן נפרדות ממנו, הוא הרס מבנים פלסטיניים בתואנה של בנייה ללא היתר. דפוס זה אינו שמור לאדמות שהתנחלויות הוקמו בסמוך להן, אך באזורים אלה הוא מחזק ומעבה את טבעות הקרקע שישאל סוגרת סביב ההתנחלויות ומהווה נדבך נוסף בניסיונות להרחיק פלסטינים מן האדמות ולהקצותן בפועל למתנחלים.

140. עדותו נגבתה על-ידי איאד חדאד ב-5 ביוני 2007.

141. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-29 באוגוסט 2007.

142. משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטאריים, מעקב הומניטארי - השטח הפלסטיני הכבוש, גיליון 24, אפריל 2008, עמוד 13, ר"י http://www.ochaopt.org/documents/Humanitarian_Monitor_April_08_Hebrew.pdf (כניסה לאתר ביום 10 ביוני 2008).

143. בשנת 2002 עמד שיעור העוני על 55%. UNSCO, *The Impact of Closure and Other Mobility Restriction on Palestinian Productive Activities*, 1 January 2002-30 June 2002. בשנת 2005 עמד שיעור העוני על 44%, והוערך כי שיעור העוני יעלה שוב ל-65.8% בשנת 2006 ול-72% בשנת 2007. World Food Programme, *Protracted Relief and Recovery Operations – Occupied Palestinian Territory*, April 2007 http://www.wfp.org/operations/current_operations/ ר"י http://www.wfp.org/operations/current_operations/project_docs/103871.pdf (כניסה לאתר ביום 19 באוגוסט 2008).

למעט במקרים חריגים, אין ישראל מעניקה היתרי בנייה לפלסטינים, ועל כן "בנייה ללא היתר" אינה אלא תואנת שווא. על-פי נתוני משרד הביטחון, יותר מ-94% מבקשות הפלסטינים לקבלת היתר בנייה בין השנים 2000 ו-2007 נדחו.¹⁴⁴ על כל אישור בנייה של המנהל האזרחי עבור פלסטינים, מוצאים 55 צווי הריסה ונהרסים בפועל 18 מבנים.¹⁴⁵

דוגמה חיה ליישום מדיניות זו סביב התנחלויות ניתנה ב-14 בפברואר 2007 בדרום הר חברון. ביום זה הרסה ישראל שלושה מבני מגורים שהתנחלות כרמל הוקמה במרחק של כ-250 מטרים מהם. תשעים בני אדם איבדו את ביתם בפעולת הרס זו. במקרה אחר, ב-9 בנובמבר 2007, הרסה ישראל שני מבני מגורים במחוז בית לחם שהתנחלות נוקדים הוקמה במרחק של כקילומטר וחצי מהם. שבעה בני אדם איבדו את ביתם בפעולת הרס זו.

ג. פגיעה בזכות הטיעון

זכות הטיעון היא אחד מכללי הצדק הטבעי, והיא מעוגנת היטב במשפט המנהלי הישראלי ובשורה ארוכה של פסקי דין של בית המשפט העליון.

על רקע זה גם קבע בית המשפט העליון כי אין למנוע כניסת פלסטינים לאדמותיהם ללא צווי סגירה: "סגירת השטחים חייבת להיעשות על דרך של הוצאת צווים בכתב על-ידי המפקד הצבאי ובהיעדר קיומם של צווי סגירה אין למנוע מהתושבים הפלסטינים גישה לאדמותיהם... סגירת שטחים צריכה להיעשות באמצעות צו שהודעה עליו נמסרת למי שנפגע ממנו ואשר ניתנת לתושבים שאדמותיהם נסגרו בפניהם הזדמנות להשיג על תוקפו."¹⁴⁶

בדרך כלל, בצווי תפיסת המקרקעין, בהכרזות בדבר סגירת שטח ובהכרזות בדבר איסור בנייה נכתב כי ייערך סיור לצורך הצגת השטח הסגור לבעליו וכי "בתוך 7 ימים מהיום שבו נערך הסיור", כלשון הצווים, "בעלי המקרקעין או המחזיקים בהם יהיו רשאים להגיש התנגדויות".¹⁴⁷ שבעה ימים הם פרק זמן קצר מדי, שאינו מאפשר למרבית בעלי האדמות להיערך להליך של ערעור על תפיסת הקרקע או על סגירתה, שכן מדובר בתהליך תובעני שכולל יצירת קשר עם עורך דין, למידת הנושא וההליך, הכנת מסמכי הערעור וכיו"ב, וכל זאת בעיתוי מפתיע שעלול להשתלב רק בקושי רב בסדר יומם של המערערים הפוטנציאליים. יודגש, עם זאת, כי אף פרק זמן קצר זה אינו ניתן במקרים הבאים:

1. כאשר המנהל האזרחי אינו מכיר בבעלותו של אדם על אדמתו;¹⁴⁸

2. כאשר בעל האדמה לא קיבל עותק מהצווים או הודעה על קיום סיור;

וכן כמובן,

3. כאשר התפיסה מבוצעת ללא צו.

144. צוות מעקב ההתנחלויות של שלום עכשיו, בנייה לפלסטינים - לא באזור C, פברואר 2008, ר' http://www.peacenow.org.il/data/SIP_STORAGE/files/5/3545.pdf (כניסה לאתר ביום 13 באפריל 2008).

145. שם.

146. בג"ץ 9593/04 ראשד מוראר ואח' נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית ואח', טרם פורסם, 26 ביוני 2006.

147. הציטוט לקוח מהכרזה בדבר סגירת שטח מספר 07/01 סי' (יהודה והשומרון), התשס"ז – 2007. ניסוחים דומים נמצאים בצווים נוספים.

148. על התנאים להכרה בבעלות על מקרקעין ר' פרק 5(א) לעיל.

יוצא אפוא שפלסטינים הנפגעים או אלה העלולים להיפגע מסגירת האדמה אינם יכולים להשיג על ההחלטה אלא אם היא מבוצעת באופן מוסדר והאדמה מוכרת כרכוש הפרטי, וגם זאת באופן מוגבל ביותר.

לרוב, צווי תפיסת קרקע אינם ניתנים ישירות לבעל האדמה, ואפילו לא לנציגי ציבור. תחת זאת, נוהגים במנהל האזרחי להניח את עותקי הצווים מתחת לסלע או תלות אותם על עץ בשטח המיועד לתפיסה. במקרים רבים מסרו בעלי אדמות כי לא קיבלו צווי תפיסה וכי נודע להם על השחתת אדמותיהם לצורך הקמת גדר חדשה רק בזמן ביצועה או לאחריה.

הפגיעה בזכות הטיעון קשה אף מעבר לכך באותם מקרים שהמנהל האזרחי מסדיר בהם כביכול סגירת שטחים שבוצעה בעבר ללא צו באמצעות הוצאה של צווים והחלתם בדיעבד. ב-27 באוקטובר 2004 למשל חתם מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, משה קפלינסקי, על צו המורה על סגירת טבעת קרקע סביב ההתנחלות מבוא דותן, שנקבע בו כי "תוקפה של הכרזה זו מיום 31 בדצמבר 2003..."¹⁴⁹ כלומר, במקרה זה הוחל הצו בדיעבד על עשרה חודשים שנאכפו בהם איסורי כניסה באופן לא מוסדר. בכיר במנהל האזרחי הודה בשיחת טלפון עם בצלם כי מונפקים צווים אשר מוחלים לאחור. לדבריו, "לעתים אני מוציא צו בדיעבד. כוחות צה"ל כבר עשו דברים, עשו תפיסה של קרקע, גם בלי צווים. מותר למפקד הצבאי לעשות את זה... נגיד שעשיתי תפיסה בפועל, אז אחר כך אני מעגן את זה בצו רטרואקטיבי."¹⁵⁰ במקרים ממין זה, ברור כי התועלת שבמתן זכות טיעון בדיעבד מוגבלת ביותר: אף על פי שניתן תיאורטית להחזיר את הקרקע לבעליה, רבים מהנזקים שנגרמים לשטחים מעובדים אינם הפיכים. לשם הדוגמה, בחלק מהמקרים דן נעקרו עשרות רבות של עצי פרי לשם הקמת המכשולים הפיזיים התוחמים את האדמות.¹⁵¹

החלה של צווים בדיעבד היא ביטוי נוסף לקלות הדעת שבה הרשויות מתייחסות לאכיפה של איסורי כניסה ללא צו, כאילו אין היא אלא עניין טכני שיש להסדירו כשימצא הפנאי לכך. והרי מדובר בעניין מהותי שנוגע ליכולת של הנפגעים הפלסטינים לממש את זכויותיהם.

גימאל מוסא, תושב דיר שרף, שההתנחלות שבי שומרון הוקמה בסמוך לחלקת עצי הזית והשקד שבבעלות משפחתו, סיפר לבצלם כיצד הגיע לאדמתו בקיץ 2006 וגילה חיילים עוקרים את העצים לצורך הקמת גדר מקיפה להתנחלות:

שאלתי את אחד החיילים מה הם עושים, והוא ענה לי שהקרקע נתפסה. אמרתי לו שלא קיבלנו צו של תפיסת הקרקע והוא ענה שיש צו ושהם צריכים לבצע אותו. דיברתי עם החיילים וביקשתי מהם להפסיק לעקור את עצי הזית שהסבים שלי נטעו לפני יותר ממאה שנה. אני ומשפחתי ועשרת האחים שלי וילדיהם חיים מהזיתים האלה. הדחפורים עקרו את עצי הזית, ואני הרגשתי שאני נקרע... אבא שלי בן 75. בכל פעם שהוא נזכר בקרקע הוא מתחיל לבכות.¹⁵²

149. הכרזה בדבר סגירת שטח מס' 01/02/ס' (הארכה ושינוי גבולות) (יהודה והשומרון), התשס"ה-2004, סעי' 7.

150. שיחת טלפון עם אורי מנדס, ראש אגף תשתיות במנהל האזרחי, 9 באפריל 2008.

151. התנחלות זו אף שמה לאל את התחייבות הצבא בפני בג"ץ כי "צווי התפיסה יוצאו לתקופה מוגבלת שלא תעלה על שנה... [במטרה] לחייב עריכת בחינה מחודשת לאחר חלוף תקופה זו באשר להתקיימותם של השיקולים שעמדו ביסוד הקמתו וכינונו של מרחב ההגנה...". בג"ץ 140/04, ח'אזי ג'אבר ואח' נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית ואח', הודעה מטעם פרקליטות המדינה, 20 בינואר 2004.

152. עדותו נגבתה על-ידי סלמה א-דיבעי ב-14 בנובמבר 2007.

בעלי אדמות מסרו לבצלם על סיבות שונות שבעטיין אין הם מערערים על ההחלטה לתפוס את אדמותיהם לצורך הקמת גדר סביב התנחלות זו או אחרת, גם כאשר אפשרות זו ניתנת להם. אחד מן הטעמים היה היעדר של שינוי משמעותי בשטח בעקבות הוצאת צווי התפיסה, משום שהתפיסה בפועל בוצעה זה מכבר, ומעין השלמה עם גזל אדמות משנים קודמות. טעם זה נשמע במקרים, דוגמת זה של ההתנחלות דולב (ר' לעיל), שהצווים שהוצאו בהם הלבנו בדעיכת הפקעה בפועל שבוצעה שנים רבות קודם לכן. בחלק מהמקרים מסרו בעלי אדמות לבצלם כי נמנעו מהגשת ערעור בשל חוסר אמון במנגנון זה. בעלי אדמות ציינו גם שמשך הזמן שניתן להם לערעור היה קצר מדי.

ד. פגיעה בזכות לדמי שימוש ופיצויים

החובה לפצות את תושבי השטח הכבוש בגין נזק שנגרם להם מעוגנת היטב במשפט ההומניטארי הבינלאומי, אך בהצהרותיה של ישראל בעניין סגירת אדמות סביב התנחלויות היא מקבלת על עצמה חובה זו באופן חלקי ביותר. במענה לפניית בצלם בעניין זה נמסר מן הצבא כי "בעלי הזכויות במקרקעין זכאים לדמי שימוש ופיצויים בגין התפיסה, בכפוף להוכחת זכויותיהם כנדרש"¹⁵³. בחלק מצווי התפיסה, ההתייחסות לעניין הזכות לפיצויים ודמי שימוש מסויגת יותר. כך למשל, נכתב באחד הצווים: "בעלי המקרקעין יהיו רשאים לפנות למת"ק רמאללה לשם בירור זכאותם לקבלת דמי שימוש ופיצויים"¹⁵⁴. מכל מקום, עולה כי ישראל מתירה לפלסטינים הטוענים לבעלות על אדמות שנתפסו לצורך הקמת גדר ודרך סיור הרחק מבתי ההתנחלות לתבוע דמי שימוש ופיצויים בגין השימוש ברכושם, כאשר הם יצטרכו להוכיח בראש ובראשונה את זיקתם למקרקעין.¹⁵⁵

מנגד, ישראל שוללת את הזכות לפיצויים ולדמי שימוש מכל אותם בעלי קרקע שאדמתם נותרה כלואה בין גדרות ההתנחלות, כלומר בכל האדמות שהוגדרו "שטח ביטחוני מיוחד". פלסטיני שנפגע מן הסגירה יוכל לתבוע דמי שימוש ופיצויים רק אם הגדר התוחמת עצמה הוקמה על אדמתו ורק לגבי אותן חלקות אדמה שהגדר ושאר אמצעי הסגירה הוקמו עליהן. גם אם הגדר הונחה בידי מתנחלים ללא היתר, ולא "הולבנה" מאוחר יותר, האפשרות לתבוע דמי שימוש סגורה בפני הנפגעים. כלומר, המנגנון הבירוקראטי של ישראל הוא כזה שמרבית האדמה הכלואה אינה מזכה את בעליה בזכות לתבוע דמי שימוש ופיצויים, ובוודאי שלא יתאפשר תשלום פיצויים ללא הוכחת בעלות. זאת, אף על פי שכפי שראינו בפרקים הקודמים, מרבית הנפגעים מסגירת האדמות אינם מוכרים כבעלי הקרקע.

לכאורה, ניתן להצדיק שלילה של הזכות לתבוע פיצויים ודמי שימוש לגבי אדמות שלא נתפסו אלא רק נכלאו מאחורי גדר, אם מאפשרים לבעליהן להיכנס לאדמות כאוות נפשם. דא עקא שכפי שראינו בפרק 4, אין ישראל מאפשרת לפלסטינים כניסה חופשית לאדמות אפילו הן נתונות בבעלותם.

יצוין, כי רוב רובם של הפלסטינים שעל-פי צווי התפיסה "רשאים לברר את זכאותם" אינם תובעים דמי שימוש ופיצויים. במענה לפניית בצלם מסר משרד הביטחון כי עד היום הוגשו שלוש תביעות

153. מכתב מיחידת דובר צה"ל לבצלם מיום 11 בינואר 2005.

154. מתוך צו בדבר תפיסת מקרקעין מספר 34/06 ת' שנחתם בידי יאיר נווה, מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, 8-במאי 2006. ניסוח דומה נמצא בצווים אחרים.

155. על התנאים להכרה בבעלות על מקרקעין ר' פרק 5(א) לעיל.

בלבד לתשלום פיצויים ודמי שימוש עבור אדמות פרטיות שנתפסו בצו צבאי כחלק מתכנית "שטח ביטחוני מיוחד".¹⁵⁶ חלק מן החקלאים מסרו לבצלם כי העדיפו שלא לתבוע פיצויים בשל התנגדות עקרונית. חקלאים אלה ביקשו למנוע מראית עין של הסכמה לשימוש הכובש בקרקע שבבעלותם. כך למשל מסר מוחמד קפירי, תושב עטארה, שאדמתו צורפה לשטח ההתנחלות עטרת: "אנחנו מתנגדים לעניין באופן עקרוני. לא השכרנו את הקרקע מרצון, ואנחנו חוששים שאם נקבל פיצויים, זה יהיה כאילו הסכמנו לתת את האדמה שלנו".¹⁵⁷

ה. בגיעות נוספות

מכלול ההגבלות והאיסורים שישראל מטילה על פלסטינים בגדה המערבית, שרובן הן חלק ממפעל ההתנחלויות או תוצר שלו, מביא לידי כך שפלסטינים אינם יכולים להרשות לעצמם פעילויות פשוטות כמו טיול בחיק הטבע, האמורות להיות עניין של מה בכך. סגירת האדמות המתוארת כאן מוסיפה על צמצום המרחב הפיזי שיכול לשמש פלסטינים לתיירות ונופש. סביב חלק מההתנחלויות סגרה ישראל חורש טבעי ואתרים ארכיאולוגיים.¹⁵⁸

סגירת האדמות אף מוסיפה על פגיעת מפעל ההתנחלויות באפשרויות הפיתוח וההתרחבות של היישובים הפלסטיניים. הזכות לדיור נפגעת באשר השטחים העומדים לרשות הפלסטינים לבנייה מצטמצמים.

הפגיעה הנגרמת לחקלאים אינה מתמצית בהיבט הכלכלי, אלא כוללת גם שינוי של אורחות חיים. כך למשל, חקלאים סיפרו לבצלם כי הם חשים מאוימים מנוכחות החיילים באדמתם. פהמייה פחיידה, תושבת אל-ג'אניה שבמחוז רמאללה, מסרה בעדותה:

תאר לעצמך שאנחנו מוסקים את הזיתים כשחיילים יושבים לנו על הראש, איך תרגיש בטוח? מה נעשה כשאנחנו צריכים לעשות את הצרכים או להתפלל? אנחנו מתרחקים מעיני החיילים ועושים את זה מתחת לעצי הזית או האלון. אנחנו לא מרגישים בטוחים ואנחנו כל הזמן מפוחדים. אפילו את התה והקפה הפסקנו להכין על המדורה ואנחנו מביאים אותם מוכנים מהבית. אנחנו אוכלים מהר כדי לחזור אל עבודת המסיק ולגמור מהר.¹⁵⁹

בגיעה נוספת בפלסטינים המבקשים להיכנס לאדמות הסגורות הריהי חשיפתם לניסיונות סחיטה מצד בעלי שררה. עיסא סליבי, חקלאי מן העיירה בית אומר מסר לבצלם על מקרה מסוג זה:

ביום רביעי, 8 באוגוסט 2007, היינו אמורים להיכנס לאדמות [שנכלאו וצורפו להתנחלות כרמי צור]. בסביבות 13:00 הטלפון מצלצל. זה היה אמיתי [איש המנהל האזרחי]. הוא שואל "מה יש בכפר". אני שומע ריחות ושואל "תגיד לי אתה". הוא אומר "תגיד לי מי הילדים ששרפו גדר. אם לא, אני לא נותן לך להיכנס". הוא בעצם רצה להפוך אותי למרגל.¹⁶⁰

בתשובה לפניית האגודה לזכויות האזרח בעניין זה הכחיש הצבא כי הייתה התניה של כניסה לאדמות סגורות במסירת שמות הילדים.¹⁶¹

156. מכתב משי לב, ראש היחידה לפניות ותלונות הציבור והממונה על ביצוע חוק חופש המידע במשרד הביטחון, 24 ביולי 2008.

157. עדותו נגבתה על-ידי איאד חדאד ב-4 במארס 2008.

158. כך היה למשל במקרה של הר א-ד'הר שההתנחלות עטרת הוקמה על פסגתו.

159. עדותה נגבתה על-ידי איאד חדד ב-27 ביולי 2008.

160. עדותו נגבתה על-ידי אופיר פורשטיין ב-19 בספטמבר 2007.

161. מכתב מהראל וינברג, לשכת היועץ המשפטי לגדה המערבית לאגודה לזכויות האזרח, 9 באוקטובר 2007. המכתב הועבר לבצלם מן האגודה לזכויות האזרח.

מדיניות ישראל בראי החוק: פגיעה אסורה בזכויות האדם

א. האיסור על התנחלות בשטח כבוש וחובת הפינוי

סגירת האדמות סביב התנחלויות היא חלק ממפעל ההתנחלויות עצמו, ולו משום שגורמי ביטחון מצהירים כי בלעדיו לא ניתן להגן כהלכה על תושבי ההתנחלויות שנותרו ממזרח למכשול ההפרדה. וממילא, הסגירה לא הייתה מתבצעת אלמלא מפעל זה.

תקנות האג אוסרות על עריכת שינויים של קבע בשטח הכבוש, אלא אם הדבר נעשה לטובת האוכלוסייה המקומית או מתוקף צרכים צבאיים. סעיף 49 לאמנת ג'נבה הרביעית קובע כי "המעצמה הכובשת לא תגרש ולא תעביר חלקים מאוכלוסייתה האזרחית שלה לשטח שכבוש על-ידה". הוראה זו אוסרת לא רק על גירוש או העברת אוכלוסייה בכפייה דוגמת ההעברות שהתרחשו במלחמת העולם השנייה, אלא גם על כל נקיטה באמצעים על-ידי כוח כובש שמטרתם לארגן או לעודד העברה של חלקים מאוכלוסיית מדינתו אל השטח הכבוש.¹⁶² בהוראה זו בא לידי ביטוי אחד מעקרונות היסוד של המשפט הבינלאומי: הוקעתו של הקולוניאליזם ומיגורו.¹⁶³

במשפט ההומניטארי הבינלאומי נקבע כי כלל זה, בשונה מהוראות אחרות, אין לו חריגים. לא אילוצי צבא ולא לחץ פוליטי ולא צורכי המדינה הכובשת ולא אף טעם אחר אין בהם כדי להצדיק חריגה מן הכלל; התנחלות בשטח כבוש אסורה בתכלית האיסור.¹⁶⁴ ולא בכדי נקבע כך. התנחלות בשטח כבוש, בכל הקשר פוליטי שהוא, מולידה – ואמנם הולידה במרוצת ההיסטוריה – הפרות קשות של זכויות האדם של הנתונים לכיבוש. כל הפגיעות בזכויות האדם המתוארות בדו"ח זה הן דוגמאות למה שהפרת האיסור על התנחלות בשטח כבוש גורמת לו.

הקמת התנחלויות בגדה המערבית הייתה פעמים רבות פרי החלטה של ממשלת ישראל. התנחלויות אחרות נולדו מתוך יוזמה של יחידים; גם אז, פיתוחן, הרחבתן וביסוסן נעשו לאורך השנים באישור,

162. חוות דעתו של בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג בעניין החומה, 2005 (להלן: חוות הדעת המייעצת), פסקה 120. להרחבת הניתוח המשפטי בסוגיית אי-חוקיותן של ההתנחלויות בגדה המערבית ר' : גול הקרקעות, פרק 2 (ר' הי"ש 3 לעיל).

163. Jean S. Pictet (ed.), *Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Geneva, International Committee of the Red Cross, 1958. p. 283.

164. על יסוד זה קבעו כל שופטי בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג כי קטעי מכשול ההפרדה שנבנו במטרה להגן על התנחלויות הנם בלתי חוקיים. למסקנה זו היה שותף גם השופט בורגנטל, שהצביע בניגוד לדעת הרוב. חוות הדעת המייעצת, פסקה 135; חוות דעתו של השופט בורגנטל, פסקה 9.

בשיתוף, בתמיכה ובעידוד של ממשלות ישראל השונות ובמעורבות של רשויות שלטון אחרות. פעולות ישראל ליישוב אזרחיה בשטח הכבוש הפרו, אפוא, ועודן מפרות את המשפט ההומניטארי הבינלאומי, באשר הן עומדות בניגוד לאיסור הקבוע באמנת ג'נבה הרביעית.

יתר על כן, הפרת המשפט ההומניטארי הבינלאומי הנובעת מקיומן של ההתנחלויות היא הפרה מתמשכת, ולא רק תולדה של מעשה אסור שהתרחש לפני שנים, שעה שהוקמו. על כן, מעשים שהם חלק ממפעל ההתנחלות מהווים גם הם הפרה של משפט זה, בוודאי כאשר הם מעצימים אותו ומנציחים אותו. נוכח אי-חוקיותו של מפעל ההתנחלות הישראלי בגדה המערבית הכבושה, וביתר שאת על רקע ההנחה הסבירה כי במצב העניינים הקיים יתרחבו ההתנחלויות וילכו אל תוך השטחים הסגורים בפני פלסטינים, גם סגירת אדמות אלה היא הפרה של האיסור המוחלט על התנחלות בשטח כבוש.

חובתה של ישראל לפרק את ההתנחלויות נובעת במישרין מהאיסור על הקמת התנחלויות בשטח כבוש ומאופיו המוחלט. השבת המתנחלים לשטחה הריבוני של ישראל לאחר שנים כה רבות כרוכה גם היא בפגיעה בזכויות האדם, במקרה זה בזכויותיהם של המתנחלים עצמם ושל ילדיהם. על כן, על ישראל לממש את חובת הפינוי תוך מזעור הפגיעה, ובכלל זה ליישבם מחדש, לסייע להם בפתרונות חינוך ותעסוקה ולהעניק להם פיצוי הולם.

ב. חסימת הגישה של פלסטינים לאדמות ופגיעה בזכויות האדם

מדיניות חסימת הגישה של ישראל, כפי שנצטיירה בפרקים הקודמים, פוגעת פגיעה קשה בזכויות האדם של הפלסטינים תושבי הגדה המערבית, ובייחוד בזכויותיהם של בעלי הקרקעות הסגורות ושל בני משפחותיהם. חובתה של ישראל לשמור על זכויות האדם של הפלסטינים תושבי השטח הכבוש ולהבטיחן באופן פעיל מעוגנת במשפט ההומניטארי הבינלאומי, במשפט זכויות האדם הבינלאומי ובמשפט המנהלי והחוקתי הישראלי.

בסוגרה אדמות סביב התנחלויות בפני פלסטינים פוגעת ישראל בראש ובראשונה בזכות לעבוד,¹⁶⁵ בזכות לקניין¹⁶⁶ ובזכות לחופש תנועה.¹⁶⁷ פגיעת ישראל בזכות לחופש תנועה סביב התנחלויות חמורה במיוחד, משום שהיא כוללת הגבלת גישה ואיסור כניסה בתוך מרחבים פרטיים השייכים

165. זכותם של בני האדם להשתכר ממשלח היד שבחרו להם מצאה לה ביטוי בסעיף 23 להכרזה העולמית בדבר זכויות האדם (1948). הזכות לעבוד וחובתה של המדינה להבטיחה מעוגנות בסעיף 6 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (1966). כמו כן, עוגנה הזכות בחוק יסוד: חופש העיסוק (1992).

166. סעיף 17 להכרזה העולמית בדבר זכויות האדם קובע כי "כל אדם זכאי להיות בעל קניין" וכי אסור לשלול קניין באופן שרירותי. בהתאם לכך קובע אף חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (1992), בסעיף 3, כי "אין פוגעים בקניינו של אדם". תקנה 46 לאמנת האג בדבר הדינים והמנהגים של המלחמה ביבשה (1907) מחייבת את המדינה הכובשת לכבד את הרכוש הפרטי של תושבי השטח הכבוש, וסעיף 53 לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר ההגנה על אזרחים בימי מלחמה (1949) אוסר על מדינות כובשות בין השאר "להחרים נכסי מקרקעין".

167. התייחסות מפורשת לזכות לחופש תנועה בתוך גבולות ארץ המגורים מופיעה בסעיף 13 של ההכרזה העולמית בדבר זכויות האדם ובסעיף 12 של האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (1966). חובתה המשפטית של ישראל להבטיח ככל האפשר את חופש התנועה של תושבי השטחים נגזרת גם מאמנת האג, שתקנה 43 בה מחייבת את המדינה הכובשת לשמור על הסדר הציבורי ולהבטיח חיים תקינים של האזרחים הנתונים לכיבוש. בכמה פסקי דין קבע בית המשפט העליון כי חובה זו מתייחסת לכל היבטי החיים בחברה מודרנית, לרבות הבטחת היכולת לנוע ממקום למקום. בג"ץ 393/82, גימעת אסכאן אל-מעלמן נ' מפקד כוחות צה"ל, פ"ד לז' 785, 798; בג"ץ 3933/92, ברכאת נ' אלוף פיקוד המרכז, פ"ד מו' (5) 6, 1.

לאנשים שההגבלות והאיסורים חלים עליהם.¹⁶⁸ במקרים מסוימים, כאשר מתנחלים או אנשי כוחות הביטחון אוכפים איסורי כניסה בתקיפות אלימות, ישנה גם פגיעה בזכות לביטחון אישי ובזכות שלא להיות נתון לאלימות.¹⁶⁹

פגיעה בזכויות אינה ניתנת להצדקה חוקית כאשר הפעולה הפוגענית היא הפרה של איסור מוחלט, שאין לו סייגים בגופים המשפטיים הרלבנטיים. כפי שראינו לעיל, מפעל ההתנחלות אסור באיסור מוחלט, והרי הפגיעה בזכויות במקרה דנן היא חלק בלתי-נפרד ממפעל זה. אשר על כן, אין בסייגים הקבועים בחוק כדי להצדיק את הפגיעה בהן במקרה זה.

ג. חובת ההגנה על המתנחלים, מבחן המידתיות והשימוש המניפולטיבי בהם

לטענת ישראל, הקפת ההתנחלויות בגדר משנית וסגירת אדמות סביבן בפני פלסטינים, בפרט במסגרת תכנית "שטח ביטחוני מיוחד", מטרתן להגן על המתנחלים מפני התקפות של פלסטינים. זאת, לשיטתה, ההצדקה לפגיעה בזכויות האדם הנגרמת לפלסטינים מן השימוש באמצעים אלה. ואמנם, חובתה המשפטית של המדינה הכובשת להגן על תושבי השטח הכבוש נוגעת גם לתושבים השוהים בשטח זה בניגוד לחוק.¹⁷⁰ ישראל חייבת להגן על מתנחלי הגדה המערבית בלא תלות בשאלת החוקיות של הימצאותם בשטח זה.

יחד עם זאת, ההגנה על המתנחלים חייבת להתבצע באמצעים חוקיים בלבד. כפי שראינו, עיבוי של מפעל ההתנחלות והנצחתו אינם אמצעים כאלה, באשר הם חלק מן ההפרה המתמשכת של עצם קיום ההתנחלויות. יש להבחין בהקשר זה בין הגנה על מתנחלים, שהיא חובה, לבין שימור ההתנחלויות, שהוא מעשה אסור מכול וכול. על רקע זה, ניתן לומר כי על מערכת הביטחון להגן על המתנחלים תוך מילוי חובת הפינוי. במסגרת תהליך הפינוי תוכל ישראל להגן על המתנחלים במגוון של אמצעים, ובתנאים מסוימים גם להגביל לשם כך באופן חוקי מימוש זכויות של פלסטינים, אך רק במסגרת תהליך זה.

זאת, כידוע, אינה עמדת הממשלה והצבא, ואף לא עמדתו בפועל של בג"ץ. גופים אלה אינם מניחים שההתנחלויות בלתי-חוקיות, ודאי שלא כי יש חובה לפנותן, ועל כן לדידם, הגנה על מתנחלים ביישוביהם, ללא פינויים, דווקא יכולה להיחשב לצורך צבאי שיצדיק פגיעה בזכויות האדם של הפלסטינים הנתונים לכיבוש. על כף המאזניים מונחות, מבחינתם, כביכול ברוח עקרון המידתיות, ההגנה על הזכות לחיים של המתנחלים מזה, וזכויות שמעמדן נחות יותר – הזכות לעבודה, הזכות לחופש תנועה, הזכות לקניין וכיו"ב – מזה.

168. בג"ץ שותף לעמדה זאת. ר' בג"ץ 2481/93, ד"ן נ' מפקד מחוז ירושלים, פ"ד מח(2) 456, 475.

169. בסעיף 3 להכרזה העולמית בדבר זכויות האדם נקבע כי לכל אדם הזכות לחיים ולביטחון אישי. סעיף 27 לאמנת ג'נבה הרביעית קובע בין השאר כי תושבי השטח הכבוש "יוגנו במיוחד מפני כל מעשה אלימות או איומי אלימות". בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו נקבע כי אין פוגעים בחייו של אדם, בגופו או בכבודו (סעיף 2) וכי כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו (סעיף 4). בפרשת המסיק קבעו השופטים במפורש כי על המפקד הצבאי להגן על חקלאים פלסטינים מהתקפות מתנחלים באופן שיאפשר להם לעבוד את אדמתם בביטחון. בג"ץ 9593/04, ראש מוראד נ' מפקד כוחות הצבא בגדה המערבית, טרם פורסם, 26 ביוני 2006, ס' 28. למידע נוסף על פרשת המסיק ר' פרק 3(ב) לעיל.

170. התקנות הנלוות לאמנת האג הרביעית בדבר חוקיה ומנהיגיה של המלחמה ביבשה, 1907, סעיף 43.

ממשלות ישראל השונות מתכחשות מאז ומתמיד לחובת הפינוי המשפטית, ומתנות זה שנים מהלך של פינוי התנחלויות במשא ומתן פוליטי או בהחלטות פוליטיות אחרות המנותקות מחובה זו. על רקע זה, קברניטי הצבא אינם תופסים את פינוי ההתנחלויות כחלק מהמנדט שנתנה להם הממשלה, ואינם מציעים פתרונות הגנה שכוללים פינוי של מתנחלים, אף כאשר היתרון הביטחוני של הפינוי ברור ומובהק. שופטי בג"ץ נוהגים להיתלות בהכרעותיהם בהיעדר התלות בין החובה להגן על המתנחלים לבין סוגיית מעמדם החוקי, ומסרבים שוב ושוב לדון בטענות בדבר אי-חוקיותן של ההתנחלויות.

אולם, המובהקות של חובת הפינוי והאפשרות להגן על המתנחלים בתוך שטח מדינת ישראל הופכים עמדה זו למוטעית. הרי מבחן המידתיות נועד לקבוע אם פעולה מסוימת היא מידתית, ולכן חוקית, רק כאשר אין היא פסולה מלכתחילה. לכן למשל, אין בוחנים את הלגיטימיות של הרג מכוון של אזרחים על-פי מבחן המידתיות, משום שהרג מסוג זה פסול מלכתחילה ואסור מכול וכול. מסיבה זו גם הניסיון לאזן בין הזכות לחיים של המתנחלים לבין זכויות הפלסטינים כדי להצדיק סגירת אדמות מתעלם מן האיסור המוחלט על התנחלות בשטח כבוש ומחובת הפינוי. האופי המניפולטיבי של השימוש בעקרון המידתיות בהקשר זה בולט במיוחד לאור האפשרות הסבירה להגן על המתנחלים בתוך שטח ישראל כנדרש בדיון, שקיומה מאיר באור מגוחך את הבחירה לשים את זכותם לחיים על אחת מכפות מאזני מבחן המידתיות, כאילו הימנעות מגזל קרקעות של פלסטינים פירושה בהכרח הרג של מתנחלים.

מסקנות

אופני הפעולה שתוארו בדו"ח זה אינם עומדים בפני עצמם. הקפת התנחלויות בטבעות קרקע האסורות או מוגבלות לכניסת פלסטינים, עם הכרזה על "שטח ביטחוני מיוחד" או בלעדיה, היא פרקטיקה אחת מני רבות לגזל אדמות. ישראל ואזרחים ישראלים הנתמכים בידי רשויות המדינה, גזלו לאורך השנים אדמות מקהילות ומאנשים פרטיים בגדה המערבית בשיטות משיטות שונות, שנועדו לקיים את מפעל ההתנחלויות, לשמרו ולהרחיבו. כפי שראינו, מפעל זה אסור בחוק מכול וכול ודינו פינוי והשבת השטח לבעלי החוקיים. במציאות, ומבחינת הפגיעה בזכויות האדם, אין הפרדה אמיתית בין הפרקטיקות הנסקרות בדו"ח זה לבין יתר הדרכים לגזל קרקעות.

הגדה המערבית זרועה לאורכה ולרוחבה בלמעלה ממאה התנחלויות, הממוקמות בין היישובים הפלסטיניים. שטח השיפוט של מועצותיהן המקומיות והאזוריות עולה על 40% משטח הגדה. ההתנחלויות מקושרות לישראל ואלה אל אלה ברשת כבישים סבוכה שישראל הועידה לשימוש כמעט בלעדי של תושביה. כבישי הפלסטינים, מנגד, חסומים במאות מכשולים פיזיים ומחסומים מאוישים. ישראל הפקיעה בפועל שטחים נרחבים מן הציבור הפלסטיני לא רק לשימוש המתנחלים אלא גם לשימוש הצבא ולשימושם של נופשים ישראלים. ישראל מונעת גישה חופשית של פלסטינים מן הגדה המערבית לאזורים נרחבים ביותר: רצועת עזה, מזרח ירושלים, בקעת הירדן, השטח הכלוא בין מכשול ההפרדה לקו הירוק, שטחי אימונים, שמורות טבע וכמובן שטחי ההתנחלויות עצמן.

התוצאה של כל האיסורים וההגבלות האלה בהצטברם יחד היא קשה: רוב רובם של הפלסטינים לא יעלו על דעתם לצאת סתם כך לטיול משפחתי בחיק הטבע מחוץ ליישובם. פעילות כזו כרוכה בסכנת אלימות מצד תושבי התנחלויות ולעתים אף מצד חיילים. הרחבת יישובים פלסטיניים ופיתוח של חקלאות ותעשייה באדמות הציבוריות גם היא כמעט שאינה אפשרית, משום שאזורי המגורים של הפלסטינים מבותרים ומופרדים אלה מאלה בעשרות רצועות שטח האסורות לכניסת פלסטינים ונתונות לשליטה ישירה של מתנחלים או של חיילים.

ניסיון העבר מראה כי מגמתו של מפעל ההתנחלות הוא התפשטות מתמדת. לאורך ההיסטוריה של כיבוש הגדה המערבית השתמשו לשם כך פעמים בתפיסת אדמות באצטלה של צורך צבאי ופעמים בהכרזה על "אדמות מדינה"; פעמים בהרחבת התנחלויות קיימות ופעמים בהקמת מאחזים. ההתנחלויות ממשיכות להתפשט על פני הגדה המערבית גם בתקופות שישראל מכריזה בהן על "הקפאת בנייה", וודאי שבתקופות שאין לגביהן הכרזה ממין זה.¹⁷¹ גזל האדמות המתואר בדו"ח זה הוא תוצאה של מפעל ההתנחלות וחלק בלתי-נפרד ממנו. על רקע זה ישנו חשש כי גבולותיהן

171. אפילו כאשר פונו מאחזים והתנחלויות יתר היישובים הישראליים מעבר לקו הירוק הוסיפו להתרחב.

החיצוניים של טבעות הקרקע שצורפו בפועל לשטחי ההתנחלויות ישמשו בעתיד קווי פתיחה להתרחבות נוספת, באופן פיראטי או ממוסד. כפי שראינו, כבר היום מגורשים פלסטינים מאדמות שנמצאות מחוץ לטבעות הקרקע המגודרות.

הפגיעה שישראל גורמת לפלסטינים בדפוסי הפעולה שתוארו כאן חמורה במיוחד משום שהאדמות שנסגרו, בין אם באופן ממוסד ורשמי ובין אם ללא אישורים, כוללות אדמה חקלאית רבה בבעלות פרטית ששימשה מקור פרנסה למשפחות פלסטיניות רבות. סגירת האדמות מסבה נזק גדול ביותר למשפחות אלה, אשר מתווסף לפגיעות הנרחבות שתוארו לעיל, ובפרט לנזק שנגרם בעבר למשפחות אלה מעצם הקמת ההתנחלויות, שהרי לא פעם הוקמו התנחלויות על אדמות פלסטיניות בבעלות פרטית.

גם לתכנית "שטח ביטחוני מיוחד" של מערכת הביטחון חלק משמעותי בכך, באשר היא מפקיעה למעשה אדמות הן מבעליהן הפלסטינים והן מן הציבור הפלסטיני בכללותו, ומצרפת אותן בפועל לשטחי ההתנחלויות. לא זו בלבד, אלא שאף יש בה מימד של הלבנת הגזל ושל מתן חותמת כשרות בדיעבד מטעם השלטון למעשי חמס שבוצעו בעבר בידי אזרחים ישראלים וזכו בזמן אמת לכל הפחות להעלמת עין מצד הרשויות. ראינו כי במסגרת תכנית זו, ישראל דורשת מבעלי קרקע לעמוד בסדרה ארוכה של תנאים כדי שיוכלו להיכנס לאדמותיהם, וכן מכריחה אותם לעבור מסכת בירוקרטית מתישה ומשפילה עבור כל כניסה לאדמה. גישה זו מעידה על תפיסה מעוותת, כאילו מתן אפשרות לכניסה לקרקע היא מעשה חסד של שלטון נאור, ולא מילוי של חובה הרובצת על כתפי המדינה הכובשת, שעומדות מולה זכויות יסוד המוקנות לאזרחים הפלסטינים שהקרקע היא קניינם.

לאחרונה מסר סגן שר הביטחון, מתן וילנאי, למליאת הכנסת כי "צה"ל מקפיד הקפדה יתירה על מתן גישה חופשית לחקלאים אל אדמותיהם"¹⁷². על רקע הממצאים המובאים במסמך זה, נראה כי טענה זו משוללת כל יסוד, ולכל הפחות מוגזמת. חסימת הגישה מותירה חקלאים פלסטינים עם כלים מועטים בלבד להתמודד עם גורמים ישראלים: הצבא, המשטרה, המנהל האזרחי ומתנחלים, אשר חוברים יחד להרחיב את שטחי ההתנחלויות ולצמצם את השטח הנגיש לפלסטינים.

כל הפגיעות בזכויות הפלסטינים המתוארות בדו"ח זה היו נמנעות אלמלא העבירה ישראל את אוכלוסייתה לשטח הגדה המערבית הכבוש בניגוד גמור לחובותיה לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי. חובות אלה נקבעו מלכתחילה בגוף משפטי זה במטרה למנוע פגיעות קשות כאלה. כל ניסיון לאזן כביכול בין זכויות המתנחלים לבין זכויות הפלסטינים, שאינו מניח כי ישראל חייבת ראשית כל לפרק את ההתנחלויות ולהחזיר את אוכלוסייתה לשטחה הריבוני, ישרת את התחמקותם של ממשלות ישראל ושלוחיהן ממילוי החובות כלפי תושבי השטח הכבוש. חובתה של ישראל להגן על אזרחיה שרירה וקיימת וחלה גם על אותם אזרחים שהועברו לשטח הכבוש; אך מילויה של חובה זו חייב להיעשות כדיון, כלומר תוך השבתם לשטח ישראל, וודאי שאסור שיעשה תוך עיבוי והרחבה של יישוביהם. הימנעותן ארוכת השנים של הרשויות ממיגור תופעת אלימות המתנחלים כמוה כעידודה ואף כעמידה מאחוריה, והיא חמורה במיוחד על רקע חובת הפינוי.

172. הדברים נמסרו לפרוטוקול במענה לשאילתה מיום 18 ביוני 2008 בנוגע להרחקת חקלאים פלסטינים מאדמותיהם על-ידי חיילים.

אפשר שמקורה של מדיניותה הפוגענית של ישראל בקהות חושים שנוצרה עם הזמן בקרב מקבלי ההחלטות ביחס לחומרה של פגיעה בזכויות יסוד של פלסטינים. בתחום זה, כמו בתחומים אחרים בשטחים הכבושים, ישראל עושה שימוש יתר במלת הקסם "ביטחון", מצמצמת עוד ועוד את חירויותיהם של הפלסטינים, ואמצעי הדיכוי שהיא משיתה עליהם מתרבים והולכים. נוהג זה משדר זלזול עמוק של קובעי המדיניות הישראלים בזכויות התושבים הפלסטינים, העדפה בוטה ומפלה של האינטרסים של המתנחלים הישראלים וחשש מעימות עם מתנחלים ומאכיפת החוק והסדר עליהם. הרשויות אינן מהססות לגבות מכלל התושבים הפלסטינים את מחיר ההגנה על ההתנחלויות ומתעלמות מהחובה המשפטית לפנותן.

גם בהינתן קיומן של ההתנחלויות, היקפה הנרחב של הפגיעה בזכויות הפלסטינים שנסקרה בדו"ח זה אינו גזרת גורל, וממשלת ישראל יכולה לצמצמו בדרכים רבות:

פעילות בלתי-מורשית של מתנחלים

- להורות לגופי האכיפה – הצבא, המשטרה והמנהל האזרחי – לאכוף בנחישות את החוק על מתנחלים, הן בכל הנוגע להשתלטות בלתי-מורשית על אדמות והן באשר למעשי גירוש אלימים של פלסטינים מאדמות הסמוכות להתנחלויות. על האכיפה להתבצע הן בשטח והן במיצוי דין עם פורעי החוק לאחר מעשה, ויש להקצות לה משאבים מתאימים.
- להנחות את גופי הביטחון לפרק גדרות ומכשולים פיזיים אחרים שהוצבו ללא אישור.
- לספק פתרונות אבטחה לפלסטינים באזורים שסכנת אלימות המתנחלים בהם גדולה.

פעילות של חיילים החורגים מסמכות

- להורות למפקדי הצבא להבהיר לחיילים כי תפקידו של הכוח הכובש להבטיח את החיים התקינים של תושבי השטח הכבוש, ובכלל זה לאפשר להם לגשת לאדמותיהם ולעבדן באופן חופשי.
- להנחות את גופי האכיפה הרלוונטיים – המפקדים, המשטרה הצבאית החוקרת והפרקליטות הצבאית – למצות את הדין עם חיילים שפוגעים בפלסטינים בניסיון לגרשם מאדמות הסמוכות להתנחלויות.

סגירת אדמות מוסדרת

- לבטל את מרכיביה ההנדסיים של תכנית "שטח ביטחוני מיוחד" ולהסיר גדרות משניות שהוקמו שלא במסגרת התכנית. ישראל יכולה למנוע פיגועים בשטחי ההתנחלויות גם באמצעים אחרים דוגמת עיבוי כוחות והגדלת מערך אמצעי ההתרעה האלקטרוניים.
- להורות לצבא ולמנהל האזרחי להבטיח גישה חופשית של פלסטינים לאדמותיהם, ללא צורך בתיאום מוקדם.

אפשרויות פעולה אלה אינן חדשות, ולמרבה הצער, ישראל בוחרת בעקביות בחלופות שנסקרו לאורך הדו"ח, שפגיעתן בזכויות האדם קשה יותר. בנוסף, גם לו אימצה אותן ישראל עד האחרונה שבהן, היתה נותרת פגיעה מתמשכת ונרחבת בזכויות האדם של הפלסטינים ולו מעצם קיומן של ההתנחלויות. כאמור, פגיעה כזו אסורה מכול וכול ונובעת ממנה חובה משפטית לפנות את ההתנחלויות. בצלם חוזר אפוא על תביעתו, אשר הופיעה כבר בדוחות קודמים של הארגון: לנוכח הפגיעות בזכויות האדם הנגזרות מקיומן ועל רקע אי-חוקיותן מלכתחילה, על ממשלת ישראל לפנות את כל ההתנחלויות מן הגדה המערבית ולהשיב את המתנחלים לשטח ישראל.

זה שנים שהרשויות הישראליות מקיפות התנחלויות בטבעות אדמה הסגורות בפני פלסטינים, ונמנעות ממיגור התופעות של סגירת אדמות "פיראטית" וחסימת גישתם של פלסטינים לשטחים הסמוכים להתנחלויות בידי מתנחלים. חסימת גישה זו היא אחת מהדרכים הרבות המשמשות להרחבתן של ההתנחלויות. בשנים האחרונות פעלה ישראל להכשיר בדיעבד הצבה בלתי-מורשית של מכשולים סביב התנחלויות, הרחק מבתיהן האחרונים.

חסימת גישתם של פלסטינים לאדמות הסמוכות להתנחלויות היא תוצאה ישירה של מפעל ההתנחלויות עצמו, וחלק בלתי-נפרד ממנו. מפעל זה מפר באופן מתמשך את האיסור הקבוע במשפט ההומניטארי הבינלאומי על התנחלות בשטח כבוש, שהנו איסור מוחלט ללא סייגים אשר נגזרת ממנו חובה לפנות את המתנחלים ולהשיבם לשטח ישראל.

בצלם - מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים [ע.ר.]

بیتسيلم
B'TSELEM

רחוב התעשייה 8 (קומה רביעית), תלפיות

ת.ד. 53132 ירושלים 91531

טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

אתר אינטרנט: www.btselem.org

דואר אלקטרוני: mail@btselem.org